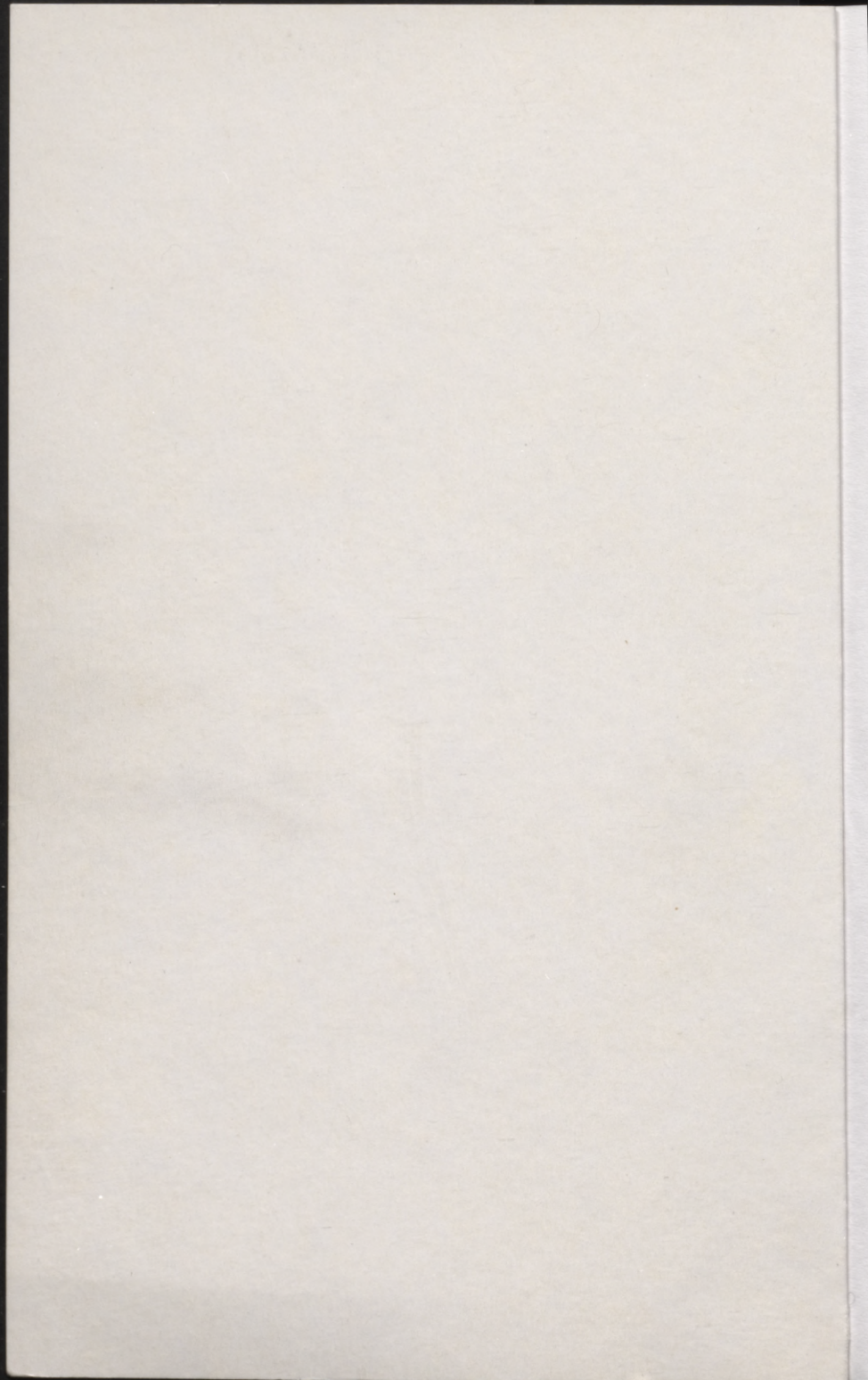

Daba un vesture 2006

2005-3

703

292076

48/11

UDC 502+64(473.3)(029)
D 032L
5Daba un
vēsture

2006

 ZINĀTNE

UDK 502+94(474.3)(059)

Da 025

0305072156

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

Atbildīgā redaktore un sastādītāja
ZAIGA KIPERE

Redakcijas kolēģija:

SAULVEDIS CIMERMANIS, GUNTIS ENIŅŠ,
ARTURS MAURIŅŠ, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDRIS PITERĀNS un EDGARS VIMBA

Mākslinieks ALDIS ALEKS

Uz 1. vāka

pelēkās dakšastes (*Cerura vinula*) kāpurs.

AIVARA PETRIŅA foto

Uz 4. vāka

Gotharda Frīdriha Stendera darinātie globusi

Dānijas Karaliskajā bibliotēkā

ISBN 9984-767-48-5

© Zaiga Kipere, sastādījums, 2005

© Aldis Aleks, mākslinieciskais
noformējums, 2005

© Apgāds "Zinātne", 2005

Būt citādam

Būt parastam, tādām kā citi, ir ērti. Un droši. Mīmikrijas pirmais bauslis ir – neizcelties, saplūst ar apkārtni, lai neviens nepamana. Pielāgoties. Nečiepsti, apēdis kaķis! Nelēkā, pamanīs ienaidnieks! Neizlec, dabūsi pa cepuri! Veiksmīniekam, kam aug apses bērzs, jābaidās no skauģa. Ne velti arī šodien latvieši satiekoties uz jautājumu, kā klājas, sāk gausties. Vai, vai, cik slikti! Putra šķidra, arklis smags, zirgs par ātru, gailis traks... Pretēji amerikāņiem, kuri atiež zobus smaidā līdz ausīm. *Fine*, vienmēr *fine*, vienmēr jauki, lai arī kādi kaķi dvēseli skrāpētu. Grūti mums sekot labajam padomam “liku bēdu zem akmens, pāri gāju dziedādama”. Vēl noskaudīs, lāstu uzliks, mīļoto atvils. Ticēt vai ne, bet, kā “Dabā un vēsturē” raksta folkloras pētnieks Aigars Lielbārdis, 2003. gadā veiktā aptauja liecina, ka 46% Latvijas iedzīvotāju tic jaunai acij un burvestībām, 46% – astroloģiskām prognozēm, 42% – nākotnes pareģošanai. Tāpēc labāk neizaicināt likteni. Tā klusi, mierīgi, nemanāmi. Kā visi.

Kas galvu pārāk augstu ceļ, ne tikai ar cepuri riskē. Arī ar pašu galvu – kā skolotāji, skrieveri, dzejnieki sarkanajā 1905. un turpmākajos melnajos reakcijas gados. Par to raksta Kara muzeja vēsturnieks Dainis Pozinš. Cik dzīvību paņēma galvas pacelšana, cik likteņu pasaulē izkaisīja.

Elīza fon der Reke tā arī būtu palikusi Zemgales muižniecības vēsturē kā viena no bagāto un ietekmīgo Mēdemu meitām, pēdējā Kurzemes hercoga Pētera sievasmāsa, brutālā Jaunpils Reķa dzīvesbiedre, ja ne vēlēšanās pacelt galvu pāri sava laika provinces muižniecības sieviešu ieradumu, pieradumu un divkosīgās morāles zupas terīnei. Viņa ne tikai izšķīrās no nemīlamā vīra *de facto*, kā to darīja ne viena vien, ārēji saglabājot laulības ilūziju, starp citu, arī viņas karsti milētā māsa Kurzemes hercogiene Doroteja Pētera pēdējos dzīves gados, bet izdarīja to arī *de iure*, kļuva par Eiropā atzītu romantisku rakstnieci un dzejnieci. Un, it kā ar to vien nepietiktu, nāca klajā ar “grāfa” Kaliostro Jelgavas mistifikācijas atmaskojošu grāmatu, kurām pati, būdama eksaltēta un brīnumus alkstoša būtne, savulaik bija noticējusi. Eliza fon der Reke ir ļoti netradicionāla personība, absolūti citāda, un šo viņas citādību novērtējusi un apbrīnojusi nevis vēstures pētniece, bet Lauksaimniecības universitātes studente Gunita Mūrniece.

Starp citu, šajā krājumā autoru vidū ir vairāki izzinātkāri studenti. Līdz ar Gunitu Mūrnieci jau pieminētais folkloras pētnieks Aigars Lielbārdis, no iepriekšējā krājuma lasītājiem jau pazīstamais Sandis Laime. Atcerieties, viņš rakstīja par Latvijas alām. Šoreiz Sandis raksta par jaunatrasto svētumu jeb

cilvēku neizdeldējamo kāri pēc brīnumiem. Aigars un Sandis studē Latvijas Universitātē un specializējas folkloras pētniecībā. Folkloras ekspedīciju dalībniece ir arī Kultūras akadēmijas studente Margita Zālite, kas iepazīstina lasītājus ar senas kursenieku (Kuršu kāpu iedzīvotāji) Purviņu dzimtas pārstāvi Lizeloti Šrēberi, kas katru vasaru atbrauc no Vācijas pārbūvētajā vecāku mājā, tagadējā krogā izdzer glāzi šņabja un atceras vecos kurseniekus – vārnu kodējus (viņa saka – rāvējus), kuri vārnas smalkos restorānos pārdevuši par baložiem.

Dreb zeme, plosās orkāns. Vai tā vairs ir Latvijas daba ar pazīstamajām norisēm, kur lielākās nepatīkšanas ir pavasara plūdi Jēkabpili un Pļaviņās, pārāk sausa vai pārāk slapja vasara un kalnu slēpotāju "kreņķi", ja ziema pieturas tik silta, ka pat sniega lielgabali Žagarkalnā un Milzukulnā nespēj nodrošināt slalomēšanas un sniegdēļošanas priekus. Un nu – viens pēc otra – zemestrīce, kas vairāk gan satricināja mūsu priekšstatus par Latvijas zemi nekā pašu zemi, un orkāns ar vīrišķīgu vārdu "Ervīns", kas pastrādāja krietnus nedarbus – gan kokus un elektrības stabus gāza, gan jūras krasta joslu postīja, pārraujot kāpu joslu Daugavgrīvā, apdraudot šoseju *Via Baltica* Saulkrastos, noskalojot krastu visā Rīgas liča Vidzemes krasta joslā, kā arī Kolkasragā, Ventspils–Liepenes, Pāvilostas–Jūrkalnes–Užavas posmā, Bernātu ragā un citās vietās. Ūdenslīmeņi visā Latvijas piekrastē bija visaugstākie 100–120 gadu laikā, kopš notiek jūras ūdenslīmeņu novērojumi. Iepriekšējā lielā vētra bija 1969. gadā, un tad prognozēja, ka līdzīgas vētras var atkārtoties reizi 100–200 gados. Pagāja nieka 35 gadi un divi mēneši... Par šīm Latvijas dabas divainībām raksta ģeoloģijas profesors Valdis Segliņš un ģeogrāfijas profesors Guntis Eberhards.

Dīvainas sēnes, kuras pārceļ "paralēlajā pasaulē", dīvaini dzīvnieki, kuri jaunībā ir tēviņi, bet vecumā – mātītes, dīvaini kukaiņi, no kuriem gatavo "milas dzērienu" un raganu ziedes. Dīvainais ir bīstams un tieši tādēļ – intriģējošs.

Redkolēģija

Arturs Mauriņš

Neparastais

Neparastais intriģē, fascinē un aizrauj. Vairākums cilvēku ieinteresēti lasa grāmatas par neparastiem piedzīvojumiem, žurnālu nodaļas, avižu rakstus "Neparastie notikumi", "Neparastais parastajā", "Vai tu zini, ka..." u. tml. Neparastais ir psihi veldzējošs malks dzīves ierastajā, apnicīgajā rutinā. Pēc neparastā, vēl neizzinātā tiecas cilvēka meklējošais gars.

Esot konstatēts, ka augu vai dzīvnieku sugas populācijā vismaz divas trešdaļas indivīdu uzvedas "kā visi", bet līdz vienai trešdaļai – vairāk vai mazāk neparasti. Taču ekstremāli neparasti izskatās vai uzvedas tikai procenta daļas. Mūsdienu zinātni un mākslu interesē galvenokārt neparastais. Paraugieties uz Amadeo Modiljāni vai Salvadora Dalī gleznām, uz modernās mākslas instalācijām! Postmodernisma dailliteratūrā ņudzēt ņudz dažādas perversijas, modernam cilvēkam neaizsniedzamie supermeņi un terminatori, kino un telefilmu varoņi izceļas ar deviantu uzvedību. Vai tas ir tikai tāpēc, ka parastais, normālais ir neinteresants? Bet varbūt te izpaužas pastiprināta interese par neparastu, ekstremālu dažādību, kas nāk no cilvēka neapmierinātības ar savu dzīvi? Jau pirms simt gadiem Ļevs Tolstojs sacījis, ka visas laimīgās ģimenes esot vienādas, bet nelaimīgās – katra savādāka.

Filozofs Mišels Fuko tagadējo periodu zinātnē sauc par hospitāļu laikmetu, jo mūsdienu zinātniekus, tāpat kā mediķus, neinteresējot norma, bet gan būtiskās novirzes no tās. Par mutācijām, šim ļoti retajām organisma genotipa pārmaiņām, kuras parasti izpaužas dažādu kroplību veidā, ģenētiķi interesējas ne tikai iedzimtības izpētes nolūkos. Mutācijas uzskata par evolūcijas procesa pamatmateriālu. Arī cilvēka senči esot radušies kā augstāko primātu mutanti (t. s. kļūda pērtiķa dezoksiribonukleīnskābes molekulas paškopēšanās procesā).

Bet varbūt augošajā interesē par neparasto izpaužas dvēseles slāpes pēc numinozā, ko izraisa lietišķā racionālisma slogs? Kā raksta filozofs un dzejnieks Roberts Mūks (Avens) grāmatā "Mīts un iztēle", terminu "numinozs" esot ieviešis reliģijas fenomenologs Rūdolfs Otto kā baismīguma (*tremendum*) un fasciņētības (*fascinosum*) apvienojumu. Dvēselei nepieciešamas abas šīs numinozā izpausmes. "Vecajos labajos laikos" bailojušies no spokiem, sumpurpiem un raganām, bet tagad šie "māņu tēli" nevienam vairs nebaidot (izņemot bērnus un neirotiķus). Taču tas vēl nenozīmē, ka tie nozuduši no vēstures skatuves, jo dvēselei ir saglabājusies vajadzība bailoties un sajūsmīnāties. Un šādas sajūtas rodas, saskaroties ar neparasto.

Neparastais ir ejoša prece tūrisma tirgū. Ne tikai Blankenfeldes pils spoks – markīza pundurītis, bet arī Dundagas Zaļā jumprava, Pilsrundāles hercogiene vai Ēdoles pils parka rūķītis un tamlīdzīgi baidītāji. Kurš gan nevēlēšies apskatīt seno upurakmeni, neparastas formas koku vai klinti, padzerties no svētavota, ielist alā. Ne tikai alpinistus vilina augsta kalna sniegotā virsotne, no kuras paveras fascinējoša ainava. Un katra ir tik savdabīga, neparasta. Biologi gatavi pārvarēt lielas grūtības un pat ciešanas ekspedīcijās uz tālo zemju mežonīgajiem apvidiem, lai atrastu tur vēl neatklātas un neaprstātas dzīvnieku un augu sugas. Ne mazāk jūsmo šejienes botāniķi un zoologi, atklādami sugu, kas līdz šim vēl nav pieminēta Latvijas floras vai faunas aprakstos. Pēckara gados, apsekojot Latvijas parkus, mūs vadīja ne tikai tīri zinātniska interese, bet arī fascinējoša vēlme ieraudzīt kādu retu vai pat unikālu taksonu.

Mains Rīds romānā “Augu mednieki” stāsta par brāļu Kārļa un Kaspara Lindenu un viņu pavadoņa Osaru dažādiem pārstiegumiem un briesmām pilno ekspedīciju pēc retiem augiem Himalajos. Grāmatas sākumā M. Rīds saka: “Visai civilizētai pasaulei, tai skaitā arī tev, ir jāpateicas viņam. Jā, viņš uzdāvinājis tev ne mazums prieka. Dažādība un košums tavos dārzos – tas ir viņa roku darbs. Krāšņā dālija, košās krāsās mirdzošā peonija, brīnumdailā kamēlija, kas iepriecē tavas acis siltumnīcā, kalmijas, acālijas, rododendri, jasmīna baltie zvani, ģerānijas un tūkstošiem citu apbrīnojami skaistu ziedu mums ir uzdāvinājis augu mednieks.”

Ne tikai dārzu īpašnieki jūsmo par neparastiem retumiem, par dārzā pirmo reizi uzdziedējušo jauno augu. Būtībā līdzīgas izjūtas valda pār katru kolekcionāru. Viņam katrs jaunieguvums ir neparasts. Ko visu gan šāds kaislīgs kolekcionārs atdotu par sevišķi neparastu retumu! Daudzi muzeji izveidojušies uz privāto kolekciju bāzes. Muzejā redzam, kā savulaik visai parastais pārvēršas par neparasto. Apmeklējot, piemēram, novadpētniecības muzeju, bieži vien ar neizpratni aplūkojam divainus rīkus, jo nespējam izdomāt, kādam nolūkam un kā tos kādreiz lietoja. Neparasti šķiet tērpi, kādus valkājušas mūsu vecmāmiņas. Laika neatgriezeniskajā plūsmā bijušais attālinās – un tā aizkavējušies fragmenti pārvēršas par neparasto.

Bet laika plūsma paver mūsu skatiem arī to neparasto, kas nākotnē pārtaps par ierastu, triviālu. Prognozistam, paredzētājam ne tikai jāspēj pamanīt šos neparastos “nākotnes asnus”, bet arī jāprot atšķirt dzīvotspējīgos “asnus” no tādiem, kas turpmāk iznīks neattīstījušies. Jāatšķir arī vēlamo tendenču asni no tiem, kas nākotnē var saplaukt kā ļoti nevēlamas nezāles. Jo visa tā aizmetņi, par ko tagad sūdzamies, ir radušies ne jau šodien. Kādreiz šie asni radušies kā kaut kas neparasts, nepamanīts vai šķietami maznozīmīgs, taču šodien tie izveidojuši gaužām nepatīkamu dižaudzi. Tātad neparastais ne tikai jāapbrīno, bet arī jāmacās ar to prasmīgi apieties.

Gada kalendārs 2006

	JANVĀRIS	FEBRUĀRIS	MARTS
P	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27
O	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28
T	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29
C	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30
Pt	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31
S	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25
Sv	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26

	APRĪLIS	MAIJS	JŪNIJS
P	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
O	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
T	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
C	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
Pt	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
S	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
Sv	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25

	JŪLIJS	AUGUSTS	SEPTEMBRIS
P	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25
O	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26
T	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27
C	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Pt	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29
S	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30
Sv	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24

	OKTOBRIS	NOVEMBRIS	DECEMBRIS
P	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
O	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
T	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
C	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
Pt	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
S	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
Sv	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31

KALENDĀRIJS

Ilgonis Vilks

Paskaidrojumi kalendārija tabulām

Latvija ietilpst 2. laika joslā, un pulksteņi tajā iet pēc 2. joslas jeb Austrumeiropas laika. Uz vasaras laiku pāriet marta pēdējās svētdienas rītā plkst. 3, pulksteņa rādītājus pagriežot par vienu stundu uz priekšu. Vasaras laiks ir spēkā līdz oktobra pēdējai svētdienai plkst. 4, kad pulksteņa rādītājus par vienu stundu pagriež atpakaļ. Kalendārā laika apzīmējumi doti pēc 2. joslas laika vai pēc vasaras laika. Saules un Mēness lēkta un rieta momenti aprēķināti Rīgai. Tie rāda Saules un Mēness augšējās malas redzamo lēkta un rieta momentu, ievērojot gaismas laušanu Zemes atmosfērā. Mēnesim ievērots arī leņķis starp skata virzienu uz Mēnesi no Zemes centra un no novērošanas vietas (Rīga). Mēnesim dots ceļš zodiakā. Zīmju maiņas dienā uzrādītas abas zīmes. Zodiaka zīmes apzīmētas šādi: A – Auns, Vr – Vērsis, D – Dvīņi, Vz – Vēzis, L – Lauva, J – Jaunava, Sv – Svari, Sk – Skorpions, St – Strēlnieks, M – Mežāzis, Ū – Ūdensvīrs, Z – Zivis.

Mēness fāzes apzīmētas šādi

- jauns Mēness
- pirmais ceturksnis
- pilns Mēness
- ◐ pēdējais ceturksnis

Gadalaiki 2006. gadā

Pavasara sākums	– 20. martā plkst. 20 ^h 26 ^m
Vasaras sākums	– 21. jūnijā plkst. 15 ^h 26 ^m
Rudens sākums	– 23. septembrī plkst. 7 ^h 03 ^m
Ziemas sākums	– 22. decembrī plkst. 2 ^h 22 ^m

Gadalaiku sākumu nosaka Saules atrašanās noteiktās ekliptikas vietās – pavasara punktā, vasaras saulgriežu punktā, rudens punktā un ziemas saulgriežu punktā. Ekliptika ir riņķis pie debess, pa kuru pārvietojas Saule. Zeme atrodas perihēlijā (vistuvāk Saulei) 4. janvārī 6^h 15^m, bet afēlijā (vistālāk no Saules) 3. jūlijā 6^h 23^m.

Aptumsumi 2006. gadā

2006. gadā notiks divi Saules un divi Mēness aptumsumi.

1. **Pusēnas Mēness aptumsums** 14. martā būs redzams Eiropā un Āfrikā. Latvijā aptumsums formāli ir redzams, taču praktiski Mēness diska satumsums nebūs pamanāms.

2. **Pilns Saules aptumsums** 29. martā būs redzams Ganā, Libijā, Turcijā, Gruzijā un Kazahstānā. Aptumsuma daļējā fāze būs redzama Eiropā, Āfrikā un Āzijas rietumu daļā. Latvijā aptumsums būs redzams daļēji. Tā gaita ir šāda:

aptumsums sākas	13 ^h 03 ^m 41 ^s
maksimālās fāzes brīdis	14 ^h 03 ^m 14 ^s
aptumsums beidzas	15 ^h 02 ^m 16 ^s
(Maksimālās fāzes lielums 0,49.)	

3. **Daļējs Mēness aptumsums** 7. septembrī būs redzams Austrumeiropā, Āfrikā, Āzijā un Austrālijā. Latvijā aptumsuma gaita ir šāda:

aptumsums sākas	21 ^h 05 ^m
maksimālās fāzes brīdis	21 ^h 51 ^m
aptumsums beidzas	22 ^h 38 ^m
(Maksimālās fāzes lielums 0,19.)	

4. Gredzenveida Saules aptumsums 22. septembrī būs redzams Gvajānā un Atlantijas okeāna dienvidu daļā. Aptumsuma daļējā fāze redzama Dienvidamerikas austrumu daļā, Atlantijas okeāna dienvidu daļā un Āfrikas dienvidrietumu daļā. Latvijā aptumsums nebūs redzams.

Saules ceļš 2006. gadā

Saule ieiet		
kur	kad	cikos
Ūdensvīra zīmē	22. janvārī	7.16
Zivju zīmē	18. februārī	21.27
Auna zīmē	20. martā	20.27
Vērša zīmē	20. aprīlī	8.27
Dviņu zīmē	21. maijā	7.33
Vēža zīmē	21. jūnijā	15.27
Lauvas zīmē	23. jūlijā	2.19
Jaunavas zīmē	23. augustā	9.24
Svaru zīmē	23. septembrī	7.04
Skorpiona zīmē	23. oktobrī	16.28
Strēlnieka zīmē	22. novembrī	13.03
Mežāža zīmē	22. decembrī	2.23

Mēness fāzes 2006. gadā

● Jauns Mēness		◐ Pirmais ceturksnis		○ Pilns Mēness		◑ Pēdējais ceturksnis	
Dat.	h m	Dat.	h m	Dat.	h m	Dat.	h m
		6.01.	20.56	14.01.	11.48	22.01.	17.14
29.01.	16.15	5.02.	8.29	13.02.	6.44	21.02.	9.17
28.02.	2.31	6.03.	22.16	15.03.	1.35	22.03.	21.10
29.03.	13.15	5.04.	15.01	13.04.	19.40	21.04.	6.28
27.04.	22.44	5.05.	8.13	13.05.	9.51	20.05.	12.21
27.05.	8.26	4.06.	2.06	11.06.	21.03	18.06.	17.08
25.06.	19.05	3.07.	19.37	11.07.	6.02	17.07.	22.13
25.07.	7.31	2.08.	11.46	9.08.	13.54	16.08.	4.51
23.08.	22.10	1.09.	1.56	7.09.	21.42	14.09.	14.15
22.09.	14.45	30.09.	14.04	7.10.	6.13	14.10.	3.26
22.10.	8.14	29.10.	23.25	5.11.	14.58	12.11.	19.45
21.11.	0.18	28.11.	8.29	5.12.	2.25	12.12.	16.32
20.12.	16.01	27.12.	16.48	3.01.07.	15.57	11.01.07.	14.45
19.01.07.	6.01	26.01.07.	1.01	2.02.07.	7.45	10.02.07.	11.51

JANVĀRIS – ZIEMAS MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saule		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Sv	1	Laimnesis, Solvita, Solvija	9 01	15 53	6 52
P	2	Indulis, Ivo, Iva, Ivis	9 01	15 54	6 53
O	3	Miervaldis, Miervalda, Ringolds	9 01	15 56	6 55
T	4	Spodra, Ilva, Ilvita	9 00	15 57	6 57
C	5	Simanis, Zintis	9 00	15 59	6 59
Pt	6	Spulga, Arnita	8 59	16 00	7 01
S	7	Rota, Zigmārs, Digmārs, Juliāns	8 58	16 02	7 04
Sv	8	Gatis, Ivanda	8 58	16 03	7 05
P	9	Kaspars, Aksels, Alta	8 57	16 05	7 08
O	10	Tatjana, Dorisa	8 56	16 06	7 10
T	11	Smaida, Franciska	8 55	16 08	7 13
C	12	Reinis, Reina, Reinholds, Renāts	8 54	16 10	7 16
Pt	13	Harijs, Ārijs, Āris, Aira	8 53	16 12	7 19
S	14	Roberts, Roberta, Raitis, Raitis	8 52	16 14	7 22
Sv	15	Fēlikss, Felicita	8 51	16 15	7 24
P	16	Lidija, Lida	8 49	16 17	7 28
O	17	Tenis, Dravis	8 48	16 19	7 31
T	18	Antons, Antis	8 47	16 21	7 34
C	19	Andulis, Alnis	8 45	16 23	7 38
Pt	20	Olģerts, Alģirds, Alģis, Orests	8 44	16 25	7 41
S	21	Agnese, Agnija, Agne	8 42	16 28	7 46
Sv	22	Austris	8 41	16 30	7 49
P	23	Grieta, Strauta	8 39	16 32	7 53
O	24	Krišs, Ksenija, Eglons	8 37	16 34	7 57
T	25	Zigurds, Sigurds	8 36	16 36	8 00
C	26	Ansis, Agnis, Agneta	8 34	16 38	8 04
Pt	27	Ilze, Ildze, Izolde	8 32	16 41	8 09
S	28	Kārlis, Spodris	8 30	16 43	8 13
Sv	29	Aivars, Valērijs	8 28	16 45	8 17
P	30	Tīna, Valentina, Pārsla	8 27	16 47	8 20
O	31	Tekla, Violeta	8 25	16 50	8 25

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
10 51	17 02	M/Ū 14 15	
11 08	18 49	Ū	
11 18	20 33	Ū/Z 14 44	
11 24	22 11	Z	
11 29	23 45	Z/A 16 45	
11 33	—	A	☾ 20 56
11 38	1 16	A/Vr 21 10	
11 44	2 47	Vr	
11 53	4 19	Vr	
12 07	5 51	Vr/D 3 59	
12 32	7 18	D	
13 14	8 29	D/Vz 12 50	
14 17	9 18	Vz	
15 36	9 47	Vz/L 23 31	☉ 11 48
17 00	10 04	L	
18 23	10 14	L	
19 44	10 20	L/J 11 49	
21 01	10 25	J	
22 18	10 28	J	
23 35	10 31	J/Sv 0 49	
—	10 34	Sv	
0 55	10 38	Sv/Sk 12 29	☾ 17 14
2 19	10 44	Sk	
3 49	10 54	Sk/St 20 38	
5 24	11 11	St	
6 54	11 44	St	
8 06	12 45	St/M 0 32	
8 49	14 18	M	
9 12	16 06	M/Ū 1 10	● 16 15
9 24	17 55	Ū	
9 32	19 40	Ū/Z 0 32	

1. Jaungada diena.
3. Pirms 95 gadiem (1911) Zaķu salā dibināta pārtikas biedrība, lai nebūtu jāpērk preces no negodīgiem sīktirgotājiem, kuri par augstu cenu piedāvā sliktu pārtiku. Vēl būtu jāuzlabo vietējā pirmmācības skola Zaķu salā, bet bagātie koku tirgoņi to neatbalsta, jo savus bērņus var sūtīt Rīgas skolās.
6. Zvaigznes diena. Ziemassvētku kauju un latviešu strēlnieku piemiņas diena.
7. Pirms 380 gadiem (1626) notiek Valles kauja – 4000 vīru liels zviedru karaspēks pilnīgi sakauj 4200 vīrus no Viļņas vaivada Sapehas vienības.
10. Pirms 120 gadiem dzimis mūziķis un rakstnieks, dabas tēlotājs un popularizētājs **Rūdolfs Akers** (1886–1980).
13. Pirms 15 gadiem (1991) Rīgā tagadējā 11. novembra krastmalā notiek LTF rikota Vislatvijas manifestācija pret bruņotām akcijām Lietuvā; piedalās ap 500 000 cilvēku. AP izveido Aizsardzības štābu, Latvijas iedzīvotāji sāk celt barikādes, apsargā AP, MP, TV, radio, Rīgas telefona un telegrāfa centrāli, Rīgas tiltus.
15. Pirms 125 gadiem dzimis literatūrzinātnieks, folklorists, 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņu apkopotājs **Pēteris Birkerts** (1881–1956).
17. Pirms 775 gadiem (1231) tiek noslēgts līgums starp Alnas Balduīnu un Kursas ciemiem, kas ietilpa Bandavas un Vanemā zemēs.
17. Pirms 100 gadiem (1906) notiek uzbrukums Rīgas slepenpolicijai, tiek atbrīvoti seši revolucionāri.
20. 1991. gada barikāžu aizstāvju atceres diena.
23. Pirms 85 gadiem dzimusi arheoloģe LZA goda locekle **Marija Gimbutiene** (1921–1994).
23. Pirms 75 gadiem dzimis terapeits LZA īstena loceklis profesors **Jūlijs Anšelevičs** (1931–2004).
24. Pirms 190 gadiem dzimis dzejnieks, tulkotājs, etnogrāfijas, vēstures, ģeogrāfijas popularizētājs, Kubalu skolas skolotājs **Ernests Dinsbergs** (1816–1902).
25. Pirms 85 gadiem dzimis vēsturnieks LZA īstena loceklis **Vasilij Dorošenko** (1921–1992).
26. Latvijas Republikas starptautiskā *de iure* atzīšanas diena.
31. Pirms 75 gadiem (1931) dzimusi botāniķe, daudzu dabas aizsardzības tematikai veltītu publikāciju autore **Gaida Ābele**.

Laikraksts "Balss" 1906. gada 23. janvārī ziņo:

"14. janv. Siguldā ieradās pats ģenerālis Orlovs ar visu savu štābu, tā ka tagad pie mums Siguldā zaldātu skaits sniedzas pāri par tūkstoti. Pie Siguldas stacijas stāv divi vilcieni ar zaldātiem."

PIRMS 80 GADIEM

Šajā un turpmākajos mēnešos –
attēli no 1926. gada žurnāliem

Pēdējā laika labierīcības uz laukiem.

Vēstuļu kastīte Aizputes–Skrundas–Kuldīgas
ceļu krustojumā netālu no Snēpeles aptiekas
un pagasta nama, kur atrodas pasta nodaļa
ar telefona centrāli.

Nedēļa, 1926. g. Nr. 2

Palīgā Majoriem!

Jau tā šauro joslu starp jūru un Lielupi noskalo Lielupes straume.
Ūdens gar vieglo smilšaino krastu izgrauž līdz 15 m dziļus atvarus,
kuros iegruš krasta mala, kā to rāda ievietotie uzņēmumi.

Lielākajā – no krasta iebrukuma apdraudētais gruntsgabals un māja
Teātra ielā 49. Ovālā attēlā – iebrukums Mazajā Rīgas ielā un

apdraudētā Rumula māja.

Pa kreisi – apdraudētā
Kaukes koka un
metāla apstrādāšanas
fabrika. Ja valdība
nenāks palīgā,
tad fabrika jālikvidē,
jo ūdens jau sūcas
zem gatera mājas.

Nedēļa, 1926. g. Nr. 3

Kā izmēģināja izlabotā vecā dzelzstila izturību pirms satiksmes
atklāšanas. Pār tiltu laida vairākus tramvaja vagonus un autobusus
ar smagu kravu. Jaunā tilta fermas teicami izturēja lielo smagumu.

Nedēļa, 1926. g. Nr. 1

FEBRUĀRIS – SVEČU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec	riet	
			h m	h m	h m
T	1	Brigita, Indra, Indris, Indars	8 23	16 52	8 29
C	2	Spidola, Sonora	8 21	16 54	8 33
Pt	3	Aīda, Ida, Vida	8 19	16 57	8 38
S	4	Daila, Veronika	8 17	16 59	8 42
Sv	5	Agate, Selga, Silga, Sinilga	8 15	17 01	8 46
P	6	Dārta, Dace, Dora	8 12	17 04	8 52
O	7	Nelda, Rihards, Ričards	8 10	17 06	8 56
T	8	Aldona, Česlavs	8 08	17 08	9 00
C	9	Simona, Apolonija	8 06	17 10	9 04
Pt	10	Paulīne, Paula	8 04	17 13	9 09
S	11	Laima, Laimdota	8 01	17 15	9 14
Sv	12	Karlina, Lina	7 59	17 17	9 18
P	13	Malda, Melita	7 57	17 20	9 23
O	14	Valentīns	7 55	17 22	9 27
T	15	Alvils, Olafs, Olavs, Aloizs	7 52	17 24	9 32
C	16	Jūlija, Džuljeta	7 50	17 27	9 37
Pt	17	Donats, Konstance	7 48	17 29	9 41
S	18	Kora, Kintija	7 45	17 31	9 46
Sv	19	Zane, Zuzanna	7 43	17 33	9 50
P	20	Vitauts, Smuidra, Smuidris	7 40	17 36	9 56
O	21	Eleonora, Ariadne	7 38	17 38	10 00
T	22	Ārija, Rigonda, Adrians	7 35	17 40	10 05
C	23	Haralds, Almants	7 33	17 42	10 09
Pt	24	Diāna, Dina, Dins	7 30	17 45	10 15
S	25	Alma, Annemarija	7 28	17 47	10 19
Sv	26	Evelīna, Mētra, Aurēlija	7 25	17 49	10 24
P	27	Līvija, Līva, Andra	7 23	17 51	10 28
O	28	Skaidrīte, Skaidra, Justs	7 20	17 54	10 34

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
9 37	21 19	Z	
9 42	22 55	Z/A 0 46	
9 47	—	A	
9 52	0 30	A/Vr 3 32	
10 00	2 04	Vr	● 8 29
10 12	3 38	Vr/D 9 33	
10 33	5 07	D	
11 09	6 24	D/Vz 18 34	
12 06	7 20	Vz	
13 21	7 53	Vz	
14 43	8 12	Vz/L 5 45	
16 07	8 23	L	
17 29	8 30	L/J 18 14	○ 6 44
18 48	8 35	J	
20 05	8 38	J	
21 22	8 41	J/Sv 7 09	
22 40	8 44	Sv	
—	8 48	Sv/Sk 19 12	
0 02	8 52	Sk	
1 28	9 00	Sk	
2 59	9 13	Sk/St 4 38	● 9 17
4 30	9 36		
5 50	10 21	St/M 10 16	
6 44	11 38	M	
7 14	13 19	M/Ū 12 15	
7 30	15 08	Ū	
7 40	16 55	Ū/Z 11 56	
7 46	18 39	Z	● 2 31

0305042156

1. Pirms 100 gadiem (1906) tiek izplatīts iekšlietu ministra Durnova cirkulārs, kas bez īpašiem pierādījumiem pavēl apcietināt visus, kuri uzskatāmi par revolūcijas vadoņiem, – skolotājus, feldšerus, zemstes ierēdņus; aizliegts uzklaustīt iebildumus un skaidrojumus.
2. Sveču diena.
3. Pirms 100 gadiem dzimis entomologs LZA korespondētājloceklis **Jēkabs Cinovskis** (1906–1984).
7. Pirms 60 gadiem (1946) nodibināta Latvijas Zinātņu akadēmija.
7. Pirms 145 gadiem dzimis etnogrāfs, aktīvs Rīgas Latviešu biedrības darbinieks, daudzu vēsturisku un etnogrāfisku apcerējumu autors **Mīķelis Skruzītis** (1861–1905).
16. Lietuvas Republikas proklamēšanas diena (1918).
18. Pirms 140 gadiem (1866) iznāk nolikums, kas atļauj visu kārtu piederīgajiem kristiešiem iegūt Kurzemē jebkuru nekustamu īpašumu.
19. Pirms 145 gadiem (1861) Latgalē tiek nodibināta zemnieku kārtas pagastu pašvaldība.
20. Pirms 125 gadiem dzimis Latvijas atbrīvošanas cīņu vadītājs ģenerālis **Jānis Balodis** (1881–1965).
23. Pirms 100 gadiem dzimis ģeologs mineralogs, Latvijas ģeoloģiskās uzbūves pētnieks **Eduards Grīnbergs** (1906–1975).
23. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis fiziķis LZA goda doktors **Benjamiņš Joffe**.
24. Igaunijas Republikas proklamēšanas diena (1918).
Pirms 340 gadiem (1666) nobrūk Pēterbaznīcas tornis – pamatu nosēšanās dēļ. Nogalināti septiņi cilvēki un zirgs, bet zvani pēc kritiena palikuši veseli.

Avīzē “Balss” 1906. gada 13. februārī ziņots, ka Vecpiebalgas pagastā pastāvīgi uzturas karaspēks un iedzīvotājiem pa kārtai jāved pārtika gan karavīriem, gan zirgiem – maize, piens, olas, auzas, siens (par to nemaksā), tāpat jāiet šķūtīs. Citas avižu ziņas apliecina, ka līdzīgi bijis visā Latvijas teritorijā.

Kā dzīvo izpostītos apgabalos. 80 gadus veca vecenīte Kalnciema pagastā pie Ložmetēju kalna, kura kara laikā zaudējusi dēlu un visu savu mantu, dzīvo no tranšēju dēļiem būvētā būdīņā un pārtiek no zemes, kuru kaimiņi palīdz apstrādāt. Viņas iedzīve sastāv no govīm, sīvēna, suņa un trim vistām. *Nedēļa, 1926. g. Nr. 5*

Dziļā ziema.

Jaunsaimniecība, kura atrodas uz līdzenas vietas, gandrīz pilnīgi ieputināta.

Logam vairs tikai augšējās rūtis vaļā. *Nedēļa, 1926. g. Nr. 7/8*

Drava ziemā. Pēc lielā sniegputeņa stropi pilnīgi ieputināti, tāpēc biškopjiem jābūt diezgan uzmanīgiem, lai bites nenoslāptu.

*Nedēļa, 1926. g.
Nr. 7/8*

MARTS – SĒRSNU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
T	1	Ivars, Ilgvars	7 17	17 56	10 39
C	2	Lavize, Luīze, Laila	7 15	17 58	10 43
Pt	3	Tālis, Tālavš, Marts	7 12	18 00	10 48
S	4	Alise, Auce	7 10	18 02	10 52
Sv	5	Austra, Aurora	7 07	18 04	10 57
P	6	Vents, Centis, Gotfrīds	7 04	18 07	11 03
O	7	Ella, Elmīra	7 01	18 09	11 08
T	8	Dagmāra, Marga, Margita	6 59	18 11	11 12
C	9	Ēvalds	6 56	18 13	11 17
Pt	10	Silvija, Liliāna, Laimrota	6 53	18 15	11 22
S	11	Konstantīns, Agita	6 51	18 17	11 26
Sv	12	Aija, Aiva, Aivis	6 48	18 20	11 32
P	13	Ernests, Balvis	6 45	18 22	11 37
O	14	Matilde, Ulrika	6 43	18 24	11 41
T	15	Amilda, Amalda, Imalda	6 40	18 26	11 46
C	16	Guntis, Guntris, Guntars	6 37	18 28	11 51
Pt	17	Ģertrūde, Gerda	6 34	18 30	11 56
S	18	Ilona, Adelīna	6 32	18 32	12 00
Sv	19	Jāzeps	6 29	18 35	12 06
P	20	Made, Irbe	6 26	18 37	12 11
O	21	Una, Unigunde, Dzelme, Benedikts	6 23	18 39	12 16
T	22	Tamāra, Dziedra	6 21	18 41	12 20
C	23	Mirdza, Žanete, Žanna	6 18	18 43	12 25
Pt	24	Kazimīrs, Izidors	6 15	18 45	12 30
S	25	Māra, Mārīte, Marita	6 13	18 47	12 34
Sv	26	Eiženija, Ženija	7 10	19 50	12 40
P	27	Gusts, Gustavs, Tālrīts	7 07	19 52	12 45
O	28	Gunta, Gunda, Ginta	7 05	19 54	12 49
T	29	Aldonis, Agija	7 02	19 56	12 54
C	30	Nanija, Ilgmārs	6 59	19 58	12 59
Pt	31	Gvido, Atvars	6 56	20 00	13 04

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
7 51	20 19	Z/A 11 19	
7 55	21 58	A	
8 00	23 37	A/Vr 12 23	
8 07	—	Vr	
8 18	1 16	Vr/D 16 38	
8 35	2 50	D	☾ 22 16
9 06	4 15	D	
9 56	5 19	D/Vz 0 38	
11 06	5 58	Vz	
12 28	6 21	Vz/L 11 43	
13 52	6 34	L	
15 15	6 41	L	
16 34	6 46	L/J 024	
17 52	6 50	J	
19 10	6 53	J/sV 13 13	○ 1 35
20 27	6 56	Sv	
21 49	6 59	Sv	
23 13	7 03	Sv/Sk 0 59	
—	7 09	Sk	
0 42	7 19	Sk/St 10 44	
2 13	7 38	St	
3 37	8 12	St/M 17 36	☾ 21 10
4 39	9 14	M	
5 17	10 43	M/Ū 21 21	
5 37	12 26	Ū	
6 47	15 13	Ū/Z 23 33	
6 55	16 56	Z	
7 00	18 37	Z/A 23 31	
7 04	20 17	A	● 13 15
7 09	21 58	A	
7 15	23 39	A/Vr 0 01	

4. Pirms 180 gadiem dzimis vācu tautības latviešu valodnieks, folklorists, etnogrāfs, mācītājs **Augusts Bilenšteins** (1826–1907).
6. Pulkveža **Oskara Kalpaka** (1882–1919) piemiņas diena.
7. Pirms 200 gadiem dzimis vācu tautības latviešu žurnālists, mācītājs, "Latviešu Avīžu" redaktors, izglītības veicinātājs **Vilhelms Kristiāns Panteniuss** (1806–1849).
8. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis filozofs LZA ārzemju loceklis **Arvīds Ziedonis**.
11. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis literatūrzinātnieks, grāmatniecības vēsturnieks LZA goda doktors **Ojārs Zanders**.
13. Pirms 5 gadiem (2001) Ministru kabinetā pieņemti Slīteres nacionālā parka individuālie aizsardzības un izmantošanas noteikumi.
22. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis literatūrzinātnieks, Latvijas Okupācijas muzeja fonda valdes loceklis LZA ārzemju loceklis **Valters Nollendorfs**.
25. Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena un 1949. gada deportācijas atcere.
25. Pirms 80 gadiem dzimis grāmatzinātnieks, literatūrvēsturnieks, pedagogs LZA goda doktors **Aleksejs Apinis** (1926–2004).
30. Pirms 90 gadiem dzimis botāniķis, bioloģijas zinātnu vēsturnieks bioloģijas doktors **Alfrēds Rasiņš** (1916–1995).

1906. gada 16. martā avīzē "Balss" ziņots, ka Vērmanes dārzu beidzot atstājis no Permas ievestais karaspēks. Tas visu ziemu bija uzturējies ziemas koncertzālē un restorācijās telpās, nodarot zaudējumus ap 10 000 rbļ. vērtībā.

Pirmā Latvijas cukurfabrika jau zem jumta. Pie Jelgavas uz Lielupes krasta stalti paceļas lauksaimniekiem daudzsološā cukurfabrika, kura jau šoruden strādās pilnā gaitā, dodot mūsu zemkopjiem iespējas ražot plašākos apmēros cukurbietes un gūt ar to drošu ienākumu par savām pūlēm. *Nedēļa, 1926. g. Nr. 12/13*

Latvju tvaikoņa "Velta" remonts Liepājas dokā. Kā zināms, "Velta" februāra mēnesī ceļā no Holandes uz Liepāju pārcieta smagu vētru un kuģim nācās cīnīties peldošos ledus laukos.

Nedēļa, 1926. g. Nr. 12/13

APRĪLIS – SULU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
S	1	Dagnis, Dagne	6 54	20 02	13 08
Sv	2	Irmgarde	6 51	20 05	13 14
P	3	Daira, Dairis	6 48	20 07	13 19
O	4	Valda, Herta, Ārvalda, Ārvalds, Ārvaldis	6 46	20 09	13 23
T	5	Vija, Vidaga, Aivija	6 43	20 11	13 28
C	6	Zinta, Dzinta, Vilips, Filips	6 40	20 13	13 33
Pt	7	Zina, Zinaida, Helmutis	6 37	20 15	13 38
S	8	Edgars, Danute, Dana, Dans	6 35	20 17	13 42
Sv	9	Valērija, Žubīte, Alla	6 32	20 19	13 47
P	10	Anita, Anitra, Zīle	6 29	20 21	13 52
O	11	Hermanis, Vilmārs	6 27	20 24	13 57
T	12	Jūlijs, Ainis	6 24	20 26	14 02
C	13	Egils, Egīls, Nauris	6 21	20 28	14 07
Pt	14	Strauja, Gudrīte	6 19	20 30	14 11
S	15	Aelita, Gastons	6 16	20 32	14 16
Sv	16	Mintauts, Alfs, Bernadeta	6 14	20 34	14 20
P	17	Rūdolfs, Rūdis, Viviāna	6 11	20 36	14 25
O	18	Laura, Jadviga	6 08	20 38	14 30
T	19	Vēsma, Fanija	6 06	20 41	14 35
C	20	Mirta, Ziedīte	6 03	20 43	14 40
Pt	21	Mārgers, Anastasija	6 01	20 45	14 44
S	22	Armands, Armanda	5 58	20 47	14 49
Sv	23	Juris, Jurgis, Georgs	5 56	20 49	14 53
P	24	Visvaldis, Ritvaldis, Nameda	5 54	20 51	14 57
O	25	Liksmā, Bārbala	5 51	20 54	15 03
T	26	Alīna, Sandris, Rūsiņš	5 49	20 56	15 07
C	27	Raimonda, Raina, Tāle, Klementīne	5 46	20 58	15 12
Pt	28	Gundega, Terēze	5 44	21 00	15 16
S	29	Vilnis, Raimonds, Laine	5 41	21 02	15 21
Sv	30	Līlija, Līāna	5 39	21 04	15 25

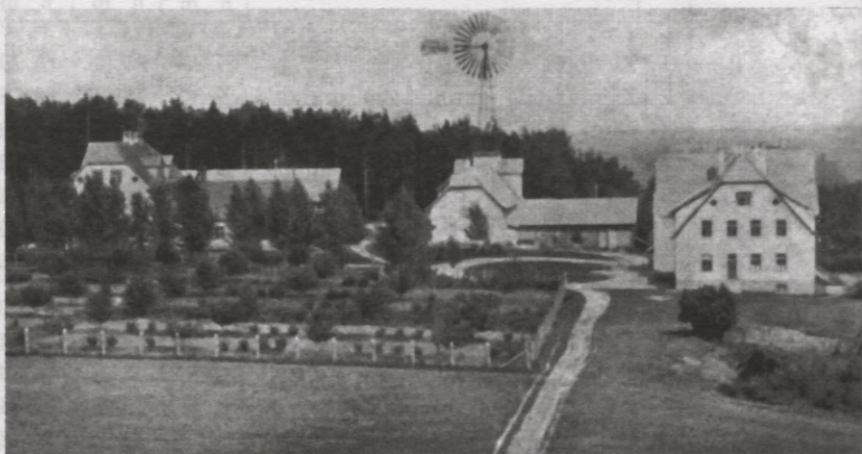
Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
7 24	—	Vr	
7 38	1 20	Vr/D 2 50	
8 02	2 53	D	
8 45	4 09	D/Vz 9 15	
9 51	4 59	Vz	☾ 15 01
11 11	5 27	Vz/L 19 26	
12 35	5 43	L	
13 59	5 52	L	
15 19	5 58	L/J 7 59	
16 37	6 02	J	
17 55	6 05	J/Sv 29 47	
19 13	6 07	Sv	
20 33	6 10	Sv	☉ 19 40
21 58	6 14	Sv/Sk 8 09	
23 27	6 19	Sk	
—	6 28	Sk/St 17 20	
0 58	6 44	St	
2 25	7 13	St	
3 35	8 05	St/M 0 14	
4 18	9 25	M	
4 42	11 02	M/Ū 4 56	☾ 6 28
4 56	12 44	Ū	
5 04	14 24	Ū/Z 7 44	
5 10	16 03	Z	
5 14	17 41	Z/A 9 12	
5 19	19 19	A	
5 24	20 59	A/Vr 10 27	☉ 22 44
5 31	22 41	Vr	
5 42	—	Vr/D 12 58	
6 02	0 20	D	

3. Pirms 130 gadiem dzimis literatūrvēsturnieks, rakstnieks, dabas mācības un vēstures mācību grāmatu autors **Antons Birkerts** (1876–1971).
5. Pirms 355 gadiem (1661) Rucavas muižas hauptmanis Mirbahs raksta hercogam Jēkabam, ka esošais zviedru pasts neapmierina hercogistes vajadzības, tāpēc rosina izveidot savu pasta līniju.
6. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis arheologs LZA īstenais loceklis **Ēvalds Mugurēvičs**.
11. Starptautiskā fašistu koncentrācijas nometnēs ieslodzīto atbrīvošanas diena.
12. Pasaules Aviācijas un kosmonautikas diena.
13. Pirms 80 gadiem dzimis biologs LZA ārzemju loceklis **Jānis Skujiņš** (ASV) (1926–2005).
14. **Lielā Piektdiena.**
16. **Pirmās Lieldienas.**
17. **Otrās Lieldienas.**
18. Pirms 780 gadiem (1226) Zobenbrāļu ordenis noslēdz līgumu ar Rīgas rāti, ka ordeņa brāļi tiek uzskatīti par pilntiesīgiem Rīgas iedzīvotājiem – namniekiem un viņi iegūst tiesības piedalīties rātes sēdēs.
19. Pirms 80 gadiem (1926) dzimis ekonomists LZA ārzemju loceklis **Gundars Ķeniņš-Kings**.
19. Pirms 805 gadiem (1201) pāvests Inocents III nosaka, ka lībju līdzšinējās pagāniskās laulības nav šķiramas, bet pēc kristīšanās viņi laulājami tikai pēc baznīcas noteikumiem.
23. Pirms 115 gadiem (1891), kā novērojis un atzīmējis Matīss Kaudzīte, ievas bijušas pilnos ziedos.
28. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis mediķis LZA īstenais loceklis **Jānis Volkolakovs**.

Laikrakstā “Balss” 1906. gada 2. aprīlī rakstīts, ka Alsviķu skolotājs Āriņš sodīts ar nāvi, bet pēc iedzīvotāju lūguma un peticijas iesniegšanas Orlovam ar 100 parakstiem ir apzēlots un sodīts ar 100 pletnes cirtieniem, grūti vārgst un atrodas ārsta uzraudzībā.

Skats uz
 Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrības lauksaimniecības
 mašīnu izmēģinājumu staciju Priekuļos pie Cēsīm.
Nedēļa, 1926. g. Nr. 14

Mūsu bērzi – materiāls mēbelēm gaida Gaujas krastos
 uz pludināšanas brīdi, lai nokļūtu drīzāk ārzemju fabrikās.
Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 17

MAIJS – LAPU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
P	1	Ziedonis	5 37	21 06	15 29
O	2	Zigmunds, Sigmunds, Zigismunds	5 34	21 09	15 35
T	3	Gints, Uvis	5 32	21 11	15 39
C	4	Vizbulīte, Viola, Vijolīte	5 30	21 13	15 43
Pt	5	Ģirts, Ģederts	5 27	21 15	15 48
S	6	Gaidis, Didzis	5 25	21 17	15 52
Sv	7	Henriete, Henrijs, Jete	5 23	21 19	15 56
P	8	Staņislavs, Staņislava, Stefānija	5 21	21 21	16 00
O	9	Klāvs, Einārs, Ervins	5 19	21 23	16 04
T	10	Maija, Paija	5 16	21 25	16 09
C	11	Milda, Karmena, Manfreds	5 14	21 27	16 13
Pt	12	Valija, Ina, Ināra, Inārs	5 12	21 29	16 17
S	13	Irēna, Irīna, Ira, Iraīda	5 10	21 31	16 21
Sv	14	Krišjānis, Elfa, Aivita, Elvita	5 08	21 33	16 25
P	15	Sofija, Taiga, Arita, Airita	5 06	21 35	16 29
O	16	Edvīns, Edijs	5 04	21 37	16 33
T	17	Herberts, Umberts, Dailis	5 02	21 39	16 37
C	18	Inese, Inesis, Ēriks	5 00	21 41	16 41
Pt	19	Lita, Sibilla, Teika	4 58	21 43	16 45
S	20	Venta, Salvis, Selva	4 57	21 45	16 48
Sv	21	Ernestīne, Ingmārs, Akvelīna	4 55	21 47	16 52
P	22	Emīlija; kalendāros neierakstīto vārdu diena	4 53	21 49	16 56
O	23	Leontīne, Leokādija, Lonija, Ligija	4 52	21 50	16 58
T	24	Ilvija, Marlēna, Ziedone	4 50	21 52	17 02
C	25	Anšlavs, Junora	4 48	21 54	17 06
Pt	26	Eduards, Edvards, Varis	4 47	21 55	17 08
S	27	Dzidra, Dzidris, Gunita, Loreta	4 45	21 57	17 12
Sv	28	Vilis, Vilhelms	4 44	21 59	17 15
P	29	Maksis, Raivis, Raivo	4 43	22 00	17 17
O	30	Vitolds, Lolita	4 41	22 02	17 21
T	31	Alīda, Jūsma	4 40	22 03	17 23

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
6 36	1 47	D/Vz 18 18	
7 33	2 50	Vz	
8 49	3 28	Vz	
10 14	3 48	Vz/L 3 18	
11 40	4 00	L	☾ 8 13
13 02	4 07	L/J 15 20	
14 21	4 12	J	
15 38	4 15	J	
16 55	4 18	J/Sv 4 11	
18 14	4 21	Sv	
19 38	4 24	Sv/Sk 15 25	
21 06	4 29	Sk	
22 37	4 37	Sk/St 23 57	☉ 9 51
—	4 51	St	
0 08	5 15	St	
1 26	6 00	St/M 5 59	
2 18	7 13	M	
2 47	8 47	M/Ū 10 20	
3 03	10 27	Ū	
3 13	12 06	Ū/Z 13 39	☾ 12 21
3 19	13 43	Z	
3 24	15 17	Z/A 16 24	
3 28	16 51	A	
3 33	18 28	A/Vr 19 01	
3 39	20 07	Vr	
3 49	21 47	Vr/D 22 19	
4 04	23 20	D	☉ 8 26
4 31	—	D	
5 18	0 35	D/Vz 3 34	
6 27	1 24	Vz	
7 51	1 51	Vz/L 11 52	

1. Latvijas Republikas Satversmes sapulces sasaukšanas diena (1920). Darba svētki. Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (2004).
1. Pirms 130 gadiem dzimis publicists, pedagogs, rakstnieks, novadpētnieks **Augusts Melnalksnis** (1876–1944). Nozīmīgi viņa sarakstīti krājumi “Mazsalaca” (1928), “Dzimtā zeme” (1921), “Vadonis pa rakstnieku, mākslinieku, zinātnieku, kultūras darbinieku šūpuļa vietām” (1931).
4. Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas diena (1990).
8. Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena.
9. Eiropas diena.
12. Pirms 90 gadiem dzimis vēsturnieks LZA goda doktors **Leonīds Siliņš** (1916–2005).
14. Mātes diena.
14. Pirms 155 gadiem dzimis pirmās latviešu botānikas grāmatas autors, dzejnieks, skolotājs **Jānis Ilsters** (1851–1889).
15. Pirms 85 gadiem dzimis žurnālists politologs LZA goda doktors **Emīls Dēliņš** (1921–2004).
18. Starptautiskā muzeju diena.
30. Pirms 75 gadiem dzimusi dzejniece, tulkotāja LZA goda locekle **Vizma Belševica** (1931–2005).

Laikrakstā “Latvija” 1906. gada 16. maijā. “No Bauskas. Pagājušo svētdien pa mācītāja Pellinga prombūšanas laiku Bārbeles mācītāja muižā ieradies kāds svešs vīrietis un, dabūjis zināt, ka mācītājs nav mājās, lūdzies nodot mācītāja kundzei kādu vēstuli. Vēstulē bijis rakstīts, lai mācītājs apkopjot savu namu un lai atvadoties no savējiem, jo pie viņa drīzumā tikšot izpildīts viņam piespriestais nāvesods. Svešinieks pie tam vēl apjautājies par pagasta valdi un tad mierīgi aizgājis.”

Ogres plūdu katastrofas sekas. Šī pavasara lielais ūdens daudzums, kurš Ogrē bija sacēlies neparastā augstumā virs normas, salauza Ērgļu elektriskās spēka stacijas slūžas. Ūdenim arvien ceļoties, tilts vairs nespēja zem sevis novadīt lielo ūdens daudzumu, un upe izskaloja sev jaunu gultni starp dzelzs tiltu un kapsētu. Ērgļu spēka stacija tagad sēd uz sausuma.

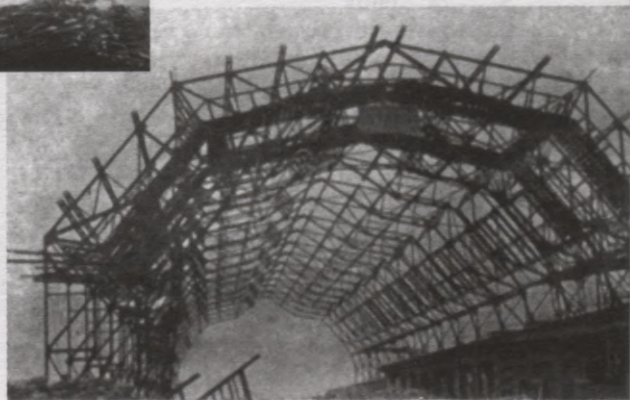
Jaunā Nedēļa,
1926. g. Nr. 19

Arī Ogres tiltam Ērgļos izskalots un iebrucis aizsarga mūris ar uzbērumu. Lai aizzinātu tālāku izskalošanu, ir samesti maiši ar zemēm.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 19

**Rīgas jaunā
Centrāltirgus būve.**
Jaunā Nedēļa,
1926. g. Nr. 21

JŪNIJS – ZIEDU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums	
			lec h m	riet h m	h m	
C	1	Biruta, Mairita, Bernedīne	4 39	22 04	17 25	
Pt	2	Emma, Liba	4 38	22 06	17 28	
S	3	Inta, Ineta, Intra	4 37	22 07	17 30	
Sv	4	Elfrida, Sintija, Sindija	4 36	22 08	17 32	
P	5	Igors, Margots, Ingvars	4 35	22 10	17 35	
O	6	Ingrīda, Ardis	4 34	22 11	17 37	
T	7	Gaida, Arnis	4 33	22 12	17 39	
C	8	Fridis, Frīda, Mundra	4 32	22 13	17 41	
Pt	9	Ligita, Gita	4 32	22 14	17 42	
S	10	Malva, Anatols, Anatolijs	4 31	22 15	17 44	
Sv	11	Ingus, Mairis, Vidvuds	4 30	22 16	17 46	
P	12	Nora, Lenora, Ija	4 30	22 17	17 47	
O	13	Zigfrīds, Ainārs, Uva	4 29	22 18	17 49	
T	14	Tija, Saiva, Saivis, Santis, Sentis	4 29	22 18	17 49	
C	15	Baņuta, Žermēna, Vilija, Vits	4 29	22 19	17 50	
Pt	16	Justīne, Juta	4 29	22 20	17 51	
S	17	Artūrs, Artis	4 29	22 20	17 51	
Sv	18	Alberts, Madis	4 28	22 20	17 52	
P	19	Viktors, Nils	4 28	22 21	17 53	
O	20	Rasma, Rasa, Maira	4 29	22 21	17 52	
T	21	Egita, Emīls, Monvīds	4 29	22 21	17 52	
C	22	Ludmila, Laimdots, Laimiņš	4 29	22 22	17 53	
Pt	23	Līga	4 29	22 22	17 53	
S	24	Jānis	4 30	22 22	17 52	
Sv	25	Milija, Maiga	4 30	22 22	17 52	
P	26	Ausma, Ausmis, Inguna, Inguns	4 30	22 21	17 51	
O	27	Malvīne, Malvis	4 31	22 21	17 50	
T	28	Viesturs, Viestards, Kitija	4 32	22 21	17 49	
C	29	Pēteris, Pāvils, Pauls, Paulis	4 32	22 21	17 49	
Pt	30	Tāļivaldis, Mareks	4 33	22 20	17 47	

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec	riet	ceļš	fāzes
h m	h m	h m	h m
9 18	2 06	L	
10 42	2 15	L/J 23 18	
12 02	2 20	J	
13 20	2 24	J	● 2 06
14 37	2 27	J/Sv 12 09	
15 55	2 30	Sv	
17 16	2 34	Sv/Sk 23 41	
18 41	2 38	Sk	
20 11	2 45	Sk	
21 44	2 56	Sk/St 8 05	
23 10	3 16	St	○ 21 03
—	3 53	St/M 13 19	
0 13	4 57	M	
0 50	6 27	M/Ū 16 33	
1 10	8 09	Ū	
1 21	9 51	Ū/Z 19 06	
1 28	11 28	Z	
1 34	13 03	Z/A 21 54	● 17 08
1 38	14 35	A	
1 43	16 09	A	
1 48	17 45	A/Vr 1 23	
1 56	19 22	Vr	
2 08	20 57	Vr/D 5 49	
2 30	22 19	D	
3 08	23 17	D/Vz 11 48	● 19 05
4 09	23 52	Vz	
5 29	—	Vz/L 20 09	
6 56	0 11	L	
8 21	0 22	L	
9 44	0 29	L/J 7 15	

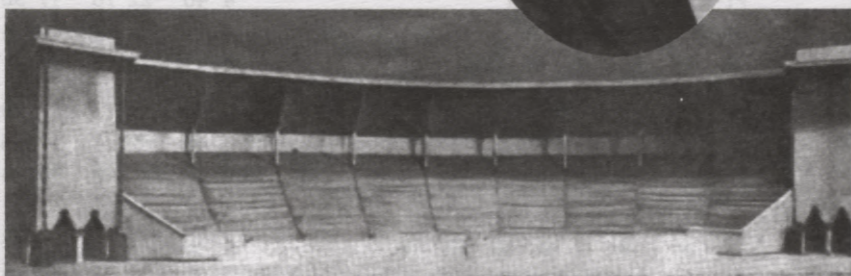
1. Starptautiskā bērnu aizsardzības diena.
3. Pirms 55 gadiem sāk skanēt radioraidījums "Amerikas balss" latviešu valodā; tā traucēšanai tiek patērēts daudz enerģijas.
4. **Vasarsvētki.**
6. Pirms 85 gadiem (1921) dzimis literatūrzinātnieks, bibliogrāfs, novadpētnieks, Senču un Saldus kalendāra sastādītājs **Valdemārs Ancītis**.
7. Pirms 100 gadiem dzimusi folkloriste, bibliogrāfe **Vilma Greble** (1906–1991).
9. Pirms 75 gadiem (1931) dzimusi muzeju darbiniece, literatūrzinātniece **Līvija Volkova**.
11. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis literatūrzinātnieks LZA goda doktors **Ilgonis Bērsone**.
14. Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena.
17. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis fiziķis LZA īstenais loceklis LZA prezidents (1989–1994) **Jānis Lielpēters**.
17. Latvijas okupācijas diena (1940).
17. Pirms 85 gadiem (1921) dzimis biologs LZA ārzemju loceklis **Jānis Metuzāls** (Kanāda).
22. Varoņu piemiņas diena (Cēsu kauju atcere 1919).
23. **Līgo diena.**
24. **Jāņu diena.**
24. Pirms 220 gadiem (1786) Jelgavā paceļas latviešu mehāniķa Ernesta Bīnemaņa konstruētais aerostats ar gondolu, ko greznojis uzraksts *Sic itur ad astra*.
26. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis farmaceits LZA goda doktors **Jukio Kobajasi**.
27. Pirms 125 gadiem dzimis rakstnieks, vēsturnieks, grāmatas "Zemgales neatkarības vēsture" un vairāku kultūrvēsturisku romānu autors **Rihards Ērglis** (1881–1950).
30. Pirms 95 gadiem dzimis dzejnieks, literatūrzinātnieks, politiķis LZA ārzemju loceklis Nobela prēmijas laureāts **Česlavs Milošs** (1911–2004), ASV.

Laikrakstā "Balss" 1906. gada 15. jūnijā. "No Ežiem Skujenes draudzē. Katru gadu bija mums paradums Jāņos izriktot zaļumu svētkus birzē, bet, kā redzams, šogad neizriktosim. Esam bailīgi kā zaķi. Bailes pulcēties. Mums ir daudz uzdevēju un nodod personas bez kādas vainas. Tā nesen apcietināja vairākus skolotājus."

Arhitekts Pauls Kundziņš.

Dziesmu svētkiem tuvojoties.
Kā izskatīsies dziesmu svētku
estrāde. Arhitekta Paula Kundziņa
makets.

Skats uz svētku laukumu.

JŪLIJS – LIEPU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
S	1	Imants, Rimants, Ingars, Intars	4 34	22 20	17 46
Sv	2	Lauma, Ilvars, Halina	4 35	22 19	17 44
P	3	Benita, Everita, Verita	4 36	22 19	17 43
O	4	Uldis, Ulvis, Sandis, Sandijs	4 37	22 18	17 41
T	5	Andžs, Andžejs, Edīte, Esmeralda	4 38	22 17	17 39
C	6	Anrijs, Arkādijs	4 39	22 16	17 37
Pt	7	Alda, Maruta	4 40	22 16	17 36
S	8	Antra, Adele, Ada	4 41	22 15	17 34
Sv	9	Zaiga, Asne, Asna	4 43	22 14	17 31
P	10	Lija, Olivija	4 44	22 13	17 29
O	11	Leonora, Svens	4 45	22 11	17 26
T	12	Indriķis, Ints, Namejs	4 47	22 10	17 23
C	13	Margrieta, Margarita	4 48	22 09	17 21
Pt	14	Oskars, Ritvars, Anvars	4 50	22 08	17 18
S	15	Egons, Egmonts, Egija, Henriks, Heinrihs	4 51	22 06	17 15
Sv	16	Hermīne, Estere	4 53	22 05	17 12
P	17	Aleksis, Aleksejs	4 55	22 04	17 09
O	18	Rozālija, Roze	4 56	22 02	17 06
T	19	Jautrīte, Kamila, Digna	4 58	22 01	17 03
C	20	Ritma, Ramona	5 00	21 59	16 59
Pt	21	Melisa, Meldra, Meldris	5 01	21 57	16 56
S	22	Marija, Marika, Marina	5 03	21 56	16 53
Sv	23	Magda, Magone, Mērija, Magdalēna	5 05	21 54	16 49
P	24	Kristīne, Krista, Kristiāna, Kristiāns	5 07	21 52	16 45
O	25	Jēkabs, Žaklīna	5 09	21 50	16 41
T	26	Anna, Ance, Annija	5 11	21 49	16 38
C	27	Marta, Dita	5 12	21 47	16 35
Pt	28	Cecīlija, Cilda	5 14	21 45	16 31
S	29	Edmunds, Edžus, Vidmants	5 16	21 43	16 27
Sv	30	Valters, Renārs	5 18	21 41	16 23
P	31	Rūta, Ruta, Angelika, Sigita	5 20	21 39	16 19

Piezīmes

Mēness		Mēness			
lec	riet	ceļš		fāzes	
h m	h m	h m	h m	h m	h m
11 02	0 33	J			
12 19	0 37	J/Sv	20 06		
13 36	0 40	Sv		19 37	
14 54	0 43	Sv			
16 16	0 47	Sv/Sk	8 13		
17 44	0 52	Sk			
19 16	1 01	Sk/St	17 14		
20 45	1 16	St			
22 00	1 44	St/M	22 25		
22 48	2 36	M			
23 14	3 58	M		6 02	
23 28	5 40	M/Ū	0 46		
23 37	7 25	Ū			
23 43	9 07	Ū/Z	2 00		
23 47	10 45	Z			
23 52	12 20	Z/A	3 39		
23 57	13 55	A		22 13	
—	15 30	A/Vr	6 44		
0 04	17 06	Vr			
0 14	18 41	Vr/D	11 38		
0 32	20 07	D			
1 04	21 13	D/Vz	18 28		
1 56	21 54	Vz			
3 11	22 17	Vz			
4 35	22 30	Vz/L	3 25	7 31	
6 02	22 38	L			
7 26	22 43	L/J	14 36		
8 46	22 46	J			
10 03	22 49	J			
11 20	22 52	J/Sv	3 28		
12 36	22 56	Sv			

3. Pirms 90 gadiem dzimis ķīmiķis LZA goda doktors **Jāzejs Eiduss** (1916–2004).
4. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena.
4. Pirms 140 gadiem (1866) tiek atcelti cunftu noteikumi, kuri liedza tajās darboties latviešu amatniekiem; tas paver plašas saimnieciskas dabas iespējas, sākas zemnieku pieplūdums pilsētās.
8. Pirms 80 gadiem (1926) dzimis ārsts LZA īstenais loceklis **Anatolijs Bļugers**.
10. Pirms 20 gadiem (1986) Liepājā nodibinās Cilvēktiesību aizstāvju grupa "Helsinki-86".
- 9.–11. Pirms 15 gadiem (1991) Vecaucē notiek pasaules latviešu agromu kongress.
14. Pirms 120 gadiem dzimis vēsturnieks, rakstnieks, Rīgas pilsētas arhivārs, grāmatu "Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē", "Kurzemes hercogi un viņu laikmets", "Vecā Rīga" autors **Jānis Juškevičs** (1886–1961).
23. Pirms 175 gadiem dzimis skolotājs, ērgelnieks, literāts, vairāku mācību grāmatu (vēsturē, ģeogrāfijā, lasīšanā, fizikā, mūzikā) autors **Jānis Bankins** (1831–1883).
30. Pirms 85 gadiem (1921) dzimusi literāte, aktīva Austrālijas latviešu kultūras dzīves rosinātāja **Margarita Biezaite**.
30. Pirms 90 gadiem (1916) dzimusi mediķe LZA ārzemju locekle **Ruta Kundziņa**.

Laikrakstā "Balss" 1906. gada 18. jūlijā ziņots, ka vairāki soda ekspedīciju locekļi ir izdarījuši pašnāvību sirdsapziņas pārmetumu dēļ.

Laikraksts "Latvija" 1906. gada 6. jūlijā. "No Jaunjelgavas apriņķa. Proklamācijas šie tiek izplatītas lielā daudzumā, sevišķi pēdējā laikā. No rītiem nereti ar viņām aplīmēti visi verstes stabi un krogu sienas."

VI Latvju vispārīgie Dziesmu un Mūzikas svētki.
 Ļaužu jūra Dziesmu svētkos.

Dziedātāju pulciņš.
 Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 26

AUGUSTS – RUDZU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
O	1	Albīns, Albīna	5 22	21 37	16 15
T	2	Normunds, Stefans	5 24	21 35	16 11
C	3	Augusts	5 26	21 32	16 06
Pt	4	Romāns, Romualds, Romualda	5 28	21 30	16 02
S	5	Osvalds, Arvils	5 30	21 28	15 58
Sv	6	Askolds, Aisma	5 32	21 26	15 54
P	7	Alfrēds, Fredis, Madars	5 34	21 24	15 50
O	8	Mudīte, Vladislavs, Vladislava	5 36	21 21	15 45
T	9	Madara, Genoveva	5 38	21 19	15 41
C	10	Brencis, Audris, Inuta	5 40	21 17	15 37
Pt	11	Olga, Zita, Zigita, Liega	5 42	21 14	15 32
S	12	Vizma, Klāra	5 44	21 12	15 28
Sv	13	Elvīra, Velga, Rēzija	5 46	21 09	15 23
P	14	Zelma, Zemgus, Virma	5 48	21 07	15 19
O	15	Zenta, Dzelde, Zelda	5 50	21 04	15 14
T	16	Astra, Astrīda	5 52	21 02	15 10
C	17	Vineta, Oļegs	5 54	21 00	15 06
Pt	18	Liene, Liena, Helēna, Elena, Ellena	5 56	20 57	15 01
S	19	Melānija, Imanta	5 59	20 54	14 55
Sv	20	Bernhards, Boriss	6 01	20 52	14 51
P	21	Janīna, Linda	6 03	20 49	14 46
O	22	Rudīte, Everts	6 05	20 47	14 42
T	23	Vitālijs, Ralfs, Valgudis	6 07	20 44	14 37
C	24	Bērtulis, Boļeslavs	6 09	20 42	14 33
Pt	25	Ludvigs, Ludis, Ivonna, Patricija	6 11	20 39	14 28
S	26	Natālija, Tālija, Bronislavs, Bronislava	6 13	20 36	14 23
Sv	27	Žanis, Jorens, Alens	6 15	20 34	14 19
P	28	Auguste, Guste	6 17	20 31	14 14
O	29	Armīns, Vismants, Aiga	6 19	20 28	14 09
T	30	Alvis, Jolanta, Samanta	6 21	20 26	14 05
C	31	Vilma, Aigars	6 23	20 23	14 00

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m

13 56	23 00	Sv/Sk 16 08	• 11 46	
15 20	23 07	Sk		
16 49	23 18	Sk		
18 19	23 38	Sk/St 2 14		
19 41	—	St		
20 41	0 17	St/M 8 20		
21 16	1 25	M		
21 34	3 00	M/Ū 10 48		
21 45	4 46	Ū	○ 13 54	
21 52	6 33	Ū/Z 11 11		
21 57	8 16	Z		
22 01	9 56	Z/A 11 22		
22 06	11 34	A		
22 12	13 12	A/Vr 13 00		
22 21	14 50	Vr		
22 36	16 27	Vr/D 17 07	● 4 51	
23 03	17 58	D		
23 48	19 10	D		
—	19 58	D/Vz 0 03		
0 56	20 24	Vz		
2 19	20 39	Vz/L 9 34		
3 46	20 48	L		
5 10	20 54	L/J 21 08	● 22 10	
6 31	20 57	J		
7 49	21 00	J		
9 06	21 03	J/Sv 10 02		
10 22	21 06	Sv		
11 41	21 10	Sv/Sk 22 56		
13 02	21 15	Sk		
14 28	21 24	Sk		
15 56	21 39	Sk/St 10 00		

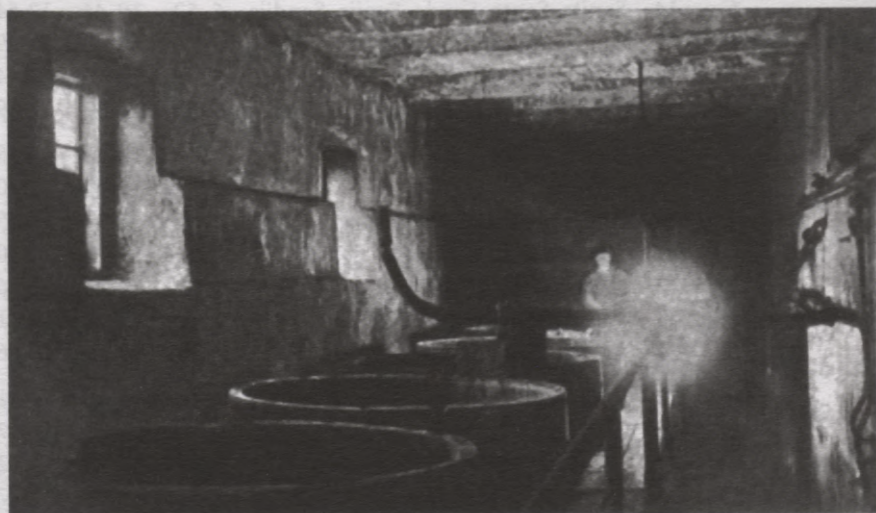
1. Pirms 110 gadiem (1896) sakarā ar Viskrievijas arheoloģijas 10. kongresu tiek atklāta latviešu etnogrāfiskā izstāde.
3. Pirms 100 gadiem dzimis agroķīmiķis LZA prezidents (1951–1959) **Jānis Peive** (1906–1976).
5. Pirms 130 gadiem dzimis agronoms, ķīmiķis, purvu pētnieks LZA īstenais loceklis **Pēteris Nomals** (1876–1949).
11. Pirms 100 gadiem dzimis valodnieks LZA goda loceklis **Rūdolfs Grabis** (1906–1996).
14. Pirms 5 gadiem (2001) notiek II Pasaules latviešu zinātnieku kongress.
16. Pirms 100 gadiem dzimis ilggadējs vīru kora “Tēvzeme” un jauktā kora “Skaņupe” mākslinieciskais vadītājs, diriģents, dziesmu svētku virsdiriģents **Haralds Mednis** (1906–2000).
16. Pirms 85 gadiem (1921) dzimis diriģents, pedagogs LZA goda loceklis **Imants Kokars**.
19. Igaunijas Republikas Neatkarības atjaunošanas diena (1991).
19. Pirms 15 gadiem (1991) Latvijas Republikas Augstākās Padomes plenārsēdē pieņem lēmumu uzskatīt par nelikumīgu PSRS Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju. Pēc dažām stundām “Omon” vienības ieņem TV, Iekšlietu ministriju.
20. Pirms 15 gadiem (1991) sāk darboties Latvijas Radio nelegālais raidītājs.
21. Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanas diena (1991). Plkst. 13.10 LR AP pieņem Konstitucionālo likumu par Latvijas Republikas valstisko statusu.
21. Pirms 80 gadiem (1926) Ķesterciema–Brizules ceļa malā atklāta piemiņas zīme Zigfrīdam Annai Meierovicam viņa traģiskās bojāejas vietā.
24. Pirms 15 gadiem (1991) Krievijas prezidents Boriss Jeļcins paraksta dekrētu par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas valstiskās neatkarības atzīšanu.
27. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis ekonomists LZA īstenais loceklis **Oļģerts Krastiņš**.
30. Pirms 285 gadiem (1721) ar Nīstades miera līgumu beidzas Ziemeļu karš. Gadsimtiem ilgā sacensībā par kundzību Baltijas jūrā starp Zviedriju, Dāniju, Poliju un Krieviju uzvar Krievija, iekļaujot savā sastāvā arī Vidzemi un Igauniju.

Laikrakstā “Latvija” 1906. gada 3. augustā. “Elektrisko tramvaju kalpotāji iesāka no jauna streikot, tāpēc ka tramvaju administrācija nepildīja viņu prasības, kā bija solījusēs divas nedēļas atpakaļ.” Viena no prasībām – lai dotu atsevišķus dzīvokļus.

Spirta darītavas uz laukiem.

Spirta mucu transports uz dzelzceļa pietātni Madonu.

Transports sastāv no 12 mucām pa 53 vedri katrā.

Spirta dedzinātava Praulienas pagastā. Brāgas raudzēšana. Šādā ceļā iegūto jēlspirtu nodod valsts spirta krātuvēs, kur viņu destilē un pagatavo parasto degvīnu, kā arī denaturēto spirtu.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 27

SEPTEMBRIS – SILU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Pt	1	Ilmārs, Iluta, Austrums	6 25	20 20	13 55
S	2	Elīza, Lizete, Zete	6 27	20 18	13 51
Sv	3	Berta, Bella	6 29	20 15	13 46
P	4	Dzintra, Dzintara, Dzintars	6 31	20 12	13 41
O	5	Klaudija, Vaida, Persijs	6 33	20 10	13 37
T	6	Maigonis, Magnuss, Mariuss	6 35	20 07	13 32
C	7	Regīna, Ermīns	6 37	20 04	13 27
Pt	8	Ilga	6 39	20 02	13 23
S	9	Bruno, Telma	6 41	19 59	13 18
Sv	10	Jausma, Albertīne	6 43	19 56	13 13
P	11	Signe, Signija	6 45	19 54	13 09
O	12	Erna, Evita, Eva	6 47	19 51	13 04
T	13	Iza, Izabella	6 49	19 48	12 59
C	14	Sanita, Santa, Sanda, Sanija, Sandija	6 52	19 46	12 54
Pt	15	Sandra, Sondra, Gunvaldis, Gunvaris	6 54	19 43	12 49
S	16	Asja, Asnate, Dāgs	6 56	19 40	12 44
Sv	17	Vera, Vaira, Vairis	6 58	19 37	12 39
P	18	Liesma, Elita, Alita	7 00	19 35	12 35
O	19	Verners, Muntis	7 02	19 32	12 30
T	20	Guntra, Ginters, Marianna	7 04	19 29	12 25
C	21	Modris, Matiss, Mariss	7 06	19 26	12 20
Pt	22	Māris, Mārica, Maigurs	7 08	19 24	12 16
S	23	Vanda, Veneranda, Venija	7 10	19 21	12 11
Sv	24	Agris, Agrita	7 12	19 18	12 06
P	25	Rodrigo, Rauls	7 14	19 15	12 01
O	26	Gundars, Kurts, Knuts	7 16	19 13	11 57
T	27	Ādolfs, Ilgonis	7 18	19 10	11 52
C	28	Sergejs, Svetlana, Lana	7 20	19 07	11 47
Pt	29	Miķelis, Mikus, Miks, Mihails	7 23	19 04	11 41
S	30	Elma, Elna, Menarda	7 25	19 02	11 37

Piezīmes

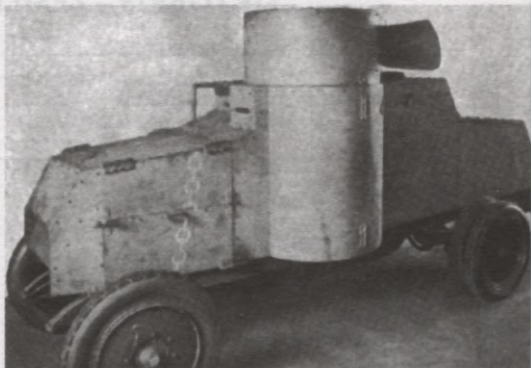
Mēness		Mēness		
lec	riet	ceļš	fāzes	
h m	h m	h m	h m	
17 21	22 07	St	☾ 1 56	
18 30	23 00	St/M 17 35		
19 15	—	M		
19 39	0 21	M/Ū 21 15		
19 52	2 03	Ū		
20 00	3 49	Ū/Z 21 57		
20 06	5 35	Z	☉ 21 42	
20 10	7 18	Z/A 21 23		
20 15	8 59	A		
20 21	10 40	A/Vr 21 30		
20 28	12 22	Vr		
20 41	14 05	Vr/D 23 59		
21 03	15 42	D		
21 43	17 03	D	☾ 14 15	
22 45	17 59	D/Vz 5 54		
—	18 31	Vz		
0 04	18 48	Vz/L 15 15		
1 31	18 59	L		
2 56	19 05	L		
4 17	19 09	L/J 3 07		
5 37	19 12	J		
6 53	19 15	J/Sv 16 07	☉ 14 45	
8 10	19 18	Sv		
9 28	19 21	Sv		
10 48	19 26	Sv/Sk 4 54		
12 12	19 33	Sk		
13 39	19 45	Sk/St 16 16		
15 05	20 07	St		
16 19	20 48	St		
17 12	21 57	St/M 1 01	☾ 14 04	

1. Pasaules miera diena. Zinību diena.
3. Pirms 120 gadiem sāk iznākt avīze "Dienas Lapa".
7. Pirms 95 gadiem dzimis gleznotājs un grafiķis LZA goda loceklis **Kurts Fridrihsons** (1911–1991).
8. Pirms 100 gadiem dzimis bioķīmiķis LZA īstenais loceklis **Andrejs Valdmanis** (1906–1994).
9. Pirms 80 gadiem (1926) dzimusi valodniece LZA goda doktore **Velta Staltmane**.
10. Pirms 125 gadiem dzimusi žurnāliste, sabiedriska darbiniece, laikraksta "Jaunākās Ziņas" un žurnāla "Atpūta" izdevēja **Emilija Benjamiņa** (1881–1941).
11. Pirms 5 gadiem (2001) izdoti mežu atjaunošanas noteikumi, pielikumā sniedzot tabulu ar dažādiem mežu tipiemi un tajos piemērotām koku sugām. Ļoti atzīstami, ka oficiālos dokumentos iekļauti senī mežu tipu nosaukumi – sils, mētrājs, lāns, grīnis, viršu ārenis, damaksnis, vēris, gārša.
13. Pirms 80 gadiem (1926) dzimis biologs LZA goda doktors **Valts Loža**.
- 15.–19. Pirms 20 gadiem (1986) Jūrmalā Dzintaru koncertzālē notiek PSRS un ASV sabiedrības pārstāvju Čatokvas II konference, kurā tiek atgādināts, ka ASV neatzīst Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā.
16. Pirms 385 gadiem (1621) zviedriem padodas Rīga, drīz pēc tam Daugavgrīva un Jelgava.
18. Pirms 15 gadiem (1991) Latvija kļūst par ANO pilntiesīgu locekli.
22. Pirms 85 gadiem (1921) Latvija uzņemta Tautu Savienībā.
22. Pirms 770 gadiem (1236) pie Saules zemgaļi sakauj Zobenbrāļu ordeni, pēc tam kurši sacelšas pret vāciem un nogalina bīskapu Engelbeitu.
22. Baltu vienības diena.
23. Pirms 75 gadiem dzimis teologs un filozofs LZA korespondētājloceklis **Visvaldis Varnesis Klīve** (1931–2003).
25. Pirms 5 gadiem (2001) Ministru kabinetā tiek pieņemti dabas lieguma "Zvārde" individuālie aizsardzības un izmantošanas noteikumi.
27. Pirms 250 gadiem (1756) sakarā ar Septiņgadu karu tiek aizliegts labības eksports no Rīgas.

Laikrakstā "Latvija" 1906. gada 13. septembrī. "No Jelgavas. 9. septembrī no rīta vilcienā, kas tikko atbraucis no Ventspils, apcietināti divi jauni cilvēki un jaunava, kurai zeķēs atrasti divi brauniņi un 103 pilnas patronas."

Bruņots auto, Latvijas Autokluba dāvana autotanku divizionam.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 29

Nēgu zveja iet pilnā spēkā.

Carnikavas zvejniecības biedrības nams. Tas pārbūvēts no vecas muižas ēkas. Teātra skatuve un nēgu cepjamās krāsnis šē brālīgi atrodas vienā un tai pašā lielajā biedrības zālē.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 29

3. Lauksaimniecības – rūpniecības izstāde Liepājā

š. g. 19. – 27. septembrī. Latviešu rūpnieka P. Ozolnieka izstādītie velosipēdi, godalgoti ar augstāko goda zīmi “Grand – Prix”.

P. Ozolnieks savu fabriku nodibinājis 1894. gadā ar maziem līdzekļiem. Ar lielu gribas spēku un darba mīlestību izveidojis to līdz Pasaules karam par plašu rūpniecības uzņēmumu. Kara laikā izpostītais uzņēmums pēc atjaunošanas atkal sasniedzis gandrīz pirmskara apmērus un nodarbina apmēram 200 strādniekus.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 31

OKTOBRIS – ZEMLIKU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Sv	1	Zanda, Zandis, Lāsma	7 27	18 59	11 32
P	2	Ilma, Skaidris	7 29	18 56	11 27
O	3	Elza, Ilizana	7 31	18 53	11 22
T	4	Modra, Francis	7 33	18 51	11 18
C	5	Amālija	7 35	18 48	11 13
Pt	6	Monika, Zilgma, Zilga	7 37	18 45	11 08
S	7	Daumants, Druvvaldis	7 39	18 43	11 04
Sv	8	Aina, Anete	7 41	18 40	10 59
P	9	Elga, Helga, Elgars	7 43	18 37	10 54
O	10	Arvīds, Arvis, Druvis	7 46	18 35	10 49
T	11	Monta, Tince, Silva	7 48	18 32	10 44
C	12	Valfrīds, Kira	7 50	18 29	10 39
Pt	13	Irma, Mīrga	7 52	18 27	10 35
S	14	Vilhelmine, Minna	7 54	18 24	10 30
Sv	15	Eda, Hedviga, Helvijs	7 56	18 21	10 25
P	16	Daiga, Dinija	7 58	18 19	10 21
O	17	Gaits, Karīna	8 00	18 16	10 16
T	18	Rolands, Rolanda, Ronalds, Erlends	8 02	18 14	10 12
C	19	Elīna, Drosma, Drosmis	8 05	18 11	10 06
Pt	20	Leonīds, Leonīda	8 07	18 09	10 02
S	21	Severīns, Urzula	8 09	18 06	9 57
Sv	22	Īriša, Īrīda	8 11	18 04	9 53
P	23	Daina, Dainis, Dainīda	8 13	18 02	9 49
O	24	Renāte, Modrīte, Mudrīte	8 15	17 59	9 44
T	25	Beāte, Beatrise	8 17	17 57	9 40
C	26	Amanda, Amanta, Kaiva	8 20	17 54	9 34
Pt	27	Lilita, Irita, Ita	8 22	17 52	9 30
S	28	Ņīna, Ninona, Antoņina, Oksana	8 24	17 50	9 26
Sv	29	Laimonis, Laimis, Elvijs, Elvis, Elva	8 27	16 47	9 20
P	30	Nadīna, Adina, Ulla	7 29	16 45	9 16
O	31	Valts, Rinalds, Rinalda	7 31	16 42	9 11

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
17 42	23 28	M	
17 58	—	M/Ū 6 24	
18 08	1 10	Ū	
18 15	2 53	Ū/Z 8 33	
18 19	4 35	Z	
18 24	6 16	Z/A 8 32	
18 29	7 58	A ○ 6 13	
18 36	9 42	A/Vr 8 04	
18 47	11 27	Vr	
19 05	13 11	Vr/D 9 06	
19 37	14 43	D	
20 31	15 53	D/Vz 13 21	
21 48	16 33	Vz	
23 14	16 56	Vz/L 21 38 ● 3 26	
—	17 08	L	
0 40	17 15	L	
2 04	17 20	L/J 9 16	
3 24	17 24	J	
4 40	17 27	J/Sv 22 20	
5 57	17 29	Sv	
7 14	17 33	Sv	
8 34	17 37	Sv/Sk 10 54 ● 8 14	
9 57	17 43	Sk	
11 24	17 54	Sk/St 21 53	
12 51	18 13	St	
14 10	18 47	St	
15 09	19 46	St/M 6 47	
15 45	21 09	M	
15 05	21 45	M/Ū 12 17 ▸ 23 25	
15 16	23 24	Ū	
15 24	—	Ū/Z 16 11	

1. Starptautiskā mūzikas diena.
1. Pasaules dzīvnieku aizsardzības diena.
2. Pirms 5 gadiem (2001) Ministru kabinetā pieņemti dabas lieguma "Ances purvi un meži" individuālie aizsardzības un izmantošanas noteikumi.
9. Pirms 230 gadiem dzimis latviešu izcelsmes farmaceits dabaszinātnieks ārsts **Dāvids Hieronīms Grindelis** (1776–1836).
12. Pirms 100 gadiem dzimis rakstnieks, literatūrzinātnieks LZA īstenais loceklis **Arvīds Grigulis** (1906–1989).
14. Pirms 100 gadiem dzimis rakstnieks, gleznotājs, kinokritiķis LZA goda loceklis **Anšlavs Eglītis** (1906–1993).
15. Pirms 15 gadiem (1991) Latvija nodibina diplomātiskas attiecības ar PSRS.
18. Pirms 95 gadiem dzimis ķīmiķis LZA īstenais loceklis LZA prezidents (1970–1984) **Aleksandrs Mālmeistars** (1911–1996).
23. Pirms 120 gadiem dzimis aktieris un rakstnieks, daudzu populāru vēsturisku dēku romānu, kā "Dumpīgā Rīga", "Vella kalpi" u. c., autors **Arveds Mihelsons** (Rutku tēvs) (1886–1961).
26. Pirms 380 gadiem zviedru pasta ierēdnis Honors Verdelecs pateicas Kurzemes hercogam Frīdriham par atļauju pārvadāt pastu Kurzemes teritorijā, par palīdzību pārtikas sagādē un atvainojas, ka nepārzina vietējās dzīves tradīcijas.
28. Pirms 95 gadiem dzimis literatūrzinātnieks, valodnieks, folkloras un etnogrāfijas pētnieks **Krišjānis Ancītis** (1911–1963).
28. Pirms 395 gadiem (1611) Polijas karalis apstiprina Piltenes statūtus, kuri nosaka Pilteni kā Polijas–Lietuvas valsts autonomu apgabalu.

Laikraksts "Latvija" 1906. gada 4. oktobrī ziņo no Vestienas. "Jau no pavasara uzturas kādi 150 dragūni, kuri pazīstamā fon Brimmera vadībā izdara ekskursijas pa apkārtni, gūstot bēglus. Pie gūstišanas karaspēks neskatās nemaz uz ceļu, bet tikai skrien un brauc pa grāvju grāvjiem uz iedomāto bēgļu nometni. Par šaubīgām vietām uzskata arī tiltu apakšas un siena ķirpas, ko visu jo pamatīgi pārmeklē."

Piensaimnieku Centrālā savienība šīnī gadā ir jau eksportējusi 100 000 mucīņas sviesta 20 milj. latu jeb 1 miljarda rubļu vērtībā. Saliekot minēto daudzumu mucīņu vienu uz otras, rastos stabs 57 kilometru augstumā, bet, liekot tās vienu pie otras, iesākot no savienības kantora Dzīrnavu ielā 87/89, rindas gals sasniegtu Jelgavu un tā būtu 43 km gara.

Attēlos: eksportsviesta mucīņu iekraušana no saldētavas eksportostā kuģa "Ostsee" saldējamās telpās.

LPCS valde, revīzijas komisija, transportfirma un augstskolas darbinieki u. c. viesi LPCS dekorētā saldētavā, 100 000. sviesta mucīņu nosūtot.

Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 33

Milzu store izzvejota pie Liepājas. Reta manta Armijas ekonomiskajā

veikalā – 200 mārciņu smagā store, kura izzvejota mūsu ūdeņos. Stori pie Liepājas izvilcis zvejnieks Freimanis. Ārā velkot, tā neganti spārdījies. Zvīņas milzenim 2 latu lielumā. Liepājā storei nav gadījies pircējs. Tā atvesta uz Rīgu, un Ekonomiskais veikals to ieguvis par 20 000 rubļiem. *Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 35*

NOVEMBRIS – SALA MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saulē		Dienas ilgums
			lec	riet	
			h m	h m	h m
T	1	Ikars	7 33	16 40	9 07
C	2	Vivita, Viva, Dzīle	7 36	16 38	9 02
Pt	3	Ērika, Dagnija	7 38	16 36	8 58
S	4	Atis, Otomārs, Oto	7 40	16 33	8 53
Sv	5	Šarlote, Lote	7 42	16 31	8 49
P	6	Linards, Leons, Leo, Leonards, Leonarda	7 45	16 29	8 44
O	7	Helma, Lotārs	7 47	16 27	8 40
T	8	Aleksandra, Agra	7 49	16 25	8 36
C	9	Teodors	7 51	16 23	8 32
Pt	10	Mārtiņš, Mārcis, Markuss	7 53	16 21	8 28
S	11	Ojārs, Nellija, Rainers	7 55	16 19	8 24
Sv	12	Kaija, Kornēlija	7 58	16 17	8 19
P	13	Eižens, Jevgeņijs, Jevgeņija	8 00	16 15	8 15
O	14	Fricis, Vikentijs	8 02	16 13	8 11
T	15	Leopolds, Undine, Unda	8 04	16 11	8 07
C	16	Banga, Glorija	8 06	16 10	8 04
Pt	17	Hugo, Uga, Uģis	8 08	16 08	8 00
S	18	Aleksandrs, Doloresa	8 10	16 06	7 56
Sv	19	Elizabete, Betija, Līza, Līze	8 12	16 04	7 52
P	20	Anda, Andīna	8 14	16 03	7 49
O	21	Zeltīte, Andis	8 17	16 01	7 44
T	22	Aldis, Aldris, Alfons	8 19	16 00	7 41
C	23	Zigrīda, Zigrīda, Zigrīds	8 21	15 58	7 37
Pt	24	Velta, Velda	8 23	15 57	7 34
S	25	Katrīna, Kate, Kadrija, Trīne	8 25	15 56	7 31
Sv	26	Konrāds, Sebastians	8 26	15 54	7 28
P	27	Lauris, Norberts	8 28	15 53	7 25
O	28	Rita, Vita, Olīta	8 30	15 52	7 22
T	29	Ignats, Virģīnija	8 32	15 51	7 19
C	30	Andrejs, Andris, Andrievs	8 34	15 50	7 16

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
15 29	1 02	Z	
15 34	2 40	Z/A 17 46	
15 38	4 18	A	
15 44	5 58	A/Vr 18 05	
15 53	7 42	Vr	○ 14 58
16 07	9 28	Vr/D 18 46	
16 31	11 10	D	
17 17	12 33	D/Vz 21 46	
18 26	13 28	Vz	
19 52	13 58	Vz	
21 21	14 14	Vz/L 4 34	
22 46	14 23	L	● 19 45
—	14 29	L/J 15 19	
0 08	14 33	J	
1 26	14 37	J	
2 42	14 39	J/Sv 4 14	
3 59	14 43	Sv	
5 17	14 47	Sv/Sk 16 47	
6 39	14 53	Sk	
8 06	15 03	Sk	
9 34	15 19	Sk/St 3 15	● 0 18
10 57	15 49	St	
12 03	16 40	St/M 11 25	
12 46	17 58	M	
13 10	19 31	M/Ū 17 41	
13 24	21 07	Ū	
13 32	22 43	Ū/Z 22 21	
13 38	—	Z	● 8 29
13 43	0 18	Z	
13 47	1 52	Z/A 1 30	

1. Pirms 160 gadiem dzimis dzejnieks, tulkotājs, folklorists, etnogrāfs **Fricis Brīvzemnieks** (1846–1907). Rūpējies par latviešu valodas lietošanu skolās, par bibliotēku dibināšanu, atbalstījis un veicinājis Krišjāņa Barona “Latvju dainu” un Jurjānu Andreja tautasdziesmu melodiju izdošanu.
10. Pirms 100 gadiem dzimis diriģents, komponists, pedagogs LZA goda loceklis **Leonīds Vigners** (1906–2001).
10. Pirms 245 gadiem dzimis vācu tautības latviešu dzejnieks, garīdznieks, publicists **Fridrihs Gustavs Mačevskis** (1761–1813). Tulkojis latviešu valodā padomus dārzkopībā, zemes apstrādē, lopkopībā, publicējis žurnālā “Latviska Gada Grāmata” (1797–1798).
11. Lāčplēša diena.
11. Pirms 100 gadiem dzimis valodnieks un folklorists, LZA Valodas un literatūras institūta ārštata korespondents skolotājs **Eduards Ādamsons** (1906–1996).
18. **Latvijas Republikas proklamēšanas diena (1918).**
19. Pirms 85 gadiem (1921) dzimis tulkotājs, bibliogrāfs, krievu kultūras pētnieks **Jurijs Abizovs**. Sastādījis bibliogrāfisku rādītāju “Krievu drūkātais vārds Latvijā 1917–1944”, krājumu “No Livonijas līdz Latvijai”, pētījis laikraksta “Segodņa” vēsturi.
20. Pirms 420 gadiem (1586) tiek popularizēta Stefana Batorija vēstule, kurā norādīts, lai Pārdaugavas hercogistes muižnieki neapliktu zemniekus ar klausām un nodevām, kas būtu augstākas nekā Polijā un Lietuvā.
24. Pirms 120 gadiem dzimis Rīgas vēstures pētnieks, publicists, bibliotēku darbinieks **Jānis Straubergs** (1886–1952).
26. Pirms 210 gadiem dzimis lībiešu kultūras darbinieks **Jānis Princis** (1796–1868). Pierakstījis tekstus lībiešu valodā, sastādījis nelielu vārdnīcu, kopā ar dēliem pārtulkojis lībiešu valodā Mateja evaņģēliju.
28. Pirms 445 gadiem (1561) Viļņā Gothards Ketlers nodod ordeņa īpašumus Polijas karalim Sigismundam II Augustam, kas no Kurzemes un Zemgales daļas izveido Kurzemes hercogisti.
28. Pirms 85 gadiem (1921) dzimusi mediķe LZA goda doktore **Velta Bramberga**.
30. Pirms 200 gadiem (1806) Aleksandrs I manifestā aicina visu kārtu pilsoņus brīvprātīgi iestāties vienībās, kuras sūtītu palīgā regulārajai armijai cīņā pret Napoleonu. Vidzemē paredzēts saformēt 20 000, Kurzemē – 12 000 brīvprātīgo.

Avizē “Latvija” 1906. gada 10. novembrī ziņots, ka 9. novembrī kādās Dunalkas pagasta mājās ieradusies 11 dragūni izdarīt mājas kratīšanu. Tā kā uz klauvēšanu durvis uzreiz nav atvērtas, māja aplenkta un daži dragūni atklājuši uguni. “Zaldātu flinšu šāvieniem bijis tik liels spēks, ka lodes izurbušās cauri visām mājas sienām un ievainojušas otrā pusē stāvošos: vienu oficiēri, divus dragūnus un uradņiku.” Mājas iedzīvotāji – vīrietis, veca māmiņa un sieviete ar bērnu – nav tikuši ievainoti.

**Piemineklis pulkvedim
Oskaram Kalpakam viņa
dzimtenē.**

Pieminekļa mets tēlnieka
K. Zāles veidojumā.

**Mīlzu akmens Meirānu pagasta
Sienapurvā, no kura veido pieminekli.**
Akmens augstums 3 ½ m un platums
4 m, garums tāpat. Uz akmens
pulkvedis milējis spēlēt vijoli, jo akmens
atrodas mežā vienu kilometru no
pulkveža mājām.

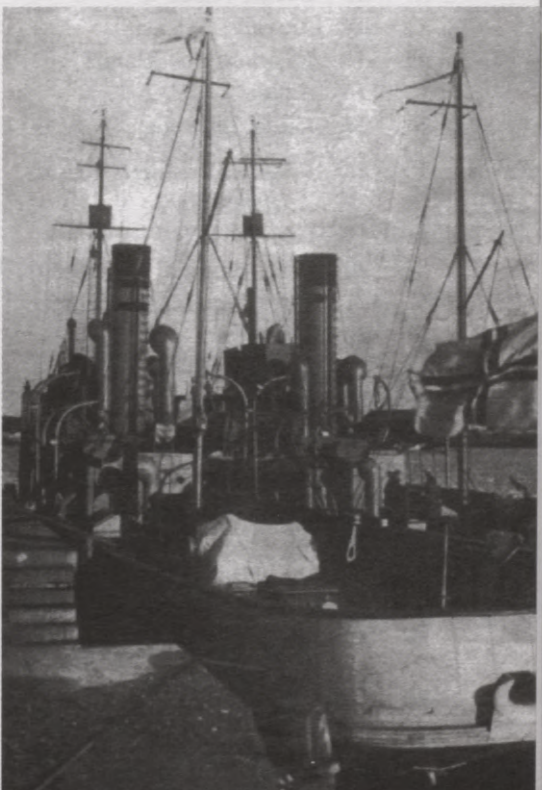
Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 39

**Mūsu jaunie karakuģi
“Viesturs” un “Imanta”**

Liepājas kara ostā.

Mūsu “Virsaitis” ir ieguvis
sev 2 biedrus, jaunus
karakuģus “Imantu” un
“Viesturu”. Ja salīdzinām
tos ar lielajiem ārzemju
jūras milzeņiem, tie gan
var izlikties niecīgi. Bet
mēs nedrīkstam aizmirst,
ka tie nav domāti jūras
kaujām, bet gan mūsu
500 km garo jūras krastu
aizsardzībai un tiem ir citi
uzdevumi nekā lielajiem
jūras milzeņiem.

*Jaunā Nedēļa,
1926. g. Nr. 39*

DECEMBRIS – VILKU MĒNESIS

Diena	Dat.	Vārdadienas	Saule		Dienas ilgums
			lec h m	riet h m	
Pt	1	Arnolds, Emanuels	8 36	15 49	7 13
S	2	Meta, Sniedze	8 37	15 48	7 11
Sv	3	Evija, Raita, Jogita	8 39	15 47	7 08
P	4	Baiba, Barbara, Barba	8 41	15 46	7 05
O	5	Sabīne, Sarma, Klaudijs	8 42	15 46	7 04
T	6	Nikolajs, Niklāvs, Niks	8 44	15 45	7 01
C	7	Antonija, Anta, Dzirkstīte	8 45	15 44	6 59
Pt	8	Gunārs, Vladimirs, Gunis	8 47	15 44	6 57
S	9	Sarmīte, Tabita	8 48	15 43	6 55
Sv	10	Guna, Judīte	8 49	15 43	6 54
P	11	Voldemārs, Valdemārs, Valdis	8 51	15 43	6 52
O	12	Otilija, Iveta	8 52	15 42	6 50
T	13	Lūcija, Veldze	8 53	15 42	6 49
C	14	Auseklis, Gaisma	8 54	15 42	6 48
Pt	15	Johanna, Jana, Hanna	8 55	15 42	6 47
S	16	Alvīne	8 56	15 42	6 46
Sv	17	Hilda, Teiksmā	8 57	15 42	6 45
P	18	Kristaps, Kristofers, Kristis, Kristers, Klinta	8 58	15 42	6 44
O	19	Lelde, Sarmis	8 59	15 43	6 44
T	20	Arta, Minjona	8 59	15 43	6 44
C	21	Toms, Tomass, Saulcerīte	9 00	15 43	6 43
Pt	22	Saulvedis	9 00	15 44	6 44
S	23	Viktorija, Balva	9 01	15 45	6 44
Sv	24	Ādams, Ieva	9 01	15 45	6 44
P	25	Stella, Larisa	9 01	15 46	6 45
O	26	Dainuvīte, Gija, Megija	9 02	15 47	6 45
T	27	Elmārs, Helmārs, Inita	9 02	15 48	6 46
C	28	Inga, Ivita, Irvita, Ingeborga	9 02	15 48	6 46
P	29	Solveiga, Ilgona	9 02	15 49	6 47
S	30	Dāvids, Dāvis, Dāniels, Daniela	9 02	15 51	6 49
Sv	31	Silvestrs, Silvis, Kalvis	9 02	15 52	6 50

Piezīmes

Mēness		Mēness	
lec h m	riet h m	ceļš h m	fāzes h m
13 52	3 27	A	
13 59	5 06	A/Vr 3 26	
14 10	6 48	Vr	
14 29	8 31	Vr/D 5 05	
15 04	10 04	D ○ 2 25	
16 03	11 14	D/Vz 8 00	
17 24	11 55	Vz	
18 54	12 17	Vz/L 13 52	
20 23	12 30	L	
21 48	12 37	L/J 23 31	
23 08	12 42	J	
—	12 46	J ● 16 32	
0 25	12 49	J/Sv 12 00	
1 41	12 52	Sv	
2 58	12 56	Sv	
4 19	13 01	Sv/Sk 0 43	
5 43	13 09	Sk	
7 11	13 23	Sk/St 11 10	
8 37	13 47	St	
9 52	14 31	Sr/M 18 39 ● 16 01	
10 44	15 42	M	
11 14	17 13	M/Ū 23 49	
11 31	18 51	Ū	
11 41	20 29	Ū	
11 47	22 04	Ū/Z 3 43	
11 52	23 38	Z	
11 56	—	Z/A 7 04 ● 16 48	
12 01	1 10	A	
12 07	2 45	A/Vr 10 08	
12 16	4 22	Vr	
12 31	6 03	Vr/D 13 16	

1. Pasaules AIDS diena.
2. Pirms 100 gadiem dzimis ķīmiķis LZA goda doktors **Arnolds Jirgensons** (1906–2004).
3. Pret latviešu tautu vērstā totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas diena.
6. Pirms 340 gadiem (1666) Kurzemes pasta līnijas Jelgava–Mēmele organizētājs Johans Klefmans ziņo hercogam Ferdinandam, ka viss ir sagatavots, lai varētu sākt iecerēto pasākumu.
6. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis literatūrzinātnieks, teātra vēsturnieks LZA īstenais loceklis **Viktors Hausmanis**.
8. Pirms 200 gadiem dzimis publicists, valodnieks – ortogrāfijas reformētājs, aktīvs Rīgas Latviešu biedrības darbinieks **Kaspars Biezbārdis** (1806–1886).
12. Pirms 140 gadiem dzimis fotogrāfs, pirmā latviešu fotožurnāla "Stari" izdevējs, fotobiedrības (1906) dibinātājs, daudzu kultūrvēsturei nozīmīgu fotouzņēmumu autors **Mārtiņš Buclers** (1866–1944).
12. Pirms 125 gadiem dzimis jurists, žurnālists, tulkotājs, "Latviešu konversācijas vārdnīcas" redaktors, vairāku R. Blaumaņa komēdiju mūzikas autors **Aleksandrs Būmanis** (1881–1937).
13. Pirms 15 gadiem (1991) LR AP pieņem likumu par Aizsardzības ministrijas izveidošanu.
13. Pirms 75 gadiem (1931) dzimis fiziķis LZA ārzemju loceklis **Hermanis Branovers** (Izraēla).
22. Pirms 320 gadiem (1686) noteikta spīdzināšanas atcelšana Vidzemes tiesās.
- 25., 26. Ziemassvētki.
25. Pirms 80 gadiem (1926) dzimis rakstnieks, publicists LZA goda loceklis **Zigmunds Skujiņš**.
25. Pirms 55 gadiem (1951) Sidnejā notiek Austrālijas latviešu Pirmās kultūras dienas; turpmāk šo gadskārtējo pasākumu rīko ik gadus ap Ziemassvētkiem (joprojām).
26. Pirms 55 gadiem (1951) dibināta ALA – Amerikas Latviešu apvienība.
31. Vecgada diena.

Laikraksts "Latvija" 1906. gada 12. decembrī. Revolucionāru gūstīšana. "11. decembrī Krāsotāju ielā nakts tumsā uz policistiem iesāka šaut. (..) tad sākās abpusēja lieliska šaušanās." Trīs revolucionāri bija nošauti, arī viens slepenpolicijas uzraugs. "Ievainoti: slepenpolicijas priekšnieks Greguss labās rokas delnā, divi gorodovoji un slepenpolicists Davuss viegli gīmī."

Konditoru mākslas darbs.

Cukura nams izstādīts
Otto Schwarz konditorejas
logā, miniatūrā tas atgādina
namu, kurā atrodas minētā
konditoreja.
Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 44

Stundenis Brīvības bulvāra galā. Kad, jauno kiosku ceļot, vecajam
lidzi pazuda arī pulkstenis, rīdzinieki jutās, kā draugu pazaudējuši.
Cerēsim, ka pilsētas valde neliks pārāk ilgi gaidīt uz jauno stundeni,
kura čaula gan jau uzcelta,
bet kuram vēl trūkst dzīvības.
Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 45

**Jaunās latviskās
ielu dzelzceļa pieturas zīmes.**
Savā laikā zīmes nesa
uzrakstus dažādās valodās,
līdz beidzot tās tikušas pie tīri
latviska uzraksta.
Jaunā Nedēļa, 1926. g. Nr. 45

Pirms gadu tūkstošiem, simtiem, desmitiem...

- Pirms 1140 gadiem (ap 866)** dāņu vikings Hodings iebrūk Kursā un nokļūst kuršu "tirāna" Lokera gūstā.
- Pirms 845 gadiem (1161)** dāņi sāk izplatīt kristīgo ticību Kursā. Tiek iecelts pirmais dāņu bīskaps Ernemords (pēc Kopenhāgenas Kurzemes bīskapu saraksta).
- Pirms 835 gadiem (1171)** pāvests Aleksandrs III izdod bullu, kas vienādo kristiešu cīņu pret pagāniem Baltijas reģionā un Palestīnā.
- Pirms 820 gadiem (1186)** Meinhards kļūst par pirmo bīskapu livu zemē, ar mītni Ikšķilē.
- Pirms 805 gadiem (1201)** bīskaps Alberts pārceļ domkapitulu no Ikšķiles uz Rīgu, kur apstākļi ir izdevīgāki. Sākas koka katedrāles celtniecība.
- Pirms 800 gadiem (1206)** notiek Gaujas lībiešu nesekmīga sacelšanās Ako vadībā pret vācu varu.
- Pirms 795 gadiem (1211)** sāmsalieši ar saviem kuģiem iebrukuši Gaujā un devušies līdz Turaidai. Notikusi nikna kauja (Indriķa hronika).
- Pirms 785 gadiem (1221)** Livonijas garīdzniecība uzstājas pret padošanos Dānijas karaļu varai un padzen viņu sūtni Gotšalku. Šajā gadā taisīts tilts pāri Ropažu ezeram, pareizāk sakot – sprunguļu ceļš. Tas bijis vairāk nekā kilometru garš un virzījies pa seklāko šī ezera vidusposmu (Ropažu ezers – tagad Ķīšezers un Juglas ezers).
- Pirms 790 gadiem (1216)** rīdzinieki ar lībiešiem un latviešiem devušies pa ledu uz Sāmsalu (Indriķa hronika).
- Pirms 780 gadiem (1226)** pāvesta legāts noteic, ka iezemiešiem bērni jākristī mēneša laikā pēc piedzimšanas un katram kristietim reizi gadā jāsdz grēki priesterim.
- Pirms 760 gadiem (1246)** pāvests Inocentijs IV aicina ziedot grāmatas Prūsijas, Livonijas un Igaunijas baznīcām vai arī dot brīvu uzturu un pergamentu to norakstītājiem.
- Pirms 725 gadiem (1281)** ordeņa mestrs sasauca no visas Livonijas karaspēku, lai ieņemtu Tērveti. Kaut gan pārspēka priekšā zemgaļi lūdza mieru, tomēr viņi vēl saglabā savu pārvaldi.

- Pirms 685 gadiem (1321)** ordenis atjauno nopostīto Mežotnes pili, pēc neilga laika leiš to atkal noposta, pēc tam pils pamesta.
- Pirms 655 gadiem (1351)** Livonijā plosās mēris; ir liela cilvēku mirstība.
- Pirms 630 gadiem (1376)** Rīgas namnieku runās (*bursprake*) 41. pants vērsas pret apgērba greznību. Šī "cīņa" turpinās vairākus gadsimtus, ietverot noteikumus par kāzām, kristībām, bērēm.
- Pirms 585 gadiem (1421)** sāls cena ir tik ļoti augsta (arī dažām citām precēm), ka zemnieki to nav spējīgi nopirkt.
- Pirms 530 gadiem (1476)** Livonijas mestrs raksta Libekas rātei, ka viņa rūpes ir Livonijā paturēt vācu mēli un turēt to brīvu no nevāciem un krieviem.
- Pirms 505 gadiem (1501)** Livonijas pārstāvji pulcējas uz landtāgu Valmierā, lai kopā ar Lietuvas sūtņiem apspriestu jautājumu par kopīgu cīņu pret Krieviju, kas jau posta Alūksnes novada un Igaunijas zemes.
- Pirms 455 gadiem (1551)** izdodas atrisināt ieilgušo strīdu ap katoļu zemes īpašumiem Rīgas pilsētā.
- Pirms 440 gadiem (1566)** sakarā ar padošanās līgumu bijušās Livonijas ordeņa zemes Daugavas labajā krastā nonāk Lietuvas, vēlāk Polijas–Lietuvas pakļautībā. Tā izveidojas Pārdaugavas hercogiste (pastāv līdz 1629. g.) ar savu ģerboni; iedalās Rīgas, Turaidas, Cēsu un Daugavpils apriņķī.
- Pirms 415 gadiem (1591)** Kurzemes hercogiene Anna izdod kāzu nolikumu, kur norādīts, cik viesu drīkst ielūgt katra iedzīvotāju kārta. Zīda apgērbs atļauts tikai rātes locekļiem, ierobežota ir vīna un medaļu lietošana. Kāzas nedrīkst rīkot svētdienā, lai netraucētu sprediķi, bet drīkst rīkot pirmsdienā, tās jāsāk deviņos. Līgavai jābūt baznīcā desmitos, bet, ja viņa vēl vienpadsmitos neierodas, viņu šai dienā nelaulā.
- Pirms 410 gadiem (1596)** Turlavā ierīkots pirmais dzelzs ceplis. Tur ražotie izstrādājumi uzreiz izvesti uz Holandi, īpaši kuģu naglas.
- Pirms 405 gadiem (1601)** zviedru karakuģi bloķē Rīgas ostu. Tiek izsēdināts desants, kas nodedzina Rīgas priekšpilsētu.
- Pirms 385 gadiem (1621)** Rīgas rāte izdod greznības nolikumu, kura ievadā norāda, ka pilsētnieki neievēro agrāk izdotos nolikumus. Speciāli noteikumi izdoti policistiem, lai viņi varētu pilsētniekus

kontrolēt, piemēram, lai kalpones nenēsātu zīda svārkus un tafta cepures.

Pirms 370 gadiem (1636) pirmo reizi rakstos tiek minēti t. s. krieviņi – votu cilts ļaudis, kuri cēla Bauskas pili. Tas ir Paula Einhorna darbā “*Reformatio Gentis Letticae*”.

Pirms 340 gadiem (1666) Rīgas grāmatu iespiedējs Besemesers izdod grāmatu par greznības noliegumu, taču pats to neizlasa un divas reizes ticis sodīts savas sievas dēļ – vispirms viņa kā līgava ieradusies laulībā ar nokavēšanos un bijusi greznota gan pērlēm, gan mežģinēm, kas neatbilda viņas kārtai; otrreiz par to, ka sievai bijušas divas cepures.

Pirms 330 gadiem (1676) līdz pat Zviedrijas karalim Kārlim XI nonāk sūdzība no kādām Rīgas kāzu svinībām – namnieka Kūlmaņa sieva apsēdusies vietā, kas bijusi domāta Lielās ģildes runasvīra Dreilinga sievai. Kārlis XI savā rezolūcijā norādījis, ka tāda kārtība un privilēģijas, kādas izvirza rīdzinieki, nepastāvēt nekur pie Baltijas jūras.

Šajā gadā Kurzemes hercogiste iegūst Dānijas karaļa atļauju 12 gadus zvejot Islandes ūdeņos ar trim kuģiem.

Pirms 320 gadiem (1686), kā rāda Vidzemes ģenerālkarte, Pērnavas apriņķī līdz ar igauņu novadiem ietilpst arī Salaca, Rūjiena, Ērgeme, Lugaži un Valka, bet Tērbatas apriņķim no latviešu zemēm pieder Gaujienas, Alūksnes, Gulbenes novads. Bieži gadījās sarežģījumi tieslietās – igauņu tiesās nebija ierēdņu, kuri prastu latviešu valodu. Līdz ar to zviedru Vidzeme tiek pārdalīta pēc nacionālā principa un latviešu zemes attiecīgi pievienotas Rīgas un Kokneses apriņķim.

Pirms 300 gadiem (1706), kā liecina Jelgavas mazā dārza inventārs, tajā aug 253 ķiršu, 126 ābeļu, 48 plūmju koki, 32 bumbieres un viens valriekstu koks. Oranžērijās aug apelsīni, vīģes, aprikozes, zīdkoki, vīnogulāji.

Pirms 295 gadiem (1711) mēra epidēmijā pilnīgi izmirst Saldus, Skrunda, Sēlpils, Embūte u. c.

Pirms 280 gadiem (1726) Vidzemes muižnieki panāk, ka tiek atceltas divgadīgās noilguma tiesības, un pieprasa, lai no Rīgas izdotu izbēgušos dzimtļaudis. Tā avīzes “*Rigische Anzeigen*” jau 1761. gada 1. numurā ir iedaļa “Izbēgušie ļaudis”.

Pirms 250 gadiem (1756) sākas Septiņgadu karš, kas atnes vidzemniekiem lielu postu.

Pirms 235 gadiem (1771) sākas Vidzemes zemnieku nemieri.

Pirms 225 gadiem (ap 1781) Aizputes apriņķa Stroķu parks bijis ļoti grezni veidots: pret kalna nogāzi pacēlās simetriskas terases ar dzīvžogiem, to vidū augšup slējās koki spirālkāpņu, piramīdas, lodes, pāva astes, pilāra u. c. formās. Tālāk parkā atradās strūklaka – Fortūnas tēls, kas rotēja, šķiezdams ūdeni.

Pirms 210 gadiem (1796) vēlākais Tērbatas universitātes profesors Johans Krauze pierakstījis Vecsalacas barona Fersena nicīgos izteikumus par turienes libiešiem – “Tie ir viltīgāki nekā citi maitas”, izturoties augstprātīgi pret pārējiem, tādēļ viņus pārvietojot un izkliepjot; tomēr “viņu jaunieši joprojām lasās kopā un buldurē kā tītari”.

Pirms 205 gadiem (1801) notiek gatavošanās universitātes atklāšanai Jelgavā, formāli tā pastāv 109 dienas, bet tiek pārcelta uz Tērbatu.

Pirms 200 gadiem (1806) Rubenes mācītājs Kristofs Harders izdod “Rēķināšanas grāmatiņu”, ievadā norādot – no rēķināšanas arī šis labums nāk, ka cilvēka prāts allažīņ kļūst gaišāks.

Šajā pašā gadā Jelgavas akadēmiskā ģimnāzija tiek pārkārtota par Kurzemes guberņas cildeno ģimnāziju; tās uzdevums ir sagatavot studentus visās zinātņu nozarēs.

Pirms 185 gadiem (1821) Kurzemē ievieš diližansu satiksmi, kas pastāv līdz pat 19. gadsimta beigām. Satiksme uzturēta starp Tukumu–Kuldīgu, Tukumu–Talsiem, Tukumu–Ventspili, Kuldīgu–Aizputi u. c. vietām.

Pirms 175 gadiem (1831) latviskas izcelsmes mediķis D. H. Grindelis organizē ciņu pret holeras epidēmiju Rīgā, iemantojot pilsētnieku cieņu.

Pirms 165 gadiem (1841) J. G. Kols pētījumā par dabu un tautu dzīvi Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā izsaka daudzus interesantus vērojumus. Piemēram, par to, cik te izcili lini un linsēklas: “Tā ir mīkla agronomiem, kas ir Vidzemes linu īpašā labuma cēlonis – vai šīs zemes auglīgums vai ūdeņi, kur tos mērcē, vai arī to sēklas sensenos laikos sūtītas Vidzemei no pašas paradīzes.” Kols arī salīdzina vāciešu un latviešu zemnieku ikdienas darbu – vācieši strādājoņi punktīgi un akurāti, bet esot kā mēmi, turpretī latviešiem visur ir klāt deja un dziesma.

Pirms 160 gadiem (1846) tiek veikta Daugavas kuģojamā ceļa padziļināšana Rīgas teritorijā ar tvaika bagara palīdzību.

Pirms 150 gadiem (1856) iznāk Jura Alunāna "Dziesmiņas" un laikraksts "Mājas Viesis".

Pirms 145 gadiem (1861) atceļ dzimtbūšanu Krievijā, līdz ar to Latgalē atbrīvo ap 73,4 tūkstošiem privātmuižu zemnieku.

Šajā gadā Rīgā Gustavs Manteifelis izdod pirmo kalendāru latgaliešu izloksne "Inflantu zemes laika grāmata".

Pirms 135 gadiem (1871) notiek latviešu zemkopju pirmais kongress, to organizē agronoms Rihards Tomsons.

Pirms 130 gadiem (1876) Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija uzsāk izdot regulārus rakstu krājumus ar pētījumiem vēsturē, valodā, etnogrāfijā, folklorā (līdz 1940).

Pirms 115 gadiem (1891) nodibināta Baltijas Piensaimnieku savienība.

Pirms 110 gadiem (1896) iepriekš minētās Piensaimnieku savienības noliktavās ienāk 7200 pudu sviesta, no kuriem lielāko daļu eksportē uz Angliju, Dāniju, Vāciju.

Pirms 105 gadiem (1901) vērienīgi tiek atzīmēta Rīgas septiņsimtgade. Visu vasaru Esplanādē ir plaša izstāde, bet tagadējā Kronvalda parkā – dažādi kultūras un izklaides sarīkojumi.

Pirms 105 gadiem (1901) publicēts apkārtraksts, kurā norādīts, kas mājniecības ceļā jāiemāca astoņus gadus veciem bērniem: lasīt, bībelstāsti, rīta un vakara lūgšana, 10 dziesmu mēldiņi.

Šajā gadā Rīgas bruģēto ielu garums ir 181 kilometrs.

Pirms 100 gadiem (1906) notiek gan jauni uzbrukumi, gan izrēķināšanās ar revolucionāriem. Avīze "Latvija" publicē revolūcijas upuru skaitu abas pusēs – no 1905. gada 26. oktobra līdz 1906. gada novembrim tas ir ap 1900 cilvēkiem.

Šajā gadā Milānas izstādē nokļūst keramiķa Riharda Prandes gatavotie māla trauki un tiek saņemta sudraba medaļa.

Šajā gadā Brazīlijā nodibinās Novo Odesas latviešu lauksaimniecības kolonija.

Pirms 90 gadiem (1916) Latviešu bēgļu apgādāšanas komitejas sanitārā nodaļa izdod biļetenus, kuros informē par bistamo slimību pazīmēm un ārstēšanu.

Šajā gadā Šveicē nodibināta Latviešu nacionālā komiteja (priekšsēdētājs – Rainis), tā iestājas par latviešu nacionālajām tiesībām.

Pirms 85 gadiem (1921) pabeidz izdot Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 1903. gadā sākto Konversācijas vārdnīcu.

Pirms 80 gadiem (1926) Rīgā notiek 6. latviešu dziesmusvētki – tie ir pirmie Latvijas brīvvalsts laikā.

Šajā gadā dibināts Bauskas apriņķa Dzimtenes pētišanas muzejs; tā veidošanā ar vietējā laikraksta starpniecību tiek iesaistīti visi iedzīvotāji, publicēta sīka programma, kam jāpievērš uzmanība. Interesanti, ka vāc ziņas arī par tolaik jaunāko vēsturi – jaunsaimniecību veidošanos.

Pirms 70 gadiem (1936) sāk iznākt žurnāls “Senatne un Māksla”, tajā visā pastāvēšanas laikā (līdz 1940) publicēti plaši un daudzpusīgi ievērojamu vēsturnieku pētījumi.

Šajā gadā nodibināts Latvijas vēstures institūts un Zemes bagātību pētišanas komisija.

Šajā gadā sāk celt Ķeguma spēkstaciju.

Pirms 65 gadiem (1941) Latvijā padomju okupācijas varu nomaina vācu okupācija.

Šajā gadā Ņujorkas veclatvieša Harija Lielnora vadībā tiek nodibināta organizācija “*Latvian Relief*”, kas 1946.–1952. gadā sagādāja izceļošanas galvojumus vairāk nekā 17 tūkstošiem latviešu bēgļu.

Pirms 60 gadiem (1946) novembrī Latvijā nodibināts pirmais kolhozs “Nākotne” Šķībes pagastā. Kolhozu dibināšana turpinās vairākus gadus. Šajā laikā kolhozi ir neiedomājami nabadzīgi (vidējā raža 6,4 centneri graudu no ha, pavasaros aiz bada iet bojā no zemniekiem atsavinātie mājlopi).

Šajā gadā Rietumvācijā sākas Otrā pasaules kara latviešu bēgļu “Mazās Latvijas” periods, kad tiek izveidota etniskā kopība ar atbilstošiem izglītības un kultūras pasākumiem. Darbojās 45 bērnu-dārzi, 122 pamatskolas, 57 vidusskolas, 12 arodskolas, četras tautas augstskolas. Trūcīgo pārtiku un apģērbu ļauj it kā piemirst kultūras aktivitātes – šajā gadā notiek dziesmu dienas Fišbahā, Baireitā, Ansbahā, Eihšetē, Gēstahetē, Hānavā, Augsburgā. Iznāk daudz laikrakstu.

Pirms 55 gadiem (1951) Stokholmā Latviešu Nacionālais fonds (vad. Andrejs Eglītis) publicē angļu valodā krājumu “*These names Accuse*”, kas sniedz ziņas par stalinisma upuriem Latvijā 1940.–1941. gadā; šis izdevums nodots arī ASV prezidentam.

Šajā gadā, kā ziņo laikraksts "Cīņa" u. c., Latvijā jūtama "spilgta patriotisma izpausme", parakstoties valsts aizņēmumam (tas nozīmē – atteikties no daļas algas vai stipendijas).

Pirms 50 gadiem (1956) tiek izveidots ZA Botāniskais dārzs Salaspilī, tam pamatā ir senas dārkopības kultūras tradīcijas pirms 160 gadiem.

Šajā gadā likvidē daudzus 20. gadsimta 40. gadu beigās dibinātos mazos rajonus – Apes, Dundagas, Varakļānu, Aknīstes, Saulkrastu, Alsungas, Elejas, Gaujienas, Jaunjelgavas, Neretas, Cescvaines. Izmaiņas notiek arī vēlāk, un dažs pagasts neilgā laikā vairākkārt mainījis savu rajona centru.

Šajā gadā sāk iznākt kultūrvēsturiski nozīmīgs krājums "Teātris un dzīve" (līdz 1992).

Pirms 45 gadiem (1961) darbu sāk Salaspils atomreaktors (slēdz 1998).

Šajā gadā Lundā Zviedrijā sāk iznākt valodniecības un etnogrāfijas rakstu krājums "Ceļi"; tas turpina Latvijā pārtraukto numerāciju (līdz 1991).

Šajā gadā Kanādā notiek 3., bet Anglijā – 6. latviešu dziesmusvētki.

Pirms 35 gadiem (1971) Latvija atgūst 1919. gadā aizvesto Kurzemes Zemes arhīvu (no Vācijas Centrālā arhīva Vēstures nodaļas Mercburgā).

Šajā gadā kinooperators Vilis Lapenieks (jun.) apbalvots ar Holivudas Filmu akadēmijas "Oskara" balvu; viņa dokumentālā filma "*Halstrom Chronic*" Kannu kinofestivālā saņem "Zelta palmu".

Pirms 30 gadiem (1976) Jūrmalā Dzintaros notiek specializēta starptautiska izstāde "Kūrorti '76".

Šajā gadā Monreālā Makgila universitātē notiek Latviešu tehnisko zinātņu 4. kongress.

Pirms 25 gadiem (1981) ASV sāk rīkot latvisko ģimeņu semināru – "3x3" nometnes.

Šajā gadā Rīgā atklāts Vanšu tilts.

Pirms 20 gadiem (1986) vasarā LZA Vēstures institūta darbinieki sāk pētniecību apmēram 40 arhitektūras un vēstures objektos – Rīgas vecpilsētā, Cēsu mūra pilī, Piltenes lauku teritorijā, Bauskas pilsdrupās, Dinaburgas pilī, Grobiņā un citur.

Šajā gadā Minsterē sāk iznākt Eiropas latviešu laikraksts "Brīvā Latvija", kas apvieno laikrakstu "Latvija" (Vācijā) un "Londonas Avīze" (Anglijā), – iznāk joprojām.

Šajā gadā Stokholmā notiek Eiropas latviešu kultūras darbinieku 8. kongress.

Pirms 15 gadiem (1991) izveidota valsts aizsargājamā lībiešu kultūrvēsturiskā teritorija "*Līvōd rānda*". Nav pārreģistrēta.

Šajā gadā pēc 51 gada ilga pārtraukuma atsāk iznākt "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" un no jauna izveidots žurnāls "Latvijas Vēsture".

Šajā gadā jūlijā notiek Latviešu zinātnieku vispasaules kongress (apm. 2000 dalībnieku vidū 200 no Rietumvalstīm).

Šajā gadā 23. augustā notiek akcija "Liesmojošais Baltijas ceļš", kuru atbalsta emigrācijas baltiešu solidaritātes demonstrācijas.

Pirms 10 gadiem (1996) mežu īpatsvara ziņā Latvija ieņem vienu no vadošajām vietām Eiropā – 2,87 miljoni ha jeb 44,6 procenti. Latvijas upēs mīt 26 000 bebru, 5000 ūdru.

Šajā gadā notiek sarunas ar Lietuvu un Igauniju par jūras robežu.

Pirms 5 gadiem (2001) Vides zinātnes un vides pārvaldības studiju programmās izglītību iegūst 590 studējošo; šajā gadā Latvijas Lauksaimniecības universitātē uzsākta jauna studiju programma – vides inženierzinātne.

Šajā gadā jūlijā notiek arheoloģiskie pētījumi Ziemeļkurzemē.

Šajā gadā ar ļoti plašu programmu tiek atzīmēta Rīgas astoņsimtgade; ir daudz nozīmīgu vēstures un kultūras pētījumu un izdevumu šajā sakarā.

Sast. *Velga Kince*

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sniega kuša- nas sākums	Pēdējās sniega segas paliekas	Ledus iešanas sākums	Ledus iešanas beigas	Pirmais pērcons	Sāk ganīt lopus	Pirmie lauku sējas darbi	Pēdējā salna uz augšnes
Ukri	04.02.	04.04.	—	—	—	—	05.04.	—
Lazdona	28.02.	30.03.	23.03.	10.04.	25.03.	05.05.	15.04.	02.06.
Salaspils	—	06.04.	—	—	23.05.	—	—	09.06.
Ranka	16.03.	10.04.	—	—	08.05.	28.04.	19.04.	25.05.
Nirza	—	—	—	12.04.	—	01.05.	30.04.	30.04.
Snēpele	05.03.	28.03.	19.03.	21.03.	03.05.	05.05.	07.04.	10.06.
Nica	01.02.	22.02.	16.03.	18.03.	26.02.	30.04.	08.04.	17.05.
Varakļāni	14.03.	17.03.	08.03.	31.03.	23.03.	28.04.	19.04.	25.05.

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Lauku cīruļa pirmā dziesma	Atlidoja mājas strazds	Atlidoja slokas	Pirmais taure- nis	Izlido pirmās bites	Vardes sāka lēkāt	Parka vinglie- meži sāka rāpot	Ezis beidza ziemas miegu
Ukri	15.03.	20.03.	19.03.	09.04.	05.03.	08.04.	26.04.	—
Lazdona	14.03.	21.03.	—	04.04.	13.03.	13.04.	—	18.04.
Salaspils	—	—	—	08.04.	—	—	—	—
Ranka	17.03.	23.03.	—	30.03.	—	15.04.	—	—
Nirza	—	—	—	20.04.	—	—	—	—
Snēpele	16.03.	17.03.	—	30.03.	07.04.	—	—	—
Nica	01.04.	18.03.	25.04.	05.04.	—	18.04.	—	—
Varakļāni	13.03.	18.03.	21.03.	30.03.	06.03.	16.04.	12.04.	18.04.

2004. gada pavasarī – 1 (novērotāju datiem)

Dēstu izstādī- šana	Bērziem sāka cirkulēt sula	Sāka zaļot pļavas	Atlidoja baltais stārķis	Atlidoja baltā cielava	Atlidoja bezde- līgas	Dzegu- zes pirmā dziesma	Atlidoja dzērves	Atlidoja ķīvītes	Lakstī- galas pirmā dziesma
–	12.03.	17.04.	31.03.	02.04.	28.04.	04.05.	19.03.	10.03.	–
18.05.	21.03.	24.04.	05.04.	26.03.	04.05.	21.04.	25.03.	20.03.	01.05.
–	–	07.04.	–	–	–	28.04.	–	–	04.05.
02.06.	23.03.	26.04.	05.04.	02.04.	04.05.	04.05.	16.03.	–	05.05.
–	–	18.04.	–	20.04.	26.04.	–	–	–	–
27.05.	22.03.	21.03.	30.03.	–	30.04.	28.04.	14.03.	–	03.05.
26.05.	26.03.	09.04.	31.03.	03.04.	19.04.	08.05.	20.03.	15.03.	01.05.
20.05.	31.03.	23.04.	27.03.	07.04.	03.05.	23.04.	22.03.	31.03.	06.05.

Sast. Andris Ģermanis

2004. gada pavasarī – 2 (novērotāju datiem)

Lidakas sāka nārstot	Sāka ziedēt sniegpulk- stenīte	Mājas zemene sāka ziedēt	Zilā vizbulīte sāka ziedēt	Meža zemene sāka ziedēt	Maij- puķīte sāka ziedēt	Māllēpe sāka ziedēt	Ģail- biksīte sāka ziedēt	Pienene sāka ziedēt	Kamol- zāle sāka ziedēt
–	15.03.	11.05.	04.04.	03.05.	17.05.	08.04.	23.04.	26.04.	17.06.
30.03.	16.03.	18.05.	02.04.	13.05.	10.05.	08.04.	06.05.	18.04.	21.06.
–	13.03.	08.05.	–	–	–	05.04.	–	23.04.	13.06.
–	17.03.	26.05.	09.04.	16.05.	–	04.04.	04.05.	05.05.	19.06.
–	–	09.05.	–	–	08.05.	08.04.	01.05.	02.05.	15.06.
–	–	18.05.	–	07.05.	25.05.	05.04.	–	30.04.	10.06.
–	–	13.05.	–	15.05.	18.05.	19.04.	–	22.04.	17.06.
17.03.	23.03.	17.05.	05.04.	17.05.	23.05.	27.03.	04.05.	25.04.	24.06.

Sast. Andris Ģermanis

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko)

Vietas nosaukums	Pīpene sāka ziedēt	Balt- alksnis sāka ziedēt	Lazda sāka ziedēt	Apse sāka ziedēt	Bērzs sāka ziedēt	Ieva sāka ziedēt	Zirg- kašņa sāka ziedēt	Ceriņi sāka ziedēt
Ukri	06.06.	21.03.	23.03.	20.04.	20.04.	03.05.	14.05.	15.05.
Lazdona	14.06.	29.03.	30.03.	09.04.	28.04.	06.05.	12.05.	18.05.
Salaspils	20.06.	11.03.	13.03.	14.04.	23.04.	03.05.	07.05.	07.05.
Ranka	10.06.	30.03.	31.03.	21.04.	27.04.	04.05.	26.05.	09.05.
Nirza	02.06.	—	—	—	26.04.	05.05.	15.05.	10.05.
Snēpele	—	12.03.	20.03.	20.04.	25.04.	05.05.	07.05.	11.05.
Nīca	08.06.	24.03.	30.03.	—	04.05.	07.05.	16.05.	13.05.
Varakļāni	16.06.	29.03.	30.03.	10.04.	25.04.	04.05.	11.05.	13.05.

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko)

Vietas nosaukums	Avenes sāka ziedēt	Ozoli sāka ziedēt	Jasmini sāka ziedēt	Baltais āboliņš sāka ziedēt	Sāka plaut sienu	Mieži sāka vārpot	Liepas sāka ziedēt	Kartupeļi sāka ziedēt
Ukri	—	13.05.	—	02.06.	—	—	—	—
Lazdona	07.06.	08.05.	16.06.	10.06.	26.06.	21.06.	17.07.	13.06.
Salaspils	—	08.05.	09.06.	02.06.	—	—	10.07.	—
Ranka	11.06.	11.05.	25.06.	08.06.	07.07.	—	—	03.07.
Nirza	—	—	13.06.	12.06.	21.06.	—	14.07.	—
Snēpele	07.06.	08.05.	17.06.	19.06.	09.06.	28.06.	25.07.	08.07.
Nīca	12.06.	08.05.	08.07.	09.06.	15.06.	—	21.07.	30.06.
Varakļāni	16.06.	01.05.	21.06.	10.06.	02.07.	—	16.07.	—

2004. gada pavasarī – 3 novērotāju datiem)

Pilādži sāka ziedēt	Ērkšķ- ogas sāka ziedēt	Jāņ- ogas sāka ziedēt	Upenes sāka ziedēt	Ķirši sāka ziedēt	Ābeles sāka ziedēt	Bērziem sāka plaukt lapas	Ērkšķ- ogām sāka plaukt lapas	Ievām sāka plaukt lapas	Jāņogām sāka plaukt lapas
---------------------------	----------------------------------	--------------------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------	------------------------------------	--	----------------------------------	------------------------------------

02.06.	25.04.	30.04.	02.05.	04.05.	11.05.	18.04.	10.04.	13.04.	17.04.
26.05.	01.05.	05.05.	06.05.	04.05.	10.05.	22.04.	20.04.	14.04.	21.04.
17.05.	29.04.	01.05.	02.05.	06.05.	07.05.	20.04.	15.04.	19.04.	23.04.
25.05.	02.05.	05.05.	09.05.	06.05.	11.05.	22.04.	14.04.	17.04.	22.04.
24.05.	28.04.	02.05.	04.05.	06.05.	12.05.	23.04.	17.04.	20.04.	22.04.
24.05.	24.04.	28.04.	07.05.	06.05.	08.05.	18.04.	14.04.	14.04.	17.04.
25.05.	03.05.	05.05.	08.05.	05.05.	09.05.	30.04.	16.04.	21.04.	20.04.
26.05.	02.05.	01.05.	04.05.	04.05.	08.05.	22.04.	17.04.	20.04.	21.04.

Sast. Andris Gērmanis

2004. gada vasarā novērotāju datiem)

Jāņogas sāka nogata- voties	Upenes sāka nogata- voties	Ķirši sāka nogata- voties	Mellenes sāka nogata- voties	Avenes sāka nogata- voties	Brūklenes sāka nogata- voties	Ziemāji sasniegza dzelten- gataību	Mieži sasniegza dzelten- gataību	Virši sāka ziedēt
--------------------------------------	-------------------------------------	------------------------------------	---------------------------------------	-------------------------------------	--	---	---	-------------------------

—	—	—	—	—	—	—	—	—
19.07.	19.07.	17.07.	13.07.	17.07.	20.08.	—	06.08.	12.08.
26.07.	14.07.	15.07.	—	08.07.	—	—	—	—
11.07.	17.07.	12.07.	02.07.	17.07.	14.08.	—	—	18.08.
—	15.07.	10.07.	—	—	—	—	—	—
09.07.	20.07.	18.07.	07.07.	17.07.	08.08.	02.08.	05.08.	25.07.
20.07.	11.07.	22.07.	17.07.	15.07.	12.08.	—	—	05.08.
16.07.	13.07.	14.07.	10.07.	12.07.	17.08.	—	—	18.08.

Sast. Andris Gērmanis

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Sāka novākt kartu- peļus	Lazdām sāka dzeltēt lapas	Apsēm sāka dzeltēt lapas	Bērziem sāka dzeltēt lapas	Kļavām sāka dzeltēt lapas	Zirgkas- taņai sāka dzeltēt lapas	Liepām sāka dzeltēt lapas	Ozoliem sāka dzeltēt lapas
Ukri	—	—	—	—	—	—	—	—
Lazdona	16.08.	05.09.	07.09.	28.08.	02.09.	30.09.	05.09.	02.09.
Salaspils	—	06.10.	24.09.	19.09.	23.09.	08.10.	25.09.	19.10.
Ranka	24.08.	22.09.	18.09.	20.09.	16.09.	30.09.	—	11.10.
Nirza	—	20.09.	14.09.	04.09.	—	22.09.	15.09.	24.09.
Snēpele	06.09.	06.10.	10.10.	24.09.	20.09.	—	19.09.	21.10.
Nīca	31.08.	28.09.	—	14.09.	27.09.	20.10.	17.09.	30.09.
Varakļāni	—	07.10.	18.09.	03.09.	05.10.	28.09.	—	—

Fenoloģiskie novērojumi (pēc sabiedrisko

Vietas nosaukums	Ķiršiem sāka krist lapas	Ābelēm sāka krist lapas	Liepām sāka krist lapas	Ozoliem sāka krist lapas	Sāka ziedēt asteres	Sāka sēt ziemājus	Pirmās bara- vikas	Pirmās apšu bekas
Ukri	—	—	—	—	—	—	—	—
Lazdona	08.09.	06.10.	28.09.	05.10.	03.08.	—	30.06.	18.06.
Salaspils	—	01.11.	08.10.	29.10.	—	—	—	—
Ranka	08.10.	23.10.	08.10.	29.10.	24.07.	24.09.	15.07.	09.07.
Nirza	—	—	05.10.	10.10.	—	28.09.	—	—
Snēpele	21.10.	22.10.	08.10.	01.11.	—	03.09.	05.07.	29.06.
Nīca	24.10.	05.10.	21.09.	27.10.	—	—	08.08.	—
Varakļāni	—	—	—	29.10.	07.08.	24.08.	26.06.	04.07.

Novērojumus veikuši: Ukri – A. Ģermanis; Lazdona – L. Pelše; Salaspils – M. Leinerte; Ranka – M. Skudra; Nirza – K. Kuprevičs; Snēpele – A. Ķemlers; Nīca – A. Būdels; Varakļāni – I. Strode.

2004. gada rudenī – 1 (novērotāju datiem)

Jasmi- niem sāka dzeltēt lapas	Lazdām sāka krist lapas	Apsēm sāka krist lapas	Bērziem sāka krist lapas	Kļavām sāka krist lapas	Ceriņiem sāka krist lapas	Pilādžiem sāka krist lapas	Ērkšķ- ogām sāka krist lapas	Jānogām sāka krist lapas	Upenēm sāka krist lapas
---	----------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------	------------------------------------	-------------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------------	----------------------------------

–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
21.09.	01.10.	20.09.	05.10.	30.09.	23.10.	08.09.	22.09.	22.09.	22.09.
25.10.	30.10.	07.10.	21.10.	10.10.	02.11.	05.10.	–	29.09.	13.10.
07.10.	20.10.	07.10.	24.10.	09.10.	31.10.	18.10.	27.10.	22.10.	02.11.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
21.10.	01.11.	28.10.	29.10.	10.10.	02.11.	07.10.	21.09.	28.10.	03.11.
02.10.	12.10.	–	23.09.	09.10.	26.10.	28.09.	30.09.	27.10.	08.10.
–	20.10.	23.10.	04.10.	20.10.	05.11.	–	20.10.	12.10.	–

Sast. Andris Ģermanis

2004. gada rudenī – 2 (novērotāju datiem)

Pirmās rud- mieses	Beidz ganīt lopus	Pēdējā aršana	Pēdējais pērkons	Pirmā salna uz augšnes	Pirmais sniegs	Stārķi aizlido	Dzērves aizlido	Zosis aizlido	Sāk veido- ties ledus
--------------------------	-------------------------	------------------	---------------------	---------------------------------	-------------------	-------------------	--------------------	------------------	--------------------------------

–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
07.09.	10.10.	10.10.	01.09.	09.09.	10.10.	28.08.	02.10.	06.10.	18.11
–	–	–	06.10.	11.10.	16.11.	–	–	–	11.10.
27.08.	09.10.	26.10.	08.09.	09.09.	10.10.	05.09.	–	–	20.11.
–	09.10.	–	–	11.10.	16.11.	31.08.	05.10.	–	27.11.
–	–	–	09.10.	02.10.	16.11.	24.09.	14.10.	07.10.	–
–	04.11.	16.11.	30.10.	11.10.	18.11.	22.08.	10.10.	10.10.	19.11.
–	03.11.	07.10.	24.09.	09.10.	10.10.	30.08.	14.10.	19.10.	23.10.

Sast. Andris Ģermanis

NEPARASTAIS DABĀ

Valdis Segliņš

Trīcēj kalni, skanēj meži...

Visbiežāk šis process mums asociējas ar dziesmas vai vārda spēku un garu, un ne velti kā salīdzinājums tam tiek izmantotas kādas pārdabiskas spējas, kuru vienīgais analogs senatnē varētu būt atbalss. Vai tiešām tā var būt, ka skaņas viļņi spēj trīcināt tādus masīvus un pašas stabilitātes iemiejumus kā kalnus un mežus?

Gaisā skaņas garuma viļņi izplatās salīdzinoši ierobežotā telpā, ātri dziest, un cilvēks tos jau sen ir iemācījies ne tikai slāpēt, bet arī mērķtiecīgi virzīt. Savukārt zemē šādu mehāniski ģenerētu viļņu izplatība joprojām nav pietiekami izpētīta.

Zemes svārstības, drebēšana, ligošanās, spērieni un desmitiem citu apzīmējumu tiek lietots, lai vēstītu un aprakstītu gan pašu parādību, gan pārsteiguma pilnas emocijas par notiekošo. Zemes zinātnēs šādas svārstības visbiežāk sauc par tektoniskām kustībām (no grieķu valodas "tas, kas būvē", τεκτων (*tekton*)).

Ģeoloģijā ar terminu *tektonika* parasti saprot zināšanu kopumu par zemes garozas un augšējās mantijas uzbūvi, ģeoloģiskām struktūrām, to izvietojuma likumsakarībām, izcelsmi un attīstības gaitu kustību un deformāciju ietekmē. Latvijas teritorijas tektonikas pētījumu vēsture nav gara, un, cik tālu mēs to pašreiz zinām, tās sākumi meklējami 19. gadsimta beigās, kad uzmanību saistīja slāņu saguluma apstākļi vietās, kur bija novērojams to horizontāla stāvokļa traucējums. K. Rugevičs tad uzsāka mēģinājumus konstatēt atsevišķus struktūrelementus.

Tikai 20. gadsimta 30. gados sākās lokālo struktūru formu, izmēru un izcelsmes pētījumi, tos veica E. Kraus, N. Delle un A. Dreimanis.

Pēc Otrā pasaules kara tikai 50.–60. gadu publikācijās parādījās jaunas versijas par Austrumeiropas (Krievijas) platformas ziemeļrietumu reģiona teritorijas tektonikas jautājumiem, un šajā laikposmā pirmoreiz V. Melzobs sagatavo dažādu raksturīgu virsmu struktūrkartes, P. Liepiņš publicē pirmo Latvijas tektonisko shēmu, tiek izurbti pirmie dziļurbumi (Pļaviņas, Bauska, Ponkuļi, Viesīte, Aknīste), tika uzsākti pirmie ģeofizikālie pētījumi, kuru mērķis bija noteikt kristāliskā pamatklintāja reljefu un struktūru (Ņ. Ozoliņa, E. Kuzika, M. Kovaļevskis, L. Bērziņa), īpaši izceļami A. Indāna pētījumi.

Turpmākos gados tiek veikti plaši ģeofizikālie darbi un tos papildina liels skaits dziļurbumu, kurus izurba lokālo struktūru precizēšanai naftas meklēšanas un izpētes nolūkos, tos papildināja arī valsts ģeoloģiskās kartēšanas gaitā veiktie pētījumi (E. Sprīngis, Ņ. Ozoliņa, A. Brangulis, H. Brio u. c.).

Latvijā Baltijas jūras akvatorijas tektonikas pētījumi tiek uzsākti diezgan vēlu, tikai pagājušā gadsimta 60. gados, kā reģionāli ģeofizikālie pētījumi, tos turpina daudz plašāka seismiskā izpēte (1976–1991), bet Rīgas līcī – 1:200 000 mēroga ģeoloģiskā kartēšana.

Iepriekšējais ieskaits tektonisko pētījumu vēsturē Latvijā ļauj atpazīt tos vairākus desmitus zinātnieku, kuri vairāk nekā gadsimta ilgumā pētījuši Latvijas zemes dziļu dziļākos slāņus, saguluma apstākļus un to traucējumus. Šo pētījumu rezultātā mūsu zināšanas par dziļākiem Zemes slāņiem un to īpašībām ir vienas no vispamatīgākām Eiropā, tostarp arī par Zemes garozas svārstībām, to iespējamību un sekām (A. Brangulis, S. Kaņevs, V. Ņikuļins un citi). Kopumā Latvijas teritorija ir raksturīga platforma, tas ir, stabila Zemes garozas vienība ar tai raksturīgu biezu un daudzslāņainu nogulumiežu segu, vidēji biežāku par vienu kilometru, kas droši mūs pasargā no Zemes dziļumā notiekošām pārmaiņām.

Tomēr arī šādā platformā ir neviendabības, lūzumi, pat veselas lūzumu sistēmas. Tās ir atšķirīgas un nav veidojušās vienā laikā. Tā vecākā ir tā lūzumu sistēma, kuri skar kristālisko pamatklintāju. Ir jaunāki lūzumi, kas skar jaunākus nogulumiežus, bet, ja zemes virskārtai noņemtu iežus, kas veidojušies pēdējo divu miljonu gadu laikā, atklātos jaunākais lūzumu un drupinājumu zonu tiklojums. Latvijā droši ir zināmas un pētītas divas lielās lūzumu sistēmas:

viena no dienvidrietumiem uz ziemeļaustrumiem, Liepāja–Pleskava, bet otra lielā lūzumu sistēma iet šķērsām pāri pirmajai. Ir vēl citi lūzumi, kuri ir mazāk nozīmīgi, tomēr veido jau iepriekš minēto tīklojumu.

Tieši slāņu saguluma neviendabības un lūzumi ir tās vietas, kur visbiežāk notiek zemes dziļu enerģijas izlāde, ko mēs sajūtam kā zemestrīces. Tāpēc zināšanas par kādas teritorijas ģeoloģisko uzbūvi un tektonisko struktūru ir ļoti svarīgas, lai varētu prognozēt šādas Zemes garozas svārstības. Nereti tiek izšķirtas vulkāniskās, tektoniskās un iegruvumu zemestrīces, kā arī cilvēka saimnieciskās darbības izraisītas Zemes garozas svārstības. Tā vulkāniskās zemestrīces izraisa lava un gāzes, kas laužas ārā, bet tektoniskās rada zemes dziļu uzkrātā iekšējā enerģija. Visbiežāk tiek konstatētas tieši tektoniskās zemestrīces, kuru enerģija rodas, pārvietojoties lielajām tektoniskajām plātnēm, kas rada iekšēju spriedzi un enerģiju. Šai enerģijai ir jāatbrīvojas, un tas notiek gar plātņu robežām atslodzes zonās.

Latvijā konstatētās tektoniskās zemestrīces visbiežāk rodas, ja enerģijas atslodze notiek Vidusjūras rajonā, kur Āfrikas–Arābijas plātne spiež uz Eirāzijas plātņi un pakāpeniski iegrimst zem tās ar ātrumu 23–47 milimetri gadā. Šāda iegrimšana nenotiek vienmērīgi, un tās atbalsis ir konstatējamas arī citur pasaulē, ar novēlošanos zemestrīces vilnis sasniedz arī Latviju un parādās tektoniskā lūzuma vietā. Bet vilnis savā ceļā dzīst – jo tālāk vai dziļāk notiek enerģijas izlādēšanās, jo mazāk mēs to sajūtam zemes virspusē. Vairākums zemestrīču noris litosfērā – 200 kilometru dziļumā, taču dažkārt zemestrīces centrs atrodas līdz pat 700 km dziļumā. Tik dziļu zemestrīču esamību ir iespējams konstatēt tikai ar ārkārtīgi jutīgu speciālo mēraparatūru.

Katru gadu pasaulē tiek reģistrēts vairāk nekā viens miljons pazemes grūdienu, tas ir, biežāk nekā divas reizes minūtē, bet cilvēks tos sajūt, ja to stiprums ir divas trīs balles. Pirmo reizi zemestrīce Latvijā reģistrēta tikai 17. gadsimtā, bet tas nebūt nenozīmē, ka tās nav bijušas arī senāk. 1821. gada 21. februāra naktī Kokneses tuvumā Bilstiņu muižā atskanējis stiprs ribiens. Nesen uzceltās rijas sijas krakšķējušas, ēka ligojusies, un no baļķu starpām krituši zemē putekļi un sodrēji. Vairākās turpmākajās dienās līdzīgi novērojumi

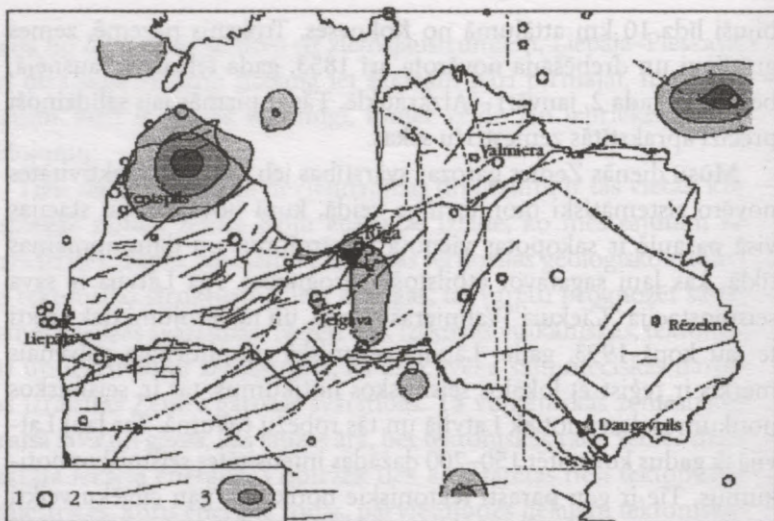
bijuši līdz 10 km attālumā no Kokneses. Troksnis pazemē, zemes grūdieni un drebēšana novērota arī 1853. gada februārī Sausnējā, bet 1876. gada 2. janvārī – Aizkrauklē. Tās ir pirmās jau salīdzinoši precīzi aprakstītās zemestrīču sekas.

Mūsu dienās Zemes garozas svārstības jeb seismiskās aktivitātes novēro sistemātiski monitoringa veidā, kurā novērojumu stacijas visā pasaulē ir sakopotas vienotā novērojumu un datu apmaiņas tīklā, kas ļauj sagatavot atbilstošas prognozes. Arī Latvijā ir sava seismostacija “Čiekuri” Valmieras rajonā, un novērojumi tiek veikti te jau kopš 1993. gada. Latvijā seismiskā monitoringa galvenais mērķis ir reģistrēt lokālos seismiskos notikumus, tas ir, seismiskos notikumus, kuri notiek Latvijā un tās robežu tuvumā. Tas ļauj Latvijā ik gadus konstatēt 150–200 dažādas intensitātes seismiskos notikumus. Tie ir gan parasti tektoniskie notikumi, gan cilvēku veikti sprādzieni un “viltus” seismiskie notikumi jeb aparātūras kļūdas. Reizēm Latvijā novērojamas vājas vietējās zemestrīces, kad notiek zemes ieģrūšana. Tomēr to detalizētāka analīze pagaidām nav iespējama, jo mūsu rīcībā ir tikai viena seismostacija – un tā pati ir nēglābjami novecojusi.

Veiktie novērojumi un to interpretācija ļauj Latvijas teritoriju apskatīt kā seismiski vāji aktīvu, ar izteiktām atšķirībām dažādās tās daļās.

Pēdējās visplašāk zināmās zemestrīces (2004. gada 21. septembris) epicentrs atradās Kaļiņingradā. Pazemes grūdieni divas reizes bija jūtami gar Liepājas–Pleskavas lūzuma zonu: Liepājā, Saldū, Rīgā, Valmierā; bet pats zemestrīces epicentrs bija pie Kaļiņingradas apgabala un Polijas robežas. Grūdieni bijuši jūtami arī Polijas ostas pilsētās Gdaņskā un Gdiņā un visā Polijas austrumu daļā. Abos gadījumos zemestrīces cilmes vietas dziļums, tas ir, iedomātais punkts, kur izceļas seismiskā enerģija, ir bijis 10 kilometru dziļumā. To spēks tika noteikts kā 4,8–5,0 balles pēc Rihtera skalas. Tā ir vērtējama kā sekla un vāja zemestrīce, tomēr tās pastarpinātais iespaids (diskomforta sajūta, pārsteigums, pat bailes) uz cilvēkiem viņu nepietiekamās informētības dēļ bija daudz nozīmīgāks par tiešajām ietekmēm.

Lai arī mums nav nekāda pamata baidīties un prognozēt kādas nozīmīgas tektoniskas zemestrīces un to postošas ietekmes, tomēr

Seismiskie notikumi Latvijā, pēc V. Ņikuļina

Apzīmējumi: 1 – vēsturisko un mūsdienu (līdz 2000. g.) zemestrīču epicentri;
2 – tektoniskie lūzumi; 3 – seismisko notikumu paaugstinātas koncentrācijas
laukumi

zemestrīces ir novērojamas – un sabiedrībai savlaikus ir jāsaņem nepieciešamā informācija un tās skaidrojums.

Mums daudz vairāk ir jāuzmanās no iegruvumu zemestrīcēm, jo Latvijā plaši izplatīti ir karbonātu un ģipša ieži, kuri šķīst ūdenī, tādējādi veidojot apakšzemes tukšumus, kuri var iebrukt. Šādas vietas ir labi zināmas gan Allažu, Baldones, Skaistkalnes, Salaspils, Nāves salas apkārtnē, gan arī vairākās citās vietās Latvijā. Tās ir pētītas un atspoguļotas teritoriju dažāda līmeņa plānošanas dokumentos, arī valsts būvnormatīvos. Atliek vienīgi tiem sekot un ņemt vērā, ka pat Latvijā ir iespējamās zemestrīces, arī ja tās ir tikai Eiropā notiekošo zemestrīču tālas atbalsis.

Orkāna "Ervīns" postījumi Latvijas krasta joslā

Pasaulē pieaugošā jūras krastu noskalošana un zemo teritoriju applūšana vētru laikā daudzām, to skaitā Baltijas valstīm (Vācija, Polija, Lietuva, Latvija), kuru krastus veido irdeni, viegli izskalojami nogulumieži, rada un turpmāk radīs arvien nopietnākas nacionāla mēroga problēmas.

Eiropā 2004. gadā pabeigtā zinātniskā EUROSION projekta apkopotā informācija liecina par kopējo krastu stāvokli un erozijas apdraudējumu: krastu erozija turpinās 15%, dabiski stabili ir 39% krastu, mākslīgi nostiprināti, stabili krasti – 5%, pieaugoši krasti – 14%, nav informācijas par 27% (no kopējās krasta līnijas garuma – 100 925 km).

Latvijā erozijas apdraudēti, pret noskalošanu vētru laikā jutīgi krasti ir >60% no 496 kilometriem. Paaugstinātas jūras krasta erozijas 30–50 m platajā joslā atrodas 20 apdzīvotas vietas ar > 100 dzīvojamām mājām, saimniecības ēkām, ražotnēm; arī bākas, kapsētas, ceļi, elektropārvades līnijas, sakaru kabeļi u. c.

Tuvāko 20–50 gadu laikā, paplašinoties krastu erozijai, apdraudēto objektu skaits divkārsosies un trīskārsosies. Galvenās riska joslas: Rīgas līča Kurzemes krasts (Roja – Jūrmala), Vidzemes krasts (Saulkrasti – Tūja), Kolkasrags, Ventspils – Liepene, Pāvilosta – Jūrkalne – Sārnate, Liepāja – Šķēde, Bernātu rags, Nida – Pape.

Apbūves un infrastruktūras aizsardzībai nepieciešamas krasta aizsargbūves 4 km kopgarumā. Pēdējo 60–70 gadu laikā, vētrās noskalojot līdz 50–200 m platu pamatkrasta joslu, Latvija zaudējusi 800–1000 ha lielu platību.

2005. gada 9. janvāra vētra, kas Ziemeļeiropā tika pielīdzināta orkānam, kad vēja ātrums Latvijas piekrastē (Ventspilī) sasniedza 40 m/s (140 km/h), bijusi pati spēcīgākā pēc 1969. gada 2. novembra. Tika lēsts (Hidrometeoroloģijas dienests), ka līdzīgas vētras var atkārtoties reizi 100–200 gados, faktiski – pēc 35 gadiem.

Datu par 1969. gada vētras postījumiem un krastu noskalošanu nav, jo nebija pētījumu, bet informāciju bija aizliegts publicēt.

Kopš 1987.–1993. gada, kad izveidots visu Latvijas krasta joslu aptverošs krasta ģeoloģisko procesu monitoringa staciju tīkls, kas “nosedz” ap 40% no krastu kopgaruma, ar instrumentālām metodēm un aprēķiniem iespējams noteikt atsevišķu gadu laikā notikušās krastu izmaiņas, to raksturu, intensitāti, attīstības trendus un prognozēt konkrēto krasta posmu ilgtermiņa (30–50 gadi) sagaidāmās izmaiņas, noteikt zaudējumus.

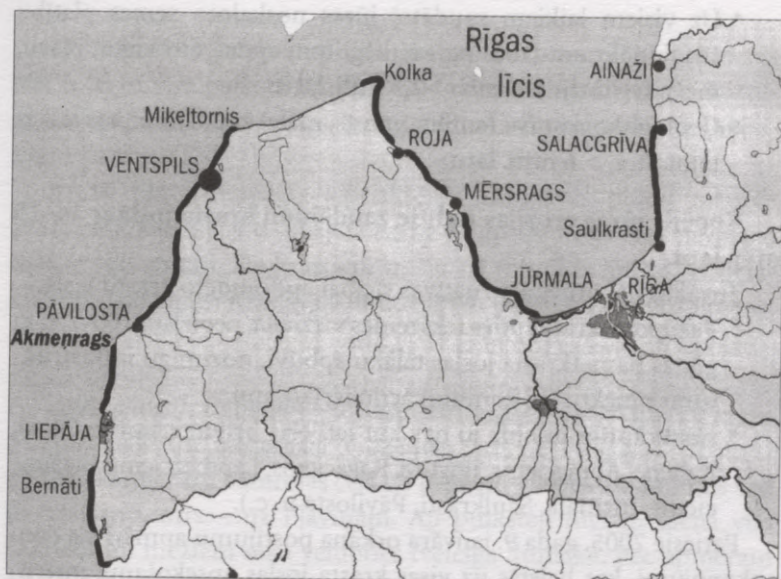
2005. gada janvāra orkāns salīdzinājumā ar 1969. gada stipro vētru bija ilgstošāks un spēcīgāks, lai gan vēja maksimālais ātrums nebija lielāks (30–32 m/s). Tomēr 2005. gadā vējuzplūdu ūdenslīmeņi visā Latvijas piekrastē bija visaugstākie 100–120 gadu laikā, kopš notiek jūras ūdenslīmeņu novērojumi, un arī visilgākie. 23–24 stundas ūdenslīmenis bija par 1 m augstāks, bet 7–8 stundas tas pārsniedzis divu metru atzīmi. Tāpēc arī ir tik ievērojami zemo teritoriju applūdumi Rīgas līča dienvidu piekrastē, daļēji arī Vidzemes krastā. Parastajās vētrās (1993, 1999, 2001) maksimālie ūdenslīmeņi (1,5–1,8 m) tika sasniegti īsu laiku, tikai dažas stundas.

Ilgstoši dominējot dienvidrietumu, rietumu vēja virzienam pie ekstremāli augstiem ūdenslīmeņiem, jūras pamatkrasta noskalošana aptvēra 40% no krasta līnijas kopgaruma (Nīda–Liepāja–Ventspils–Liepene, Kolkasrags, Saulkrasti–Salacgrīva). Ap 200 km garumā krasts tika noskalots vidēji 3–5 m, vietām līdz 20–30 m platumā, izveidojot nepārtrauktu stāvkrastu joslu. Parastajās spēcīgajās vētrās (1993, 1999, 2001) krastu noskalošana parasti notika 30–60 km garumā, vidēji par 3–5 m (maksimāli 10–18 m), kopumā noskalojot 8–15 hektārus.

Prognozētie 2005. gada orkāna laikā no krasta jūrā ieskalotā materiāla apjomi sasniedz 4–6 (9–11) milj. m³, kas ir 4–5 reizes vairāk nekā parastajās spēcīgajās vētrās pēdējo 10–12 gadu laikā.

Galvenie postījumi.

- Pilnīgi vai daļēji (60–80%) noskalotas priekškāpas > 30 km kopgarumā (Jūrmalā, Daugavgrīvas salā, Vecāķos, Vitrupē, Salacgrīvā u. c.). Nepieciešami kārklu stādījumi.

Sevišķi apdraudētie paaugstināta noskalošanas (erozijas) riska krasti Latvijā

- Daugavgrīvas salā 0,5 km garā frontē viļņi pārrauļ kāpu joslu, applūšina zemo teritoriju līdz Daugavgrīvas apbūvei – vietai, kur atradās jūras krasts pirms 300 gadiem, atjaunojas lagūna.
- Daļēji sagrautas krasta hidrotehniskās aizsargbūves Daugavgrīvā, Skultē, Jūrmalā, Pāvilostā, Papē.
- Vairākās vietās Vidzemes krastā (Skulte–Salacgrīva) un gar atklāto Baltijas jūru pārrauti vai bīstami apdraudēti vietējās nozīmes ceļi, Saulkrastos – atkārtoti apdraudēta šoseja *Via Baltica*.
- Ievērojami krasta noskalojumi visā Rīgas līča Vidzemes krasta joslā, Saulkrastos, Kolkasragā, Ventspils – Liepenes, Pāvilostas – Jūrkalnes – Užavas posmā, Bernātu ragā u. c.

Kopējie provizorisksie vētras viļņu erozijas nodarītie zaudējumi (bez ostu hidrotehniskām būvēm):

- Krasta, ēku, ceļu aizsardzībai un atjaunošanai, priekškāpu atjaunošanai nepieciešams >1 milj. latu.

- Uz visiem laikiem zaudēto, jūras noskaloto zemes platību (nacionālo un dabas parku, liegumu, apdzīvoto vietu, pļavu, mežu teritoriju) vērtība >7,5 milj. latu.
- Ģeoloģisko resursu (smilts, grants, māls) zaudējumi, tos ieskaļojot jūrā, > 6 milj. latu.

Kopējie jūras erozijas radītie zaudējumi krasta joslā ir 14–15 milj. latu.

Tuvākās nākotnes alternatīvas rīcībai apdraudēto krastu joslā.

- **Pakāpeniski atkāpties iekšzemes virzienā**, nepieļaut 100–200 m platās pamatkrasta joslas tālāku apbūvi, nozīmīgu infrastruktūras objektu vai komunikāciju ierīkošanu.
- **Neatkāpties ne soli**, jo nav kur iet! Nav brīvu teritoriju (Roja, Kaltene, Abragciems, Engure, Ragaciems, Lapmežciems, Bigauņciems, Jūrmala, Saulkrasti, Pāvilosta u. c.).

Patiesie 2005. gada 9. janvāra orkāna postījumu apmēri un datu apkopojumi, kas balstās uz visas krasta joslas apsekošanu, instrumentāliem mērījumiem monitoringa stacijās un aprēķiniem, būs zināmi šī gada rudenī.

Daba rāda zobus

1576. gada 23. jūlijā negaisā Rīgā aizdedzies Jēkaba baznīcas tornis, bet rudenī bijušas tādas vētras, ka bojā aizgājuši vairāki piekrastes kuģi ar visu kravu.

*

1626. gada maijā Rīgā stipra vētra un uzplūdi no jūras. Aizgājuši bojā zirgi un mājlopi, izgāzti koki, mājām norauti jumti. Pie pils vaļņa noskalota krastmala. Lucavsalas krastā uzdzīts kāds kuģis.

*

1876. gadā bijis bargs sals un liels ūdens trūkums. Akās ūdens nav bijis, braukuši uz upēm un diķiem ūdeni meklēt. Rīgā bijis tik liels kailsals, ka “ūdens trubas iekš zemes sasala”.

*

1981. gadā – gadsimta plūdi Jēkabpilī. 31. martā ūdenslīmenis bija 6,46 m virs parastā līmeņa. Vainojami ledus un vižņu sastrēgumi, jo tie sablīvējās un sasala 6 m dziļumā. To neapšaubāmi veicināja Pļaviņu HES.

Ar to tika pārsniegts iepriekšējais Daugavas plūdu rekords 1931. gadā, kad bija ļoti sniegota ziema un aprīļa otrajā pusē pavasaris iestājās ļoti strauji. No krastiem izgāja arī mazākas upītes. Vislielākie postījumi bijuši Krāslavā, kur ūdens pat pacēlies 12 m virs līmeņa.

*

1986. gada 7. jūlijā pār Vidzemi pārbrāzās viesuļvētra. Tā sākās paugurainajā un mežainajā Vidzemes vidienē Pulgosna (Āķēnu) ezera apkaimē, kur sazarojas ceļš no Ērgļiem – viens atzarojums ved uz Madonu, otrs – uz Pļaviņām. Ap pulksten diviem dienā virs laukiem un mežiem sāka veidoties tveicīga dūmaka. Pēc apmēram 15 minūtēm debess dienvidu pamalē parādījās tumši mākoņi, plaiksniņās zibens un dārdēja pērkons. Drīz iekrācās vētras brāzma, koki sāka lūzt un gāzties ar visām saknēm gan mežā, gan apdzīvotu vietu tuvumā. Tumši mākoņi aizsedza sauli, un iestājās dziļa krēsla. Ap plkst. 14.40 vētra pārauga viesulī. No tumšo mākoņu masas izveidojās gigantiska piltuve. Milzīgais piltuvveida viesulis, krākdams, gaudodams, virpuļodams ap savu asi un virzīdamies uz ziemeļaustrumiem, norāva ēkām jumtus, nolauza vai izrāva ar saknēm pat dižozolus un vēla pa zemi simtkilogramus smagus laukakmeņus. Šķērsojot ezeru, konuss uzrāva gaisā lielas ūdens masas kopā ar zivīm un nometa tās zemē vairākus simtus metru attālumā no ezera krastiem. Aculiecinieki apgalvojuši, ka piltuves “serdē” bijusi redzama liela lode ar sarkanu augšējo un zaļu apakšējo daļu. Vētra atsevišķās vietās ilgusi no 15 minūtēm līdz pusstundai. Viesulim sekojusi milzīga, bet ne visai ilga (15–20 min) lietusgāze, vietām arī krusa.

Viesuļvētra skāra Madonas rajona Jumurdas un Liezēres ciemu (pagastu), bet Gulbenes rajonā – Lizuma un Rankas ciema teritoriju.

Interesanti uzvedušies dzīvnieki. Viesuļvētrai tuvojoties, mājdzīvnieki steigušies uz mājām, bet savvaļas dzīvnieki iznākuši meža klajumos un uz meža ceļiem. Putni lidojuši ļoti zemu.

Tā 1986. gada viesuļvētra Vidzemē aprakstīta 1988. gada "Dabas un vēstures kalendārā".

*

1976. gada 25. oktobrī plkst. 11.42 tika konstatēta līdz 4,5 ballēm stipra zemestrīce ar epicentru Igaunijas salu apvidū. Tās viļņi nonāca arī līdz Latvijai.

*

1986. gada naktī uz 31. augustu plkst. 1.31 tie, kuri vēl nebija aizmiguši vai strādāja nakts maiņā, ievēroja, ka grīda notrīs, sašūpojas lustras, šķind trauki un sakustas puspievērtas durvis. Sajutuši vieglu gultas kustēšanos, no miega uztrūkās sevišķi jutīgi cilvēki. Ceļoties kājās, vecāki cilvēki sajuta galvas reiboni un nepatīkamu kņudoņu pakrūtē. Taču neparastās parādības un izjūtas ātri norima – un nevienam neienāca prātā, ka vainīga bija zemestrīce, kas plkst. 1.28 jeb, precīzāk, plkst. 1. 28. 35,2 pēc Maskavas laika notika Rumānijas teritorijā. Tā bija postoša zemestrīce ar magnitūdu 6,8, kas sagrāva daudzas mājas un prasīja cilvēku upurus. Zemestrīces hipocentrs atradies 132 km dziļumā. Latvija no zemestrīces epicentra atradās vairāk nekā 1000 km tālu, un seismiskie viļņi līdz mums atskrēja trīs minūtēs. Zemestrīci pamanīja galvenokārt daudzstāvu namu augšējo stāvu iemītnieki Rīgā, Liepājā, Daugavpilī un Rēzeknē, bet atsevišķos gadījumos tā bijusi jūtama arī pirmajā stāvā un pat dārza mājiņās Plakanciēmā un Skrīveros. Zemestrīces intensitāte pie mums bija trīs balles pēc 10 ballu skalas. Par to, kā arī par citām Latvijā novērotām zemestrīcēm var izlasīt 1988. gada "Dabas un vēstures kalendārā".

Ziemeļgaujas ielejā vētrā gājis bojā ciltstēvs

BNS. Vētras laikā Ziemeļgaujas ielejā Valkas rajonā gājis bojā bioloģiski vērtīgo zālāju noganīšanai izveidotā liellopu ganāmpulka

bullis Bjorns – krītošs koks salauzis dzīvnieka mugurkaulu, informēja Latvijas Dabas fonds.

“Highlander” šķirnes bullis Bjorns bija daudzu Zaubes pagasta z/s “Kalna Bērziņos” dabas aizsardzības mērķim izveidoto ganāmpulku ciltstēvs un simbols. Pēcnācēji nogana dabiskās pļavas Engures ezera dabas parkā, Abavas ielejā, randu pļavās un citās Latvijas vietās. Aizsāktie darbi Ziemeļgaujas ainavu apvidū, protams, tāpēc nebeigsies – ganāmpulkam tuvākajā laikā piemeklēs jaunu “vadoni”, pavēstīja fondā.

Vētrā no nogāztajiem kokiem stipri cietuši arī projekta ganību aploki. Vienlaikus ar vētru teritoriju piemeklēja arī plūdi, tāpēc daļa no aploku žogiem pašlaik atrodas zem ūdens.

“Highlander” šķirne ir viena no vecākajām gaļas govju šķirnēm pasaulē, kura izveidojusies bez krustošanas ar citu šķirņu dzīvniekiem. Šīs šķirnes dzīvnieki ir izturīgāki pret slimībām un aukstumu – tiem ir biezs, garš apmatojums. Līdzīgi meža dzīvniekiem, šie lielopi labprāt ēd krūmus un iztiek bez speciālas piebarošanas.

Bjorns no Vācijas ievests Latvijā 1998. gadā, lai radītu dzīvei daļējā savvaļā piemērotus krustojumus ar citām govju šķirnēm, kas vēlāk tiktu izmantoti dabisko pļavu un ganību uzturēšanai. Šādiem gaļas šķirņu ganāmpulkiem nav nepieciešamas kūtis, un tos piebaro tikai ziemas periodā. Parasti kūti aizstājnojume, kuru šie dzīvnieki izmanto diezgan reti, pārsvarā dzīvojot zem klajas debess.

Projekts “Ziemeļgaujas ielejas aizsardzība un apsaimniekošana” tika uzsākts 2003. gada nogalē. Projekta teritorija ietver Gauju apmēram 140 kilometru garumā, tās ieleju un apkārtējās teritorijas. Pērn teritorijai piešķirts aizsargājamo ainavu apvidus statuss un tā iekļauta potenciālo Eiropas nozīmes aizsargājamo vietu tīkla “Natura 2000” sarakstā.

Latvijas Avīze
2005. g. 15. janv.

1969. gada viesuļvētra vislielākos postījumus nodarīja mežiem, skarot 34,4% Latvijas zaļās rotas.

Viesuļvētras varā. Pirms 35 gadiem

2005. gada pirmajā nedēļā piedzīvoto viesuļvētru, kas Latvijai vietām brāzās pāri ar orkāna spēku, var salīdzināt ar līdzīgu dabas katastrofu pirms 35 gadiem – 1969. gada 1.–2. novembrī, kad vēja ātrums sasniedza 34 metrus sekundē.

Meteorologi atzina, ka to izraisījis ciklons, kas 1969. gada oktobra beigās bija izveidojies virs Skotijas un sācis virzīties pa trajektoriju Skandināvijas pussala – Tallina – Novgoroda, pulksten trijos no rīta sasniedzot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas krastus. Jāpiebilst, ka stihija nebija Latviju saudzējusi arī 1967. gada 17.–18. oktobrī, kad atsevišķas vēja brāzmas sasniedza pat 43–48 metrus sekundē.

1969. gada viesuļvētras postījumi aptvēra plašu teritoriju, un stihijas varā nonāca arī Rīga, kuru apdraudēja ne vien vējš, bet arī ūdens. Ap pulksten vienpadsmitiem no rīta ūdenslīmenis Daugavgrīvā sasniedza augstāko šajā vietā jebkad oficiāli reģistrēto rādītāju – 2,14 metrus virs vidējā Baltijas jūras līmeņa, bet Rīgas tiltu rajonā – pat 2,30 metrus. To dienu aculiecinieki vēl atceras, kā ar Daugavu savienotais pilsētas kanāls pārplūdināja pat Operas laukumu pašā Rīgas centrā, bet Ganību dambī ūdens pārrāva tramvaja līniju. Vladlens Dozorcevs 1969. gada 3. novembrī publikācijā “Rīgas Balsī” rakstīja, ka pa labi no Mīlgrāvja tilta nebija redzama neviena sauszemes saliņa. Pie Eksportostas dzelzceļa pārbrauktuves ūdens dziļums pārsniedza metru. Visvairāk bija cietuši tuvāk pie Daugavas izvietotie pilsētas uzņēmumi – sevišķi Rīgas elektromehāniskā rūpnīca (RER), kuras strādnieku ciemats atradās plūdu apdraudētajā Lielajā Vējzaķu salā. Evakuācijas gaitā notiekot bruņutransportiera avārijai, noslika pieci salas iedzīvotāji – divi inženieri (30 un 42 gadi), atslēdzniece (27), strādniece (27) un tehniķe (18). Saglabājušās ziņas, ka, jaunāko meiteni glābjot, aizgāja bojā arī kāds jauns kareivis lietuvietis Vlads Rimkus. Ir ziņas par trīs rīdzinieku bojāeju 1969. gada 2. novembrī nelaimes gadījumos, saņemot triecienus pa galvu un krūtīm. Iespējams, ka triecienu cēlonis bija no māju jumtiem un augšējiem stāviem vēja norautie priekšmeti.

Viesuļvētra nodarīja lielus postījumus arī Jūrmalai – pretī Majoru stacijai bija izveidojusies vesela jūra. Divus trīs metrus augstās krasta bangas satrieca un noskaloja Mellužu un Dubultu glābšanas staciju, krastā uzbūvētās zvejnieku mājiņas, aizsniedzoties pat līdz restorāna “Jūras pērle” pamatiem Bulduros kāpu joslā; pamatus centās nostiprināt ar smilšu maisiem un dzelzsbetona klučiem.

Glābjoties no stihijas, Rīgas ostā patvērās 12 ārzemju kuģu. No orkāna cieta Rīgas kuģu remonta rūpnīcā stāvošais tankkuģis “Balaklava”, kam vēlš bija pārrāvis 12 tērauda troses, kuras to stiprināja pie krasta. Ar milzīgu vēja spēku dzītais kuģis uztriecās Rīgas–Saulkrastu līnijas dzelzceļa tiltam.

1969. gada viesuļvētra saimnieciskā ziņā vislielāko postu nodarīja Latvijas mežiem, kopumā skarot 34,4% no Latvijas zaļās rotas (visvairāk egles un priedes). Kopumā viesuļvētras nodarītā posta likvidēšanas gaitā izcirta vairāk nekā 30 miljonus kubikmetru koksnēs. Postījumiem bija arī sociālas sekas – Latvijā, lai likvidētu postījumus mežos, ieradās daudz lētu un mazkvalificētu viesstrādnieku, kuri vēlāk sāka strādāt arī lauksaimniecībā un celtniecībā. Vienas dienas laikā cieta arī vairāki tūkstoši zemsprieguma un vidēja sprieguma Latvijas elektrolīniju stabu – tik, cik plānā bija paredzēts nomainīt gada laikā.

Edgars Vimba

Daži neparasti saindēšanās gadījumi ar sēnēm

Literatūrā ir aprakstīti daudzi neparasti saindēšanās gadījumi ar sēnēm. Kāpēc neparasti saindēšanās gadījumi? Tāpēc, ka, spriežot pēc tās informācijas, kas ir bijusi sēņotāju rīcībā, viņi indīgas sēnes nav ēduši. Pie neparastiem saindēšanās gadījumiem būtu jāpiešķaita arī saindēšanās gadījumi ar ēdamām sēnēm, jo šādos gadījumos cilvēkiem nevajadzēja saindēties. Taču tāda saindēšanās var

notikt, ja sēnes lasītas satiksmes ceļu un rūpnīcu tuvumā, kur vide var būt piesārņota ar dažādām kaitīgām ķīmiskām vielām. Neparasta saindēšanās var notikt arī tad, ja ir salasītas vecas un tādas ēdamās sēnes, kuras sākušas bojāties jau dabā vai arī glabāšanas laikā un pat pēc konservēšanas.

Dažreiz saindēšanās ar sēnēm uzdod grūti atrisināmas miklas. Tā žurnālā "*Zeitschrift für Pilzkunde*" 1931. gadā aprakstīta neparasta saindēšanās ar gailenēm, kad pēc to ēšanas nomiruši kādas zemnieku ģimenes visi pieci locekļi. Vaina, protams, uzlikta sēnēm. Lieta kļuvusi pavisam nesaprotama, kad atklājies, ka sēnes satur strihnīnu. No kurienes gan gailenēs varēja rasties strihnīns? Izrādās, ka priežu mežs, kurā gailenes bija lasītas, pirms kāda laika kaitēkļu apkarošanai bija apstrādāts ar preparātu, kurš saturēja strihnīnu...

No šādiem gadījumiem arī mums ir jāmacās un jāatceras, ka nedrīkstam lasīt sēnes (arī ogas) ceļmalu tuvumā, kā arī rūpnīcu apkārtnes mežos, kur nonāk šo rūpnīcu piesārņojums. Tas attiecas arī uz mežiem, kuros veic kādus kaitēkļu apkarošanas darbus. Pie šādiem mežiem obligāti būtu vajadzīgi paziņojumi ar attiecīgu brīdinājumu.

E. Šehters (*Schaechter*) grāmatā "*In the Company of Mushrooms*" apraksta senu saindēšanās gadījumu Francijā. 1767. gadā Versaļas galma ērgelnieks un apdāvināts komponists Johans Šoberts kopā ar ģimeni un kādu ārstu sēņo mežā Parīzes tuvumā. Salasītās sēnes ārsts atzīst par ēdamām sēnēm, visa kompānija dodas uz tuvējo restorānu un lūdz sēnes sagatavot. Restorāna šefs sēnes gatavot atsakās, norādot, ka tās ir indīgas. Tāds pats rezultāts ir vēl kādā citā restorānā. Tad Šoberts ar visiem sēņotājiem saniknots dodas mājās, tur izvāra salasīto sēņu zupu, pēc kuras ēšanas nomirst Šoberts, viņa sieva, bērni (izņemot vienu) un ārsts...

Kas tas ir? Viegļprātība? Nenopietnība? Pārliecīga uzticēšanās citiem, kuri, par nožēlošanu, izrādās nekompetenti?

Diemžēl jāteic, ka cilvēki pret sēņu indīguma jautājumu izturas ļoti viegļprātīgi. Tā šo rindiņu autoram reiz no Alūksnes rajona atveda zelta brūnsardzeni (*Phaeolepiota aurea*). Tā ir sēne, par kuru dažās rokasgrāmatās rakstīts, ka tā lietojama kopā ar citām sēnēm, bet citās – ka tā nav ēdama. Atvedējs pastāstīja, ka savākuši bagātu

šo sēņu ražu, un tagad viņam bija divi jautājumi – “Kā šo sēni sauc?” un “Vai tā ir ēdama?”.

Jāizsaka nožēla, ka šis nav vienīgais gadījums, kad sēņpotāji apēd kādas sēnes un tikai tad interesējas, kā tās sauc un vai tās ir ēdamas, t. i., dara tā, kā nedrīkst darīt. Sēņpotāja zelta likums prasa, lai ēšanai lasītu tikai tās sēnes, par kurām galvu var likt ķīlā, ka tās ir ēdamas. Šo likumu bieži vien neievēro un ignorē vai arī domā, ka ir lieliski sēņu pazinēji. Atceros gadījumu vēl padomju laikā, kad no Tiesu medicīnas ekspertīzes saņēmu analīzei kādas augstskolas pasniedzējas, kas bija mirusi, saindējoties ar sēnēm, kuņģa saturu. Šajā gadījumā esot bijušas salasītas atmatenes (jeb šampinjoni). Diemžēl kuņģa satura atliekās nevarēja atrast atmatenes brūnās sporas; tur bija tikai mušmires gaišās sporas.

Ēdamās sēnes jāpazīst un jāprot atšķirt no indīgajām sēnēm. Cita starpā, Krievijas speciālisti 2003. gadā Krievijā notikušo masveidīgo saindēšanos ar sēnēm lielā mērā saistīja ar sēņu nepazīšanu un indīgu sēņu salasīšanu par ēdamām. Daudzos gadījumos jaunieši, sevišķi pilsētnieki, ļoti vāji orientējas dabā, nepazīst augus, par sēnēm nemaz nerunājot.

Šodien par indīgu sēni uzskata kailo mieteni (*Paxillus involutus*). Interesanti atzīmēt, ka jau 1939. gadā žurnālā “*Zeitschrift für Pilzkunde*” aprakstīts saindēšanās gadījums ar šo sēni. Raksta autors izklāsta nobeigumā saka: “Jebkurā gadījumā nākotnē es kailo mieteni uzskatīšu par indīgu sēni un no tās [lietošanas] brīdināšu.” (Pēc 1939. gada vēl vairākus gadu desmitus kailo mieteni uzskatīja par ēdamu sēni.)

Literatūrā ļoti pretrunīga informācija ir par parasto bisīti, kuru sauc arī par murķeli (*Gyromitra esculenta*). Par to jau sīki rakstījām mūsu pagājušā gada izdevumā. Tajā pašā “*Zeitschrift für Pilzkunde*” pagājušā gadsimta 20. un 30. gados atrodami vairāki raksti par saindēšanos ar šo sēni. Var jau iebilst – žurnāls iznāca Vācijā, tur citi klimata apstākļi, tur arī šī sēne indīga. Taču Latvijas sēņu pazinējs F. E. Štolls 1934. gadā izdotajā grāmatiņā “Latvijas sēnes” min gadījumu Jelgavā, kad šīs sēnes, kā tas ieteikts, divas reizes novārītas, un tomēr notikusi smaga saindēšanās.

Zināmi arī gadījumi, kad nesaindējas visi vienas maltītes ēdēji, kas būtu izskaidrojams ar dažādu cilvēku dažādu jutību. F. E. Štolls

arī norāda, ka ir pilnīgi imūni cilvēki, kuri var lietot pat nenovārītas bisītes. Taču ir arī zināmi tādi gadījumi, kad smagi saindējušies cilvēki, kuri līdz tam visu mūžu ēduši bisītes, turklāt šāda saindēšanās beigusies ar nāvi.

To visu ņemot vērā, šodien no bisīšu lietošanas mēs cilvēkus brīdinām.

Uzmanīgiem jābūt arī ar citu pavasara sēņu (lāčpurni, ķēvpupi) lietošanu, kuras sēņotāji bieži jauc ar bisītēm.

Kā gan iepazīt sēnes? Sēnes var iepazīt, lasot attiecīgu literatūru, kā arī apmeklējot sēņu izstādes un konsultējoties ar sēņu speciālistiem. Jāuzsver, ka nav nekādu vispārēju pazīmju, pēc kurām varētu pazīt sēnes. Katra sēņu suga ir jāpazīst personiski.

Edgars Vimba

Uzmanīgi ar šīm sēnēm!

Pasaulē sastopamas sēnes, kuras satur halucinogēnas vielas. Tās sauc par halucinogēnām sēnēm. Šādas sēnes ir pazīstamas Amerikas kontinentā: Kubas kailgalve (*Psilocybe cubensis*), Meksikas kailgalve (*Psilocybe mexicana*) un sapoteku kailgalve (*Psilocybe sapotecorum*). Šo sēņu darbīgā viela ir psilocibīns, kā arī tā atvasinājums psilocīns. Pēdējā laikā halucinogēnas kailgalvju ģints sēnes atrastas arī pie mums.

Tā 2004. gada septembrī avīze "Čas" publicēja sensacionālu rakstu "Čas" pie Rīgas atklāja narkoplantāciju. Un simt narkobaronus...". Rakstā bija apgalvots, ka aprakstītajā vietā pie Garciema stacijas katru dienu ierodas desmitiem gados jaunu rīdzinieku, kuri te salasa "šamaņu sēnes" un, apēdot tās, nokļūst "paralēlajā pasaulē".

Žurnālisti šīs sēnes nodeva speciālistiem un vēlējās uzzināt kaut ko vairāk. Žurnālisti atnesa piecus sakaltētus **it kā šo sēņu** (trekninājums mans – E. V.) auglķermeņus. Kad šos auglķermeņus izpētīja Tartu Igaunijas Zooloģijas un botānikas institūta habilitētais

bioloģijas zinātņu doktors cepurišu sēņu speciālists Kuulo Kalamēss, tad izrādījās, ka tikai viens no pieciem augļķermeņiem ir piederīgs narkosēnei, t. i., smailajai kailgalvei (*Psilocybe semilanceata*). Pārējās bija dažādas cepurišu sēnes ar sīku augļķermeni, kuras precīzi noteikt līdz sugai speciālistam ir iespējams tikai tad, kad ir arī izsmēļoši šo sēņu svaigu augļķermeņu apraksti un ziņas par augšanas vietu. Turklāt precīzai noteikšanai bieži vien ir nepieciešami šo sēņu augļķermeņi dažādās attīstības stadijās. Bez šādas informācijas daudzas sīkās cepurišu sēnes nav nosakāmas ne svaigas, ne arī žāvētas. Ja nu varbūt ņemtu palīgā DNS sekvenču analīzi...

Un te nu sākas visas nelaimes, jo vienkāršajiem sēņotājiem visas šīs sīkās cepurišu sēnes šķiet vienādas. Ar to arī izskaidrojamas dažādas likstas, kuras piemeklē it kā smailās kailgalves lietotājus un par kurām raksta arī avīze "Čas".

Bet vispirms daži vārdi par to, kāda tad šī sēne izskatās. Tās cepurīte ir 0,5–1,5 cm plata, dzeltenbrūna līdz olīvkrāsai, iegareni koniska, parasti galotnē ar izcilni. Cepurītes mala ir izteikti svītraina. Kātiņš 25–75 mm garš un 1–2 mm resns, balts līdz krēmkrāsai, dažreiz pie pamatnes ar zilganu nokrāsu. Lapiņas sākumā bāli mālainas, gaiši brūnas, vēlāk tumši purpurbrūnas. Sporas $11,5\text{--}14,5 \times 7\text{--}9 \mu\text{m}$. Kailgalve aug ganībās, ceļmalās un citās zālainās vietās vasaras beigās un rudenī. Baltijas cepurišu sēņu konspektā smailā kailgalve kā ļoti reti sastopama atzīmēta Latvijā un Igaunijā. Lietuvā, kur cepurišu sēņu izplatība ir labi izpētīta, tā nav atrasta.

Kā tad šīs sēnes raksturo "Čas"? Latviešu valodā tas skanētu apmēram tā: "Jaunie ļaudis meklē sēnes, kuras izskatās pēc parastām suņusēnēm (поганки). Tās viegli sajaukt ar citām **neēdamām** (trekninājums mans – E. V.) sēnēm, un, kā atzīst avīzes lasītāji, "daudzi tā arī dara". Pieredzes trūkuma dēļ ir arī saindēšanās gadījumi."

Atgādināsim, ka Latvijā konstatēts ap 1100 cepurišu sēņu sugu. No tām daudzas ir ēdamas, starp tām ir arī indīgas sēnes un arī tādas, par kuru noderīgumu ēšanai vai arī par kuru indīgumu informācijas gluži vienkārši nav. Sevišķi tas sakāms par cepurišu sēnēm ar sīku augļķermeni. Tāda ir arī smailā kailgalve. Tāpēc nav jābrīnās, ka tie, kuri vēlas ceļot "paralēlajā pasaulē", savāc šo sēņu maisījumu un paredzētais ceļojums izrādās neveiksmīgs. Laikrakstā

“Čas” pat apgalvots, ka šo sēņu lietotājiem gandrīz garantēti ir kuņģa darbības traucējumi.

Labākie šo sēņu “pazinēji”, pēc žurnālistu sniegtās informācijas, izrādījušies policisti, kuri kādam “sēņotājam” konfiscējuši šīs sēnes – tātad bijuši pārliecināti, ka tās visas ir smailās kailgalves.

Latvijā uz šīm sēnēm attiecas 2000. gada 19. septembrī pieņemtie Ministru kabineta “Noteikumi par nelegālā aprītē esošo narkotisko un psihotropo vielu un zāļu iedalījumu apmēriem”. Šajā likumdošanas aktā ir noteikts, ka krimināltbildība iestājas par pusgramu žāvētu vai pieciem gramiem svaigu sēņu, bet par lieliem apmēriem atzīti pieci grami žāvētu un 100 grami svaigu sēņu. Nevajadzētu domāt, ka tikai Latvijā pastāv šādi noteikumi. Šo sēņu vākšana, uzglabāšana un kultivēšana ir aizliegta daudzās valstīs, ieskaitot pat ASV.

Jāielāgo, ka vienāda šo sēņu deva dažādiem cilvēkiem var izraisīt dažādu efektu atkarībā no viņu jutīguma. Tāpat nevajadzētu būt pārmērīgi pārliecinātam par savām sēņu zinātāja spējām, tās pārvērtējot un salasot dažādas sēnes, starp kurām var būt arī indīgas sēnes, kuras izraisa ne tikai vieglus kuņģa darbības traucējumus, bet nopietnu visa organisma saindēšanos.

Mudīte Rudzīte

Mīkstmiešu vairošanās paradumi

Dzīvnieku valsts evolūcijā mīkstmieši jeb gliemji uzskatāmi par sānu atzaru salīdzinājumā ar zīdītājdzīvniekiem un cilvēku. Tādēļ arī to ķermeņa uzbūvē un attīstībā vērojamas dažādas, no cilvēciskās uztveres viedokļa neparastas īpatnības. Gliemju tipā ir pārstāvēti gan šķirtdzimumu dzīvnieki, gan hermafrodīti, kā arī tādi, kas veido it kā pārejas formas starp šķirtdzimumiskiem un hermafroditiskiem dzīvniekiem.

Latvijā sastopamie sauszemes gliemeži vairākums ir hermafrodīti. Tas nozīmē, ka katrs gliemezis pārošanās laikā var veikt gan

tēviņa, gan mātītes lomu. Lielākie un biežāk redzētie vīngliemežu dzimtas pārstāvji var lepoties ar tādu neparastu veidojumu kā “mīlas bultas”. Gliemeža galvas sānos atrodas dzimumatvere. Pie tās zem ādas atrodas neliels maisiņš, kurā veidojas kaļķa adatiņas. Pirms pārošanās viens vai abi gliemeži iedur partnerim ar adatiņu, tādēļ arī tā nosaukta par “mīlas bultu”. Daļai vīngliemežu sugu pārošanās laikā notiek abpusēja apmaiņa ar vīrišķajām dzimumšūnām, tātad vienas pārošanās laikā katrs gliemezis paspēj būt gan tēviņa, gan mātītes lomā. Lielajiem parka vīngliemežiem raksturīga lomu sadale – jaunākie vīngliemeži parasti veic tēviņa lomu, bet vecākie gliemeži – mātītes lomu. Vidēja vecuma vīngliemežiem iespējama gan viena, gan otra loma. Vīngliemežu dzimumsistēma ir tipiski hermafrodītiska, tajā visu dzīves laiku ir gan vīrišķās, gan sievišķās daļas, atšķirība ir tikai to lietojuma laikā. Jūrā dzīvojošajiem tupelgliemežiem dzīves sākumā attīstās tikai dzimumsistēmas vīrišķā daļa, pārošanās laikā tie var veikt tikai tēviņa funkciju. Pēc tam dzimumsistēmas vīrišķie orgāni pakāpeniski atrofējas, attīstās sievišķie orgāni, un gliemezis var sākt veikt mātītes lomu.

Mūsu upēs un ezeros mītošās gliemenes ir šķirtdzimumu dzīvnieki, ne tēviņi, ne mātītes neapgrūtina sevi ar aktīvu pārvietošanos, lai sameklētu pretējā dzimuma partneri. Dzimumšūnas tiek pārvietotas ar ūdens straumes palīdzību, un pārošanās praktiski nenotiek. Gliemenes ir filtrētājas, tām ir ievadsifons un izvadsifons, ar jaunu lapiņu palīdzību no ienākošās ūdens straumes tiek atfiltrētas dūņu daļiņas un mikroorganismi. Mātītes jaunās attīstās olu somiņas, tēviņi iznērš dzimumšūnas ūdenī, ar straumi tās nonāk līdz mātītes jaunām, kur notiek apaugļošanās. No olas iznāk peldošs kāpurs – glohīdija. Lai realizētos attīstības cikls, glohīdijām jāpieķeras pie zivs spurām vai jaunām. No zivs audiem pieķeršanās vietā izveidojas cista, sākas kāpura parazitārās attīstības stadija. Pāiet vairāki mēneši, kuru laikā glohīdija izaug lielāka un pārvēršas par mazu gliemenīti, tad tā pamet zivi, ierokas smiltīs un uzsāk patstāvīgu dzīvi. Ziemeļu upespērļenēm, kuras evolūcijas gaitā izveidojušas īpaši labu izdzīvošanas stratēģiju, parādās īpaša spēja pārvērsties par hermafrodītiem. Tas notiek tad, kad pērļenes sajūt, ka upē to skaits samazinājies. Tādējādi tiek iegūts lielāks pēcnācēju skaits.

Ar neparastiem rekordiem var palepoties Latvijā dzīvojošo kailgliemežu dzimtu hermafroditiskie pārstāvji. Noteikšanas tabulā varam lasīt, ka sugas piederība kādai sistemātiskai grupai tiek vispirms vērtēta pēc peņa garuma attiecībā pret ķermeņa garumu – penis pārsniedz ķermeņa garumu, vai penis nepārsniedz ķermeņa garumu. Pārošanās laikā kailgliemeži savijas kopā vispirms paši ar kājas pēdām, pēc tam tie ļauj savīties kopā arī saviem garajiem dzimumorgāniem. Paši gliemeži parasti ir piestiprinājušies pie kāda substrāta tā, lai zem tā būtu brīva telpa, kur nokarāties garajiem, kopā savītajiem peņiem. Tāds ir kailgliemežu pārošanās process, kura beigās notiek savstarpēja apmaiņa ar vīrišķajām dzimumšūnām. Pēc pārošanās katrs gliemezis savu garo peni pilnībā ievelk atpakaļ ķermenī pa dzimumatveri galvas sānos. Apaugļošanās ir notikusi, abiem kailgliemežiem var sākties olu attīstība. Dienvideiropā sastopamie Latvijas kailgliemežu radinieki var lepoties ar vēl ievērojamākiem rekordiem, to peņa garums pārsniedz ķermeņa garumu daudzas reizes un pārošanās var ilgt vairāk nekā 24 stundas.

Gliemju tipa galvkāju klases pārstāvji, piemēram, kalmāri un astoņkāji, arī ir šķirtdzimumu dzīvnieki, kuriem pārošanās laikā viens no tēviņa taustekļiem veic dzimumlocekļa lomu. Argonautiem šī specializācija evolūcijas gaitā aizvirzījies vistālāk – specializētais tausteklis pilnībā atdalās no tēviņa organisma. Tas nes spermatoru, kurā atrodas vīrišķās dzimumšūnas. Šis tausteklis aizpeld līdz mātītei un nonāk tās mantijas dobumā, kur notiek apaugļošanās. Tēviņa funkcijas apaugļošanās procesā ir tikai saražot dzimumšūnas, izveidot spermatoru un kopā ar vienu no saviem taustekļiem atdot to mātītei. Laikā, kad galvkāju vairošanās process vēl nebija pilnībā izpētīts, zinātnieki šo atsevišķo taustekli, kas spēj patstāvīgi peldēt, uzskatīja par jaunu dzīvnieku sugu un deva tai ģints nosaukumu *Hectocotilus*. Tikai vēlāk atklājās, ka tas nav patstāvīgs dzīvnieks, bet gan galvkāju tēviņu pašai aizliedzīgās mīlestības apliecinājums. Taču nosaukums kopš tā laika ir saglabājies, spermatoru nesošais tausteklis tiek saukts par hektokotilu. Tas ir viens no kuriozākajiem pārpratumiem jaunu dzīvnieku sugu aprakstīšanā.

Bišudzeņi Latvijā

Diezgan negaidīti Latvijā novērots vairāk dienvidu apgabaliem raksturīgs putns – bišudzenis (*Merops apiaster*). Līdz šim Latvijā bišudzenis kā rets iecelotājs tika novērots tikai dažas reizes. Pirmo reizi ziņojums par bišudzeņa nošaušanu Kurzemē tika publicēts tālajā 1880. gadā. Nākamreiz tie tika manīti Nītaures apkārtnē 1955. gadā. Kopumā līdz 2000. gadam bija zināmi tikai pieci šādi gadījumi. Un tagad konstatēta arī bišudzeņu ligzdošana, kas liecina, ka Latviju viņi atzinuši par gana labu esam (varbūt tas saistīts ar gatavošanos un iestāšanos Eiropas Savienībā?). Divi šādi ligzdošanas gadījumi tika konstatēti rietumu piekrastē starp Saraiķiem un Ziemupi 2003. un 2004. gadā. Tādējādi šis biotops kļuvis par vienu no ziemeļos tālāk zināmajām bišudzeņu ligzdošanas vietām.

Ziemu bišudzeņi pavada Āfrikā un ligzdošanas vietās Eiropā atgriežas aprīlī. Parasti ligzdo nelielās kolonijās ar mazāk kā 10 pāriem, tomēr reizēm var būt arī kolonijas ar simt un vairāk pāriem. Pāri parasti veidojas uz mūžu, līdz kāds no putniem iet bojā vai, kādu apstākļu spiesti, tie nošķiras migrācijas laikā. Vidēji katram piektajam pārim ir “palīgs” – parasti kāds jaunais tēviņš, kas palīdz rakt alu un barot mazuļus. Tūlīt pēc atlidošanas putni sāk rakt 2–3 alas, no kurām tikai viena tiek pabeigta. Alu rakšanai (grunts drupināšanai) putni izmanto knābi, kas līdz darba beigām nodilst par pāris milimetriem īsāks. Alas pilnīga pabeigšana prasa 10–20 dienas, un tās dziļums var sasniegt 1,5–2 metrus (tiek pārvietoti 7–12 kg grunts). Dējumā ir no četrām līdz 10 olām (parasti 5–6), kuras tiek dētas ar 24 stundu intervālu. Perēšana ilgst trīs nedēļas, un mazuļi izšķīļas pakāpeniski dažu dienu laikā. Alā tie pavada veselu mēnesi un pamet to jau pilnīgi pieauguši. No olu dēšanas sākuma līdz izlidošanai Eiropas apstākļos paiet astoņas nedēļas. Bišudzeņu mazuļu izdzīvošana bieži vien ir atkarīga no laika apstākļiem, kuri nosaka lidojošo kukaiņu aktivitāti. Gadās, ka barības trūkuma apstākļos jaunākie mazuļi iet bojā. Ļoti nelabvēlīgos apstākļos pat visi mazuļi var nomirt

badā. Tāpēc nereti ir gadījumi, kad vienu ligzdu baro trīs vai pat četri putni, tādā veidā veicinot mazuļu izdzīvošanu. Pieaugušie bišudzeņi pārsvarā uzturas prom no ligzdošanas vietas – uz elektrolīnu vadiem tuvāk mājām, no kurienes veic medību izlidojumus. Elektrolīnijas bišudzeņiem ir nozīmīga stratēģiska vieta, no kurienes tiem labi veicas kukaiņu ķeršana. Dažkārt tie izmanto krūmus vai ielaižas arī koku lapotnē, kur grūti pamanāmi. Pēc lidojuma bišudzeņi atgādina bezdelīgas. Līdzīgi tām, tie gaisā ķer arī kukaiņus, galvenokārt plēvspārņus, piemēram, kamesnes un lapsenes, kā arī spāres, tauriņus u. c. Ēdienkartē ietilpst arī medus bites, tomēr, kā liecina veiktie pētījumi, to īpatsvars nav liels.

Bet kādi gan cēloņi ir šādu eksotisku putnu parādīšanās faktam? Vai tiešām tas izskaidrojams tikai ar klimata sasilšanu? Zināmā mērā izmaiņas varētu būt saistītas arī ar atsevišķu putnu sugu skaita palielināšanos un to apdzīvoto areālu izplešanos.

Pasaulē dzimtā *Meropidae* zināmas 25 bišudzeņu sugas, tāpēc, lai nerastos pārpratumi, latviski pilnam nosaukumam vajadzētu būt Eiropas bišudzenis. Visas 25 bišudzeņu sugas ir izplatītas tikai "vecajā pasaulē" – Eiropā, Āzijā, Āfrikā un Austrālijā. Eiropas bišudzenis kā ligzdotājs sastopams visā Dienvideiropā un tālāk uz austrumiem Āzijā līdz Kazahijai un Afganistānai. Areāla ziemeļu robeža sasniedz Poliju, Baltkrieviju un Rjazaņas apgabalu Krievijā. Āzijā izplatīts Turcijā, Irākā un Irānā, dienvidos sasniedzot Omānu. Ligzdo arī Ziemeļrietumu Āfrikā no Marokas līdz Lībijai, kā arī pašos Āfrikas dienvidos – Namībijā un Dienvidāfrikā. Ziemeļtropiskajā Āfrikā. Eiropā lielākās populācijas ir Spānijā, Portugālē, Rumānijā un Ukrainā, kur katrā no valstīm ligzdo desmitiem tūkstošu pāru.

Kaimiņu Baltijas valstīs – Lietuvā ir astoņi bišudzeņu novērošanas gadījumi, t. sk. viens ligzdošanas gadījums, bet Igaunijā – septiņi novērojumi, taču ligzdošana nav konstatēta.

Eiropas bišudzeņa pasaules populācijas vērtējums ir 1 miljons 100 000 putnu. Šķiet, ka Eiropā kopumā to skaits sarūk, lai gan par vairākām valstīm trūkst precīzu kvantitatīvu datu. Bišudzeņi lielā skaitā tiek nogalināti kā biškopības kaitēkļi, dažās valstīs tos nogalina arī pārtikai, bieži vien tos šauj vienkārši sporta pēc. Tomēr vēl lielāka negatīva ietekme uz bišudzeņu pasaules populāciju varētu

būt kukaiņu faunas degradācija, ko izraisa plaša pesticīdu lietošana gan ligzdošanas, gan ziemošanas vietās. Tāpat negatīvu ietekmi izraisa plaša mēroga lauksaimniecības monokultūru praktizēšana, upju krastu pārveidošana un bioloģiskās daudzveidības samazināšana, pārveidojot dabiskus neskartus biotopus.

Sikāk par bišudzeni un citiem Latvijas putniem var izlasīt portālā www.putni.lv

Andris Piterāns

Vai baltais stārķis Latvijā dzīvojis vienmēr?

Baltie stārķi ligzdo lielākajā daļā Eiropas, šur tur Vidusāzijas rietumos un centrā, Āfrikas ziemeļrietumu malā un Āfrikas pašos dienvidos. Galvenokārt tie ir mitru un atklātu biotopu iemītnieki, kuri apdzīvo zemienes, kaut gan Armēnijā un Marokā to ligzdas atrastas pat 2,5 km augstumā virs jūras līmeņa. Bet kur baltie stārķi ziemo? Lielākā daļa ziemu dodas pavadīt uz siltākām zemēm – visvairāk uz Āfrikas centrālajiem, austrumu un dienvidu apgabaliem, bet Vidusāzijas centrā ligzdojošie – uz Indostānas pussalu. Tikai Spānijas dienvidrietumos, Vidusāzijas rietumos un Āfrikas dienvidos ligzdojošie stārķi paliek ziemot turpat.

Latvijā baltie stārķi vairākumam cilvēku asociējas ar visnotaļ parastu un bieži novērojamu putnu. Bet vai tie pie mums dzīvojuši vienmēr? Tikai pamazām, lauksaimniecības zemēm nomainot mežus, radās balto stārķu ligzdošanai piemērotas vietas. Vēl 18. gadsimtā baltie stārķi ligzdoja tikai Kurzemē. 19. gadsimta pirmajā pusē stārķu skaits sāka strauji augt, un kopš 19. gadsimta vidus tie ligzdoja visā tagadējās Latvijas teritorijā.

Par balto stārķi radušies daudzi ticējumi. Stārķa apmešanās mājās tika un vēl tagad tiek uzskatīta par laimi un svētību nesošu. Šīs apbrīnojamās attieksmes saknes sniedzas sen pagājušos gadu tūkstošos.

Senajā Ēģiptē baltais stārķis bija tabu, arī senajiem izraēļiem tas bija "neaizskarams". Muhamedāņi stārķus cienīja kā būtnes, kuras it kā veikušas svētceļojumu uz Meku. Daudzi ticējumi ir par stārķiem kā bērnu gādātājiem, bet ir arī citādi ticējumi, piemēram, ja stārķi pavasarī ierodas tīri un balti – būšot sauss gads, ja pelēki un netīri – būs daudz lietus. Baltais stārķis sargā māju no zibens un ugunsnelaimes, viņš visu redz un zina. Stārķis gādā mājai laimi un pārticību. Tāpēc visu cieņu svētelim.

Andris Piterāns

Vai spāres uzbrūk?

Spāres lido ne sliktāk par tauriņiem. Jau senajās hronikās var atrast daudz ziņu par spāru pārlidojumiem, kas "aptumšojuši sauli". Viena no šādām spārēm ir ceļotājspāre (*Libellula quadrimaculata*). Šīs spāres ir kaislīgas ceļotājas. Ne vienmēr, bet samērā bieži tās sapulcējas lielos baros. Reiz jūlijā pāri Zviedrijas pilsētai Malmei spāres lidoja vairākas dienas (gan ar pārtraukumiem) pēc kārtas. Viņu bija tik daudz, ka pilsētas ielas, namu jumti un parku zālāji bija burtiski nosēti spārēm. Laikam gan pats lielākais ceļotājspāru uzbrukums Eiropā notika 1947. gadā Īrijā. Tās atlidoja no jūras puses un kā liels, tumšs mākonis lidoja pār Midkorku no pusdienlaika līdz pašam vakaram, un krietni izbiedēja cilvēkus. Entomologi konstatēja, ka virs Anglijas un Francijas neviens šo baru nav redzējis. Zinātnieki domā, ka tas atstājis Spānijas vai Portugāles krastus un lidojis apmēram tūkstoš kilometru virs jūras. Cik tālu uz dienvidiem ceļotājspāres aizlido no Eiropas ziemeļiem, nav zināms, tomēr rudenos virs Pireneju un Alpu kalnu pārejām novērojami lieli spāru bari.

Dažu sugu spāres Ziemeļamerikā ceļo uz dienvidiem vienā barā ar monarhtauriņiem un bezdelīgām un droši vien pārziemo turpat, kur putni. Stāsta, ka Argentīnā pirms viesuļvētras "pampero" vienmēr lidojot milzīgi izbiedētu spāru bari. Tādējādi vietējie gaučo

zina: ja atlidojušas spāres – būs viesulis. Viņi dzen lopus projām no lidzenuma uz aizām meža aizsegā, kur paslēpušies arī spārnotie vētras vēstneši.

Spāru uzbrukums daudzu tautu mitoloģijā ir ļauna zīme. Ne vienmēr gan aiz tām nāk viesulis, tomēr bieži vien spāres uz traušlajiem spārniem atnes nelaimi. Stāsta, ka, tikko pārlidojot spāres, putniem piemetoties sērga. Vistas un tītaru mātītes pārstāj dēt un nosprāgst kā no ļaunas burvestības. Zemnieki Polijā, ieraudzījuši pie debesīm spāru baru, steidz vistas sadzīt kūtī. Vai tie būtu aizspriedumi? Zinātnieki izpētīja slimās vistas un konstatēja, ka to olvadus izēduši parazitiski tārpi – trematodes (sūcējtārpi). Turpmāk izpētot spāru kāpurus – nimfas, tika atklāts, ka nimfās atrodas trematožu cistas. Vistai apēdot spāres nimfu, tā invadējas ar parazitū. Tagad noskaidrots, ka kukaiņi, to skaitā spāres, un gliemeži ir trematožu starpsaimnieki, bet galīgais jeb definitīvais saimnieks ir putni un zīdītāji.

Arī Latvijā, it sevišķi vasaras beigās un rudens sākumā, reizēm var novērot migrējošu spāru barus.

Andris Piterāns

No kā vislabāk pagatavot “mīlas dzērienu”?

Daudziem cilvēkiem šis virsraksts, iespējams, izraisīs zināmu entuziasmu. Bet, uzzinot, ka viena no labākajām “mīlas dzēriena” sastāvdaļām ir vaboles, dažu labu var pārņemt bezcerība. Tomēr izmist nevajag, jo ir taču arī citi paņēmieni un līdzekļi pretējā dzimuma pievilināšanai.

Jau izsenis praktiskajā melnajā maģijā dažādus kukaiņus, galvenokārt vaboles, plaši izmantoja “mīlestības dzēriena” un raganu ziežu pagatavošanai, jo senāk uzskatīja (un ne bez pamata), ka tām

piemīt izteikta afrodiziakāla (dzimumtieksmi rosinoša) iedarbība. Visbiežāk šādām burvju dzirām pievienoja saberztas mīkstspārņu (*Cantharidinae*) vaboles, kā arī vienu no eļļas vabolēm – zaļo eļļas vaboli (*Lytta vesicatoria*), dēvētu arī par spāņu mušīņu. Pie mums šī suga ir iekļauta Latvijas Sarkanajā grāmatā izzudušo sugu (0.) kategorijā, par ko arī nav jābrīnās (tik noderīga vabole!!!). Pēdējo lietoja arī tīrā veidā, bez līdzīgas iedarbības ingredientiem no augu valsts. Aktivā viela, kas rada uzbudinošo efektu, ir kantaridīns, kas īpaši lielā koncentrācijā atrodas vaboles segspārnos.

Šo maģisko dzērienu iedarbību varēja veicināt arī ar attiecīgu rituālu palīdzību, lai pēc iespējas vairāk tiktu sugestēts vēlamās iedarbības objekts. Protams, šo “mīlas dzērienu” raganas un burvji centās iedzirdīt arī upurim, tam neko par to nenojaušot. Senā pagātnē ar šī iedarbīgā dzēriena izgatavošanu nodarbojās ne tikai slavenās Tesālijas burves, bet pat svētie, piemēram, tāda pompoza persona kā Kipriāns no Antiohijas, kas vēlāk pieņēma kristietību un pēc nāves tika kanonizēts kā svētais.

Tomēr mēs ieteiktu neaizrauties ar dažādu kukaiņu eksperimentālu nomēģināšanu, cerot gūt vajadzīgo efektu, jo sava zināšana tomēr ir vajadzīga.

Andris Piterāns

Kas ir troglofili?

Par troglofiliem sauc dzīvniekus, kuri, dzīvodami ārpus alām, vairāk vai mazāk regulāri apmetas pazemē uz noteiktu gada vai diennakts laiku. Tie ir ļoti dažādi dzīvnieki – sākot ar mikroskopiskiem vēžveidīgajiem un beidzot ar hiēnām, leopardiem un lāčiem, par sikspārņiem nemaz nerunājot.

Iemesli, kas pamudina šos dzīvniekus doties pazemē, ir visai atšķirīgi. Tas var būt gan ziemas sals vai, gluži pretēji, vasaras svelme un sausums, vai drošas mājvietas un patvēruma meklējumi. Dažkārt

tas notiek uz paaugstinātas ekspansijas rēķina. Šādi dzīvnieki, piemēram, ciklopi (sīki vēžiši), ērces, dažu sugu tārpī, apmetas visur tur, kur atrod dzīves apstākļus sev par piemērotiem. Šiem dzīvniekiem būtībā ir vienalga, vai dzīvot virs zemes vai zem tās.

Dzīvdzemdētājas bezplaušu Vidusjūras salamandras gada sausajā periodā labprātāk dzīvo alās. Tomēr lietus sezonā tās iznāk arī virspusē. Savukārt Ziemeļamerikas pazemes salamandru kāpuri mājokli meklē kalnu strautes. Pieaugot tie zaudē žaunas, acis aizaug ar plakstiem, ar dzelteniem plankumiem klātā brūnā āda izbalē, un šādā izskatā tie pārceļas uz dzīvi Misūri pavalsts un tuvāko apgabalu alās.

Savukārt citi dzīvnieki alās atrod piemērotus ziemošanas apstākļus. Alās ziemo ne tikai sikspārņi (arī Latvijā), bet arī dažu sugu tauriņi, piemēram, alu pūcīte (parasta mūsu smilšakmens alu iemītniece), un dažas pūces. Pireneju kalnos alās pa ziemu apmetas arī lāči un āpši.

Glābdamās no ienaidniekiem, kā arī lai dzemdētu mazuļus vai vienkārši atpūstos, alas nereti apmeklē caunas, lapsas, truši, šakāļi, hiēnas, leopardi un dzeloņcūkas. Tātad daudzus dzīvniekus mēs varam dēvēt par troglofilu arī Latvijā.

Māris Jaunzemis

Latvijā konstatēta jauna putnu suga

2004. gadā Latvijā konstatēto putnu sugu saraksts tika papildināts ar jaunu sugu – ūdeņu čipsti (*Anthus spinoletta spinoletta*). Viens šīs sugas īpatnis tika noķerts Papes ezerā.

Jau kopš 2002. gada rudens ornitologi un putnu gredzenotāji Papes ornitoloģiskajā stacionārā ņē putnus ne tikai mirdā un tīklos stacionāra apkārtnes krūmos un ezera niedrājā, bet arī ezera rietumu malas atklātajā daļā. Tā ir vieta, kur ezers speciāli atbrīvots no niedrēm un kur pieejami dubļu un atklāta ūdens laukumi, tādējādi radīti labvēlīgi apstākļi brīdējputniem. Jaunā ķeršanas vieta jau pirmajā sezonā deva negaidītus rezultātus. Tika noķertas un

apgredzenotas 27 vistilbes (*Lymnocyptes minimus*). Ņemot vērā to, ka laika posmā no 1925. līdz 2002. gadam Latvijā bija apgredzenotas tikai piecas vistilbes (Latvijas Gredzenošanas centra ziņas), tas bija ievērojams sasniegums. Šajā vietā noķerto sugu sastāvs bija citāds nekā tradicionālajās ķeršanas vietās pierastais. Lai arī iepriekš gredzenotāju tiklos nebija iekritis neviens no mūsu retākajiem putniem, tomēr tika noķerti tādi putni kā baltvēderis (*Anas penelope*), krīklis (*Anas crecca*), purva piekūns (*Falco columbarius*), dumbrcālis (*Rallus aquaticus*), ormanītis (*Porzana porzana*), mērkaziņa (*Gallinago gallinago*), lielā čakste (*Lanius excubitor*), kas iepriekš Papes ornitologu guvumā parādījās diezgan reti.

2004. gada 15. oktobra vēlā pēcpusdienā gāju pārbaudīt tiklu, kas bija uzstādīts iepriekš minētajā vietā. Tas pa dienu lielākoties plandījās vējā tukšs, tomēr bija regulāri jāpārbauda, jo arī dienas vidū varēja gadīties kāds putns. Pa gabalu ieraudzījis, ka tiklā kaut kas karājas, nopriecājos, ka šoreiz brišana pa dubļiem nav bijusi vel-tīga. Piegājis pie tikla, apjuku – noķertais putns man nebija pazīstams. Sākot atbrīvot putnu no tikla, pēc putna galvas un kāju izskata sapratu, ka tā ir kāda no čipstēm (*Anthus*), tomēr īstas skaidrības par sugu nebija.

Kad atgriezos ornitologu bāzē, kopā ar citiem klātesošajiem ķeros pie sugas noteikšanas. Pirmā tika noraidīta versija par pļavu čipsti (*Anthus pratensis*), jo putnam bija tumšas kājas, kas neatbilst šai sugai. Izmantojot noteicēju, tika noskaidrots, ka tā var būt tikai akmeņu čipste (*Anthus petrosus*) vai ūdeņu čipste (*Anthus spinoletta*), jo citām čipstu sugām nav tumšu, melnganu kāju, kā tas bija manis noķertajam putnam. Par nelaimi, Papē uz vietas nevienam nebija speciālas čipstu noteikšanas literatūras. Tas, ka nevienam no klātesošajiem nebija pieredzes ar ūdeņu čipsti, kā arī laika trūkums noveda pie tā, ka sākotnēji putns tika nepareizi noteikts kā akmeņu čipste.

Atgriezies mājās no Papes, ņēmos pētīt speciālo literatūru un salīdzināt to ar Papē noķertās čipstes fotogrāfijām. Pēc P. Alstrēma un K. Milda (2003) akmeņu un ūdeņu čipstēm divas malējās astes spalvas parasti atšķiras visos spalvu tērpos (to gan parasti ir grūti redzēt lauka apstākļos). Akmeņu čipstei ir izplūdis bāls, brūngani pelēks ķilis uz malējās astes spalvas un mazs, bāls plankumiņš uz

Ūdeņu čipste

nākamās spalvas (vai pat šī spalva vispār bez jebkāda zīmējuma). Turpretī ūdeņu čipstei ķīlis uz malējās astes spalvas ir balts vai bālgans, kā arī uz nākamās spalvas gala ir bālgans ķīlītis. Šīs pazīmes liecina, ka Papē noķertais putns atbilst ūdeņu čipstei. Izpētot fotogrāfijās citas pazīmes un salīdzinot tās ar literatūrā uzrādītajām (Alström, Mild 1996, 2003), izrādījās, ka arī tās atbilst ūdeņu čipstes pazīmēm. Skaidri saskatāma ir silti brūnā krāsa muguras lejasdaļā, kā arī tas, ka mugurpusē un uz spārniem nav zaļganā toņa, kā tas būtu raksturīgi akmeņu čipstei. Papes čipstei galvas virspuse, mugura, muguras lejasdaļa un virsastes segspalvas ir silti brūnas, neizteikta, bet skaidri redzama pelēkāka josla uz pakauša. Muguras augšdaļas svītrojums mazāk izteikts kā caurmērā akmeņu čipstēm. Ķermeņa apakšpuses pamatkrāsa ir tīri bālgana, ar nelielu viegli dzeltenīga toņa piejaukumu, kas atšķiras no akmeņu čipstes, kam šī krāsa ir

netīri dzeltenīga. Svītras uz krūtīm un ķermeņa sāniem pelēki brūnganas, vidēja platuma uz krūtīm un diezgan neizteiksmīgas, šauras un īsas uz sāniem. Akmeņu čipstēm šīs svītras parasti ir garas, platas un izplūdušas, kas rada tumšāku iespaidu ķermeņa apakšpusē.

Aizdomas, ka Papē noķertais putns ir ūdeņu čipste, pēc fotogrāfijās redzamo pazīmju izpētišanas pārvērtās pārliecībā. Šo pārliecību vēl vairāk palīdzēja nostiprināt ziņas, kas tika saņemtas no ārzemju putnu ekspertiem un pazinējiem. Uz *EuroBirdNet* vēstkopā izplatīto lūgumu palīdzēt noteikt Papē noķerto putnu tika saņemtas atbildes, kuras nepārprotami norādīja uz ūdeņu čipsti. (Citātus no ārzemju ekspertu vēstulēm iespējams izlasīt Latvijas putnu vērotāju interneta lapas www.putni.lv arhīvā.)

Veicot Papē noķertās čipstes noteikšanu un pētot pieejamo literatūru, pēkšņi uzradās jautājums, vai tiešām šīs ir pirmais ūdeņu čipstes sastapšanas gadījums Latvijā. Literatūrā tika atrasta ziņa, ka 1962. gada 22. septembrī G. Lejiņš Engures ezera krastā ieguvis ūdeņu čipstes īpatni, kas glabājas LU Zooloģijas muzejā (Редерс 1983).

Lai pārbaudītu šo informāciju, kopā ar Agri Celmiņu apmeklējām muzeju un veicām muzeja fondos esošās čipstes apskati un noteikšanu. Putns izrādījās akmeņu čipste, kam galvas virspuse, mugura, virsastes segspalvas, spārnu virspuse bija ar tipisku zaļganu nokrāsu. Krūtis, vēders un sāni netīri brūngani dzeltenīgi, ar tumšām, izteiktām, platām, izplūdušām svītrām, kas ļoti atšķiras no ūdeņu čipstes gaišās ķermeņa apakšpuses krāsas. Astes divu malējo spalvu zīmējums atbilda tipiskai akmeņu čipstei.

Fakts, ka muzejā esošais putns ir akmeņu, nevis ūdeņu čipste, nav jāuzskata par noteikšanas kļūdu, jo tajā laikā tās tika uzskatītas par vienas sugas (ūdeņu čipstes) divām pasugām. Tikai 20. gadsimta 80. gados tika ierosināts sadalīt ūdeņu čipsti trīs sugās – *A.spinoletta* (ūdeņu čipste), *A.petrosus* (akmeņu čipste) un *A.rubescens* (gaišbrūnā čipste; *A.rubescens* latviskais nosaukums nav oficiāls un citos avotos var atšķirties) (Devillers 1980; BOURC 1986; Alström, Mild 1987; Knox 1988 – visi cit. pēc Alström, Mild 2003). Pēc šādas taksonomijas tad arī vadās lielākā daļa šodienas autoru.

Mums tuvākajās kaimiņvalstīs ūdeņu čipste sastopama Polijā, kur ligzdo valsts dienvidu kalnainajās daļās. Regulāri sastopama kā

ziemotāja Dānijā un Zviedrijā. Somijā, Igaunijā, Lietuvā un Baltkrievijā ūdeņu čipste līdz šim nav konstatēta. Par sugas statusu mums tuvākajos Krievijas reģionos ziņas iegūt neizdevās.

Ūdeņu čipste ligzdo kalnainos apvidos no Dienvideiropas un Centrāleiropas līdz Aizbaikāla reģionam. Tā ziemo Eiropas rietumos un dienvidos, Arābijā, Āzijas dienvidrietumos un Ķīnas dienvidos. Ārpus ligzdošanas sezonas ūdeņu čipstes atrodamas atklātās ainavās zemienēs, parasti saldūdeņu tuvumā.

Sugai ir trīs izteiktas pasugas. *A. s. spinoletta* ligzdo Centrāleiropā un Dienvideiropā, ziemo Rietumeiropas, Centrāleiropas un Dienvideiropas zemienēs, Āfrikas ziemeļrietumos. Tieši šī pasuga nereti kā ziemotāja ieklist Ziemeļeiropā. *A. s. coutellii* ligzdo Turcijā, Kaukāzā, Irānas ziemeļos un Kopetdagā. *A. s. blakistoni* ligzdo Tadžikijas un Kirgīzijas kalnos, Kazahijas austrumos, Krievijas dienvidos, Mongolijā un Ķīnas ziemeļaustrumu provincēs.

NEPARASTAIS VĒSTURĒ

Ieva Ose

Kā būvēja Daugavgrīvas cietoksni

Daugavas kreisajā krastā pie upes ietekas jūrā kā milzīga daudzstūru zvaigzne izpleties Daugavgrīvas cietoksnis – Latvijā varenākā zviedru veidotā fortifikācijas būve, kuras celtniecība uzsākta pirms vairāk nekā 320 gadiem. Pēc tam kad 1993. gadā padomju armija atstāja kazarmas cietokšņa iekšienē, tas iekļauts Valsts aizsargāto pieminekļu sarakstā – un tā teritorija pakāpeniski tiek savesta kārtībā. Jau tagad interesenti var aplūkot varenos vaļņus, priecāties par bastionu un ūdensgrāvja izteismīgo kontūru un meklēt sardzes karēivju ieskrāpētos vārdus uz kazemātu fasādēm, bet kāpt pamestās baznīcas tornī, izlodāt kādreizējās pulvera noliktavas drupas un staigāt pa apaugušo vaļņu virsmu, kur ik pa brīdim atveras kāds nenosegts vēdināšanas lūkas caurums, var būt bīstami. Cerams, ka pēc kāda laika Daugavgrīvas cietoksnis kļūs par tūrisma objektu, kur būs atjaunoti bastioni, restaurēti kazemāti un varbūt pat notiks regulāri kultūras sarīkojumi. Tad ne vienam vien apmeklētājam droši vien radīsies arī jautājumi, kā tapis varenais cietoksnis pie Daugavas grīvas.

Par cietoksni rakstīts daudz, tomēr tā celtniecības vēstures gaita publikācijās vēl ir maz atspoguļota, jo gandrīz pusgadsimtu pēc Otrā pasaules kara mūsu valsts pētniekiem nebija pieejami bagātīe plānu un projektu krājumi Zviedrijā, Karaliskajā Kara arhīvā. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu ceļš pāri jūrai ir atkal brīvs, un Stokholmā no jauna iepazītie arhīvu materiāli devuši bagātu informāciju un apgāzuši ne vienu vien agrāku pieņēmumu. Tā, piemēram, izdevies precizēt Daugavgrīvas cietokšņa pēdējās pārbūves projekta

Daugavgrīvas (toreiz saukta Neiminde) cietokšņa pārbūves priekšlikums –
virs vecās skanstes plāna ar pārtrauktu līniju zīmēts jaunā cietokšņa projekts.
Izgatavojis Eriks Dālbergs 1682. gadā,
glabājas Karaliskajā Kara arhīvā Stokholmā

tapšanas laiku, noskaidrot bastionu un ravelīnu vārdu, iepazīt nocietinājuma celtniecības gaitu. Par dažiem no jaunajiem atklājumiem pastāstīsīm vairāk.

Daugavgrīva 17. gadsimtā izveidojās par militāri un stratēģiski nozīmīgāko nocietinājumu zviedru Vidzemē, jo līdz ar tā ieņemšanu varēja bloķēt Rīgas tirdzniecību, pārraudzīt Daugavas baseinu un kļūt par visas zemes pārvaldītāju. Daugavgrīvu sauca par Daugavas atslēgu un Rīgas jūras vārtiem. Tāpēc zviedru kara inženieri cietokšni ik pa dažiem gadu desmitiem pārbūvēja, ieviešot arvien modernākus fortifikācijas būvju principus. Kad par Zviedrijas karalistes fortifikācijas būvju ģenerālkvartīrmeistaru kļuva Eriks Dālbergs (1625–1703), vēlākais Vidzemes un Rīgas ģenerālgubernators, viņš

uzņēmās izstrādāt projektu arī Daugavgrīvas cietokšņa modernizēšanai.

17. gadsimta otrajā pusē Eiropā norisa strauja militāro būvju attīstība. To īpaši ietekmēja franču karaļa Ludviga XIV militārais inženieris Sebastjāns le Prestrs de Vobāns (1633–1707), kas veiksmīgi pilnveidoja cietokšņu būvniecību, piemērojot tradicionālos būvelementus grūti aizsargājamam apvidum, projektējot lielus bastionus un īpaši sarežģītas konfigurācijas grāvju un vaļņu sistēmu. Cietokšņa ārējai kontūrai vajadzēja būt ar tik daudz lauzumiem, lai ar lielgabalu uguni no izvirzītajiem bastioniem varētu sasniegt visu teritoriju kurtīnes pakājē un cietoksnim nespētu piekļūt ienaidnieks. Vobāna cietokšņu būves sistēmu jeb “franču manieri”, kurā liela vērība tika pievērsta nocietināmās vietas dabisko aizsargspēju izmantošanai, 17. gadsimta beidzamajos gadu desmitos veiksmīgi izmantojis arī E. Dālbergs, apdāvināts cietokšņu projektētājs, kas saukts par zviedru Vobānu.

Kara arhīva materiāli deva nepārprotamu atbildi, ka E. Dālberga projekts Daugavgrīvas cietokšņa pārbūvei tapis 1682. gadā. Jāatzīmē, ka iepriekš literatūrā tas nepareizi attiecināts gan uz 1670., gan 1694. gadu. E. Dālberga izstrādāto Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves projektu jau tajā pašā 1682. gadā parakstīja Zviedrijas karaliskā ģenerālkomisija un apstiprināja karalis. Līdz ar to fortifikācijas mērķiem valsts kase tika atvērta un būvdarbi varēja sākties. Vērienīgie pārveidojumi paredzēja šaurās pussalas galā starp Buļļupi, Daugavas grīvu un jūras krastu izveidot cietoksni kā milzīgu mākslīgu salu. Tā pretējās malas novietotas puskilometra attālumā viena no otras. Iekšējo teritoriju, kurā Dālbergs plānoja izvietot armijas bāzes vietu regulārā pilsētiņā, apjoza augsti zemes vaļņi, lai pretinieku lielgabalu lodes tos nespētu cauršaut. Lai cietoksnī novietotais garnizons pats aktīvi varētu atsist uzbrukumu no sauszemes vai ienaidnieku karakuģiem, militāro nocietinājumu bija nepieciešams nodrošināt ar spēcīgām lielgabalu baterijām, kuras visu tuvāko apkārtni varētu sargāt ar krustugunīm. Tāpēc visapkārt cietoksnim veidotas izvirzītas stūru izbūves – seši bastioni. Kājnieku piekļūšanu cietoksnim apgrūtināja ar ūdeni pildīts grāvis, bet tiešu trāpījumu kurtīnēm – zemes vaļņiem, kas savienoja bastionus, – kavēja to priekšā novietotas nelielas mākslīgas salas – ravelīni ar otru ugunspozīciju līniju.

Skats uz Daugavgrīvas cietokšņa vaļņiem un bastioniem mūsdienās
(Alda Lapiņa foto)

Zīmējot jauncelāmā Neimindes cietokšņa projektu, E. Dālbergs katram bastionam un ravelinam devis poētisku nosaukumu, kas saistīts ar zvaigžņu vārdiem, debespusēm, jūras būtnēm. Agrākā literatūrā šie nosaukumi tikai daļēji ir saprasti, jo vēlāk krievu plānos tie tikuši nepareizi transkribēti. Tagad bastionu un ravelīnu vārdus var atkal sameklēt uz oriģināliem Kara arhīvā. Pret austrumiem vērsta bastions nosaukts *Morgon stiārnan* – Rīta zvaigzne jeb Venera. Tam blakus ir bastions *Siuu stiārnan*, kas astronomijā apzīmē Vērša zvaigznāja septiņu zvaigžņu kopu Plejādas jeb Sietiņu. Bastions *Sonner pohn* tulkojams kā Vasaras pils jeb Dienvidpils. *Kaalwagn*, kas tagadējā zviedru valodā būtu jāraksta *Karlavagen*, ir nosaukums zvaigznājam Lielais Lācis jeb Lielie Greizie Rati. *Haaf stiārnan* ir Jūras zvaigzne, bet *Norr pohn* – Ziemeļpils. Ar zviedru vārdiem *Delfin*, *Maar svyn*, *Haaf öörn*, *Hwal fisken* un latīņu *Septentrion* apzīmēti ravelīni, kas latviski būtu Delfīns, Jūras cūka, Jūras ērglis, Valzivs un Ziemeļi. Cietokšņa nozīmīgāko aizsardzības izbūvju apzīmēšana ar speciāliem vārdiem atviegloja orientēšanos gan celtniecības, gan

uzbrukuma laikā. Vienlaikus nosaukumi aptuveni norādīja debes-puses vai attiecīgo zvaigžņu stāvokli pie debesīm, kā arī deva cietoksnim simbolisku saistību ar jūru, kuras krastā tas bija celts.

Kā tad tapa Daugavgrīvas cietoksnis 17. gadsimta divos pēdējos gadu desmitos, kad celtnieku darbu vēl neatvieglāja nekādas mašīnas un būvstrādniekiem liela apjoma zemes pārvietošana, pāļu dzišana, grāvju rakšana, vaļņu uzbēršana, bastionu un ravelīnu ierīkošana bija jāveic vienīgi pašu rokām, izmantojot lāpstas un ķerras, tikai kādam zirgu pajūgam piepalīdzot.

Kā lasāms arhīvu dokumentos, milzīgos zemes darbus veica cietokšņa garnizons kopā ar pieaicinātiem būvstrādniekiem, ik sezonu strādājot no diviem līdz pieciem simtiem vīru. No paša E. Dālberga piezīmēm uzzinām, ka aukstajā gadalaikā darbu apjoms bijis mazāks, tomēr ziemā skaldīti akmeņi, dedzināti kaļķi, tēsti pāļi, kā arī milzīgais daudzums sagatavoto būvmateriālu un iepriekš liedagā savākto smilšu pamazām pārvietots uz pārbūvējamām vietām cietokšņa teritorijā. Pēc zemes atkušanas darbs norisējis daudz intensīvāk – vasarā notikusi pāļu dzišana, iezīmējot jauno kurtiņu, bastionu un ravelīnu kontūras, pakāpeniski uzbērti vaļņi, padziļināti grāvji, pagaidu koka izbūves aizstātas ar mūri, ierīkotas ejas vaļņos, celtas kazarmas un kazemāti.

Jau 1688. gadā būvdarbi bija pavisam pabeigti, ka jaunās kurtīnes un bastioni Rīta zvaigzne un Ziemeļpols pie Bullupes ietekas Daugavā bija izveidoti un varēja norakt iepriekš tai pašā vietā bijušā mazā nocietinājuma – vecās skanstes vaļņus un aizbērt veco grāvi. Līdz ar to tika nolīdzināta plaša iekšējā teritorija un cietoksnis ieguva jau tās kontūras, kuras 1682. gadā bija projektējis E. Dālbergs. Lasot viņa piezīmes personiskajā nocietinājumu skicē grāmatā un Daugavgrīvas cietokšņa pārbūves darbu vadītāja Nikolasa Rīdingera ikgadējās atskaites, var uzzināt, ka jaunā cietokšņa seši bastioni un pieci ravelīni bija jau gandrīz pabeigti nepilnos desmit gados līdz 17. gadsimta 90. gadu sākumam.

Paveikts bija milzīgs darbs, kuru sevišķi apgrūtināja cietokšņa atrašanās jūras krastā, kur irstošās smiltis bija īpaši jānostiprina, lai kavētu stiprā vēja postījumus un rudens vētru un pavasara plūdu izraisītos izskalojumus. Pakāpeniski vajadzēja atjaunot jūrmalas un

Daugavas krasta nostiprinājumus, gar ūdens malu iedzenot jaunu palisādi, jo vecie pāļi bija satrunējuši. Regulāri bija jāaizpilda kāds plūdos izgrauzts robs vaļņos. Ik pa laikam veikta grāvja posmu padziļināšana bagarējot. Lai irdenās smilšu masas vētrās netiktu aiznestas pa gaisu, vaļņu nogāzes sedza ar jūraszālēm, dzīvnieku mēsliem, melnzemi, kūdru un pat no Rīgas atvestiem sadzīves atkritumiem.

Blakus ikgadējam veikumam bastionu izbūvē atskaitēs lasām arī par veltīgajām pūlēm un ūdens nevaldāmā spēka aizskaloto ilgstošu darbu rezultātu. Tā, piemēram, 1687. gada 25. septembrī sacēlusies stipra vētra, pēc kuras nācies atjaunot dambi un pie bastiona Rīta-zvaigzne atrakt grāvi, kur vēja brāzmas bija sanesušas biezu smilšu kārtu. 1691. gada 9. un 10. oktobrī atkal bijusi liela vētra, kas izskalojusi šauro, nesen nostiprināto krastmalu cietokšņa grāvja ārpusē pie Buļļupes ietekas Daugavā. 1692. gada vētra, vējš un pārplūstošais ūdens no jūras sanesis irstošas smiltis, daļēji nosedzot cietokšņa vaļņus, kurus vēlāk nācies norakt, lai atjaunotu nocietinājuma ārējo kontūru.

17. gadsimta 90. gados pakāpeniski turpinājās cietokšņa labiekārtošana – pagaidu koka nostiprinājumus vaļņu malās pamazām aizstāja ar apmūrējumu, kurtinēs uzsāka iebūvēt kazemātus, uzcēla dažas mūra un vairākas koka kazarmas. Tomēr līdz 1710. gadam, kad Ziemeļu kara laikā krievi Daugavgrīvas cietoksni atņēma zviedriem, vēl visi plānotie darbi nocietinājumā nebija pabeigti. No E. Dālberga 1682. gada projektā iezīmētās regulārās pilsētiņas ar starveida ielām bija uzcelta tikai neliela daļa ēku, kazemātu fasāžu izbūve palika uz papīra, jauna baznīca vecā koka dievnama vietā tā arī netika uzcelta, visas vaļņu malas vēl nebija apmūrētas, no pieciem ravelīniem tikai uz diviem veda tilti.

18. gadsimtā nocietinājuma iekšējās teritorijas labiekārtošanu turpināja krievu kara inženieri, bet Daugavgrīvas cietokšņa ārējais apveids – augstu vaļņu savienoti seši bastioni, kurus apjož izrobots grāvis ar nelielām salīnām jeb ravelīniem, gandrīz nemainīts saglabājies līdz mūsu dienām. Daugavgrīvas cietoksnis tagad Latvijas teritorijā ir vienīgais paraugs pēc "franču manieres" būvētam nocietinājumam, kas realizēts pēc apdāvinātā zviedru militārā inženiera Erika Dālberga projekta.

1701. gada Spilves kauja

Pirms 305 gadiem – 1701. gada 9. jūlijā pie Rīgas Spilves pļavās notika kauja starp Zviedrijas karaļa Kārļa XII vadīto karaspēku un Polijas un Lietuvas karaļa un Saksijas kūrfirsta Augusta II Stiprā sakšu vienībām. Līdzās 1700. gada novembrī zviedru izcīnītajai uzvarai pie Narvas pār krieviem tā bija viena no nozīmīgākajām kaujām Ziemeļu kara sākumposmā.

Līdz Rīgai abi pretinieki bija nonākuši atšķirīgi. Vēl 1699. gada beigās sakši sava virspavēlnieka J. H. Fleminga vadībā bez kara pie teikuma iegāja Lietuvas teritorijā un jau 1700. gada februāra sākumā devās Rīgas virzienā, pārejot Kurzemes hercogistes robežu. 11. februārī viņi sasniedza Olaines apkārtni. Drīz bija redzamas Rīgas baznīcu smailes, un, pamanot pretinieku Daugavas pretējā krastā, Rīgā sāka skanēt visu baznīcu zvani. Rīdzinieki bija pienācīgi sagatavojušies sakšu uzbrukumam – uz pilsētas nocietinājumu vaļņiem tika iedegtas darvas mucas, Daugavas ledus tika uzlauzts, kā dēļ pēkšņs uzbrukums nebija iespējams. Pie Mazjumpravmuižas pārgājuši Daugavu, sakši sāka gatavoties uzbrukumam pilsētai. Pirmais trieciens tika veikts 13. martā, tomēr kara laime nebija viņu pusē, un rīdzinieki nosargāja savas pilsētas vārtus drošus, turklāt Rīgas mūru ārpusē palika ap 1000 kritušo sakšu. Tika gatavots arī otrs triecienuzbrukums, tomēr tas nenotika, un antizviedru koalīcijas pārstāvji uzsāka aplenkšanu, cerot, ka laiks un pēc tam bads kļūs par viņu sabiedroto.

Kārlis XII, uzzinājis par saspringto situāciju pie Rīgas, steidza sūtīt tai palīgspēkus. Vasaras sākumā ieradušies Vidzemē, palīgspēki pārtrauca aplenkumu un piespieda sakšus atkāpties Daugavas kreisajā krastā. Tomēr šis panākums bija īslaicīgs – jau jūnijā sakši saņēma papildspēkus un atgriezās Rīgas pusē, lai atsāktu pilsētas blokādi. Tuvojoties rudenim, karadarbības intensitāte apsīka un sakši pārtrauca uzbrukumus. Daļa karaspēka tika nosūtīta uz Poliju, kamēr daļa apmetās Koknesē, kur atradās sakšu armijas galvenā bāze.

“Skats, kas rāda ar slavu vainagoto desantu un akciju, kuru viņa karaliskā majestāte Zviedrijas karalis Kārlis XII uzsāka 1701. gada 9. jūlijā pie Rīgas pāri Daugavai pret sakšiem un ar Dieva palīgu laimīgi pabeidza.”

Pārziemēta J. Litena gravūra no J. K. Broces “Zīmējumi un apraksti”

Pēc relatīvi mierīgi aizvadītās ziemas 1701. gadā sakši atkal ķērās pie jaunu karaplānu īstenošanas. Lielā mērā uz to viņus spieda martā notikusi Augusta II un Pētera I tikšanās Biržos, kuras laikā krievu cars pieprasīja turpināt Rīgas aplenkšanu, turklāt piesolīja 15–20 tūkstošus lielu kājnieku armiju un prāvu naudas summu. Pēteris I arī bija iekārdinājis Augustu ar solījumu, ka uzvaras gadījumā viņam tiks teritorijas Baltijā līdz pat Igaunijai. Sakši sāka koncentrēt savu karaspēku preti Rīgai no Spilves līdz Katlakalnam, īpašu vērību veltot Lucavsalai. Novērotāji, kuri bija izvietojušies Rīgas baznīcu torņos, ziņoja, ka tiek gatavota nopietna militāra operācija.

1701. gada jūnijā Kārlis XII devās uz Rīgu un jau iepriekš ar vēstuli brīdināja pilsētu par savu tuvošanos, aicinot to gatavoties svarīgi

operācijai – karaspēka pārcelšanai pāri Daugavai. Pilsētai tika uzdots sagatavot apmēram vienu tūkstoti vīru, kas varētu tikt nodarbināti tilta būvē. Tomēr, nonācis jūlija sākumā pie Rīgas, zviedru valdnieks saprata, ka šādas inženiertehniskas konstrukcijas izveide prasīs pārāk daudz laika, tāpēc mainīja savus sākotnējos plānus un nolēma forsēt upi uz peldošiem līdzekļiem – plostiem, kā arī pilsētā un tās tuvumā atrodamās laivās.

7. jūlija vakarā zviedru karaspēks bija nonācis pie Rīgas. Tas sastāvēja no 15 kājnieku bataljoniem 7156 cilvēku sastāvā, pieciem kavalerijas eskadroniem ar 535 kaujiniekiem un 24 lielgabaliem. 8. jūlija vakarā, izmantojot tumsas aizsegu, zviedri ieņēma pozīcijas nākamās dienas uzbrukumam. Viņiem bija jārēķinās, ka Daugavas otrajā pusē tos sagaidīs apmēram 3500 vīru liels sakšu karaspēks, kā arī eventuāli kaujā var iesaistīties krievu karaspēks, kura apjomi gan nav precīzi zināmi, bet dažādos avotos tiek vērtēti pretrunīgi.

Agrā rītā – pulksten četros 9. jūlijā starp Hermeliņa un Mēllera muižiņu tika uzsākts zviedru desanta uzbrukums pāri Daugavai, kas tajā vietā bija apmēram 600 metru plata. Upes forsēšana esot aizņēmusi aptuveni ceturtdaļu stundas, un tad jau pirmie zviedri kāpa Daugavas kreisajā krastā un stājās aci pret aci ar sakšiem. Parasti gan literatūrā tiek pieminēts, ka Kārlis XII šajā operācijā izmantojis dūmu aizsegu, aizdedzinot mītrus salmus. Tomēr šķiet, ka šis apgalvojums ir vēsturiskās literatūras produkts un patiesībā 1701. gada 9. jūlija rītā nekādi dūmi nav slēpuši sakšiem sākušos zviedru operāciju.

Vēsturnieks Jānis Arājs 2000. gadā LU Vēstures un filozofijas fakultātē aizstāvētajā bakalaura darbā detalizēti izpētījis Spilves kaujas norisi gan jau esošajos pētījumos, gan arī izsekojis abu karojošo spēku vadītāju relācijas (atskaites par kauju) un secinājis, ka nekur 1701. gada dokumentos par šādu pasākumu vispār netiek runāts, tas parādās vairākus gadus vēlāk.

Zviedri sakšu pozīcijām uzbruka četras reizes, sašķeļot pretinieka spēkus divās daļās. Lielākā no tām atkāpās uz Kobronskansti, kamēr mazākā devās Daugavgrīvas virzienā. Kaut arī dažviet tiek uzsvērts, ka sakši esot panikā bēguši, J. Arājs norāda, ka viņu darbība bijusi racionāla un plānveidīga un atkāpšanās notikusi stingri organizēti.

Turklāt zviedru rīcībā bija pārāk maz spēku, lai varētu nopietni vajāt disciplinēti atkāpjošos sakšus.

Sakši Spilves plāvās zaudēja ap 2000 vīru, no kuriem kādi trīs simti varētu būt Pēterā I palīgā atsūtītie krievu karavīri, kas atradās pozīcijās Lucavsalā. Starp ievainotajiem bija arī Kurzemes princis Ferdinands, kas cīnījās sava suverēna Polijas karaļa pusē. Zviedru gūstā bija nonācis apmēram pustūkstotis sakšu, starp kuriem bija arī viens pulkvedis. Zviedru zaudējumi esot bijuši krietni pieticīgāki – ap 300 kritušo un apmēram tikpat daudz ievainoto.

No militārās taktikas viedokļa Spilves kauja parādīja, ka ierindā nostādīti kājnieki (zviedri), kam ir intensīvs artilērijas atbalsts, kavalerijai (sakšu) ir nepārvarams šķērslis. Tas lielā mērā arī izšķīra Spilves kaujas likteni, vienlaikus liecinot par jaunās – t. s. lineārās kaujas taktikas panākumiem kaujas laukā.

Novērtējot Spilves kaujas nozīmi, arī jāuzsver, ka sakši tajā tikai cieta neveiksmi un netika sakauti. Operācijas mērķis zviedriem bija Daugavas forsēšana, un to viņi sasniedza samērā viegli, kamēr sakšu uzdevums bija nepieļaut zviedru nonākšanu kreisajā krastā. Kad viņiem tas bija izdevies, turpināt kauju un zaudēt savus karavīrus vairs nebija jēgas, tāpēc sakšu feldmaršals Šteinaus savlaikus nolēma pārtraukt kauju un deva uzdevumu vienībām organizēti atkāpties.

Spilves kauja nenoliedzami sekmēja Zviedrijas karaļa Kārļa XII kā militāra ģēnija slavas vēl lielāku izplatību, tomēr nekādā gadījumā tā vēl nenozīmēja, ka Ziemeļu kara liktenis ir atrisināts.

Dainis Poziņš

Latviešu inteliģence 1905. gada revolūcijas laikā

1905. gada revolūcijas simtā gadadiena ir labs iemesls, lai vēlreiz atskatītos uz 20. gadsimta sākuma vēstures notikumiem. Pētniekiem nav šaubu par to, ka 1905. gada revolūcija bija viena no dramatiskākajām un traģiskākajām lapaspusēm Latvijas vēsturē. Krievijas

impērijā bija nobriedusi plaša apmēra politiskā krīze, kura attiecās arī uz Latvijas teritorijas iedzīvotājiem. Krievijas cara Nikolaja II režīms kontrolēja sabiedrību un neļāva risināt radušās problēmas. 20. gadsimta sākumā latviešiem bija visai nopietni iemesli būt neapmierinātiem ar Krievijas politiku latviešu apdzīvotajās guberņās. Lai gan ekonomika attīstījās un izglītības līmenis cēlās, latvieši – zemnieki, strādnieki, uzņēmēji un inteliģence – sastapās ar dažādiem ierobežojumiem un cieta no politiskās beztiesības. Latviešus līdzās politiskajai apspiestībai skāra arī Krievijas īstenotā rusifikācijas politika.

Jau revolūcijas pašā sākumā, 1905. gada 13. janvārī, demonstrācijas dalībnieku apšaušanā Rīgā gāja bojā 73 cilvēki, ievainoti tika vairāk nekā 200 cilvēki. Cietušo vidū bija arī latviešu rakstnieks A. Austriņš. Demonstrācijas apšaušana Rīgā satricināja visu latviešu sabiedrību. Dzejnieks J. Akuraters šo notikumu iespaidā sarakstīja dzejoļi “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, kas drīz vien ieguva lielu popularitāti. Liela daļa latviešu inteliģences iesaistījās revolucionārajā kustībā, kas bija vērsta pret Krievijas impērijas politisko sistēmu un impērijā valdošo nacionālo apspiestību. Līdzās latviešu inteliģences pārstāvju – skolotāju, literātu, mākslinieku un citu darbībai tādās nelegālās politiskajās organizācijās kā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija un Latviešu sociāldemokrātu savienība latviešu inteliģences pārstāvji izmantoja arī legālās iespējas, lai paustu savas politiskās prasības un idejas plašākai latviešu sabiedrības daļai. Šajā ziņā interesanta ir 1905. gada 19. aprīlī (2. maijā) “Pēterburgas Avīzēs” publicētā “Latviešu inteliģences darbinieku rezolūcija”, kuras sagatavošanā bija piedalījušies tādi pazīstami latviešu inteliģences pārstāvji kā R. Blaumanis, A. Bergs, J. Duburs, J. Rozentāls, P. Zālite, J. Asars, Rainis, J. Jansons-Brauns un citi, pavisam vairāk nekā 200 cilvēku. Šajā rezolūcijā koncentrētā veidā atspoguļojas latviešu inteliģencei kopīgās svarīgās problēmas, kuras bija kļuvušas aktuālas 1905. gadā.

Latviešu inteliģence vispirms prasīja atcelt darbības ierobežojumus latviešu presei, kas to bija nostādījuši vēl neizdevīgākā situācijā par krievu un vācu valodā izdotajiem laikrakstiem, lai gan arī tie bija pakļauti stingriem cenzūras ierobežojumiem.

Latviešu avīzēs bija aizliegts apspriest agrārlietas, baznīcas, skolu un strādnieku problēmas. Laikrakstos atsevišķos gadījumos pat bija

aizliegts publicēt "Valdības Vēstnesī" ievietoto oficiālo informāciju, kas bija būtiski nepieciešama latviešu uzņēmējiem, zemniekiem un intelīģencei. Rezolūcijas autori kategoriski pieprasīja atcelt cenzūras iestāžu daudzveidību un iepriekšējo cenzūru. Krievijas cenzūras kontrole lielā mērā traucēja latviešu teātru normālu darbību un citu kultūras sarīkojumu organizēšanu. Piemēram, priekšlasījuma saskaņošana ar Krievijas dažādajām cenzūras iestādēm par Pēterburgas Zinātņu akadēmijā izdoto "Latvju dainu" krājumu prasīja divus gadus. Līdz ar to intelīģencei svarīgi bija panākt cenzūras ierobežojumu atcelšanu sapulču, sabiedrisko pasākumu, izstāžu un teātra izrāžu rīkošanai.

Krievijas politikas mērķis bija pilnīgi izskaust latviešu valodu no mācību procesa latviešu skolās. Rezolūcijas autori pretojās rusifikācijas politikai dažāda līmeņa mācību iestādēs un pieprasīja atcelt latviešu valodai uzspiestos tiesību ierobežojumus administratīvajās iestādēs, kā arī kārtojot lietvedības dokumentāciju. Bet pati galvenā problēma, kas sāpīgi skāra jebkuru latvieti, bija nevienlīdzība likuma priekšā. Krievijas impērijas politiskā sistēma nodrošināja un garantēja vācu muižniecības ekonomiskās un politiskās privilēģijas. Vācu muižniecība viena pati ar landtāga starpniecību izlēma saimniecisko politiku latviešu zemniekiem neizdevīgā veidā, saglabājot augstas nodevas un rentes maksājumus. Pēc rezolūcijas autoru domām, vācu muižniecība ir tieši atbildīga par agrāro nemieru vardarbīgo raksturu. Stāvokli laukos varēja normalizēt, tikai likvidējot vācu muižniecības privilēģijas, atceļot landtāgu un pielīdzinot latviešu zemniekus pārējām kārtām. Tāpat bija nepieciešama tiesu reforma, jo visiem iedzīvotājiem tiesās nebija iespējams gūt taisnīgu spriedumu. Vēl tika ierosināts sasaukt Satversmes sapulci, kurā tautas pārstāvjus ievēlētu. Pat šādu ierobežota rakstura prasību izvirzīšana biedēja carisko valdību, jo tās apdraudēja Krievijas impērijas politiskās sistēmas pamatus.

Arī latviešu sabiedrībā īsu brīdi pēc Krievijas cara Nikolaja II 1905. gada 17. oktobrī izsludinātā manifesta radās cerības un ilūzijas, ka impērijas vara ir piekāpusies un brīvību būs iespējams nostiprināt, realizējot demokrātiskus pārveidojumus. Sevišķi lielu aktivitāti parādīja tautskolotāji, noorganizējot Vidzemes un Kurzemes

tautskolotāju kongresu Rīgā 1905. gada 10.–14. novembrī un pieņemot jaunu skolu programmu, kurā centās aptvert sabiedrības prasības pēc izglītības demokratizācijas. Kongresā ievēlēja tautskolotāju savienības centrālo biroju, kurā līdzās aktīviem sociāldemokrātiem darbojās arī privātskolu īpašnieks A. Ķeniņš, ievērojami kultūras darbinieki K. Skalbe, Rainis, V. Plūdonis u. c. Skolotāji – kongresa dalībnieki, atsākot darbu skolās, centās mācību darbu realizēt atbilstoši kongresā pieņemtajai programmai. Līdzās izglītības jautājumiem pirmoreiz tik lielā auditorijā tika runāts arī par Latvijas autonomijas idejām. Tautskolotāju kongresā par to runāja A. Ķeniņš, K. Skalbe u. c.

1905. gada beigās paplašinājās intelīģences izvirzīto jautājumu loks arī preses publikācijās. Atsevišķi latviešu intelīģences pārstāvji sāka raudzīties tālāk uz priekšu par vietējās varas jautājumiem pagastu limenī un sāka izvirzīt idejas par Latvijas autonomiju. Šādu projektu sagatavoja un laida klajā filozofs un izdevējs P. Zālīte laikrakstā “Mājas Viesis” 1905. gada rudenī. Viņš izvirzīja prasību apvienot latviešu apdzīvotās teritorijas Vidzemes guberņā un Vitebskas guberņā ar Kurzemes guberņu vienā administratīvā veidojumā, kuram būtu patstāvīga konstitūcija un atsevišķa Saeima Rīgā. P. Zālīte savā projektā autonomijas ideju attiecināja arī uz skolu un baznīcu, it sevišķi uz agrārlietām, lai gan pēdējās problēmas risinājuma veids nebija pietiekami detalizēti izklāstīts. Attiecību kārtošana ar Krievijas varas iestādēm projekta autors ierosināja sūtīt speciālu pārstāvi pie Krievijas valdības, kas aizstāvētu Latvijas intereses. Zīmīgs bija projekta autora ierosinājums par to, ka kara laikā armijā iesauktie vietējie iedzīvotāji jāizmanto tikai Latvijas un Krievijas rietumu robežu aizsardzībai. Par svarīgu sastāvdaļu Latvijas autonomijas projekta realizēšanai P. Zālīte uzskatīja arī vispārēju un tiešu vēlēšanu ieviešanu. Latviešu intelīģences diskusijas par Latvijas autonomijas projektiem 1905. gada beigās faktiski ievadīja to ideju nostiprināšanos, kuras vēlāk noveda līdz Latvijas neatkarības proklamēšanai 1918. gada 18. novembrī.

1905. gada rudenī, kad Latvijas lauku pagastos pēc Pagastu deleģātu kongresa 1905. gada 19.–20. novembrī pieņemtajiem lēmumiem aktivizējās rīcības komiteju veidošanās, latviešu intelīģences pārstāvji vistiešākajā veidā iesaistās notikumos. Visbiežāk skolotāji

kā autoritatīvi pagastu sabiedrības pārstāvji tika ievēlēti darba un
rīcības komitejās. Inteligence kļuva par jaunu ideju ierosinātāju un
arī izpildītāju. Latvijas lielākajā daļā pagastu varas līmenī Krievijas
impērija uz īsu brīdi faktiski zaudēja varu. Vēlāk pēc Krievijas soda
ekspedīciju ierašanās Latvijā 1905. gada decembrī daudzi skolotāji
tika nogalināti vai arestēti. Soda ekspedīcijas nežēlīgi atriebās šai
latviešu intelligences daļai par brīvdomīgu ideju izplatīšanu un aiz-
stāvēšanu. 1905. gada revolūcijas dalībnieks K. Lorencs, skolotājs
Tadaiķu pagastā, atmiņās apraksta aresta brīdi 1906. gada 20. augustā:
"Kā satrakoti zvēri, bez vārda runāšanas, ar sitamiem un vintņņu
(šauteņu) laidēm tie uzbruka man un sāka nežēlīgi dauzīt galvu,
seju, visu ķermeni, spārdīdami kājām un grūzdami vintenes stobru
mutē." Vēlāk pret K. Lorencu oficiāli izvirzīja apsūdzību par aicinā-
jumiem zemniekiem neatzīt carisko valdību un turpmāk nemaksāt
nodokļus. Tas ir tikai viens piemērs no desmitiem citu līdzīgu pret
skolotājiem vērstu represiju gadījumu 1905. gada revolūcijas ap-
spiešanas laikā dažādās Latvijas vietās gan Kurzemē, gan Vidzemē
un Latgalē.

Krievijas cara Nikolaja II daļējā piekāpšanās revolucionārās kus-
tības priekšā, izveidojot Krievijas Valsts domi ar ierobežotām piln-
varām, neatrisināja lielāko daļu no latviešu sabiedrībai svarīgajiem
jautājumiem. Drīzāk pilnīgi pretēji! Represijas nodarīja lielus dzīvā
spēka zaudējumus. Vairāk nekā 3000 Latvijas iedzīvotāju tika noga-
lināti, 2562 cilvēki izsūtīti uz Krievijas impērijas ziemeļu apgaba-
liem. Lai gan latvieši bija tikai 1,5% no impērijas iedzīvotājiem, viņu
īpatsvars Sibīrijas trimdā sasniedza 10–12% no visiem izsūtītajiem.
Daudzi bija spiesti emigrēt uz Eiropas valstīm un ASV. Latviešu
politiskās un ekonomiskās tiesības Krievijas impērijā joprojām bija
ierobežotas. Sīvās cīņas ar Krievijas impērijas politisko sistēmu deva
latviešu intelligences politisko pieredzi un norūdīja tās raksturu. Lai
gan revolūcija tika sakauta un bija lieli zaudējumi, liela daļa latviešu
intelligences pārstāvju turpināja izplatīt tautā progresīvas idejas, cik
vien tas bija iespējams.

1905. gada revolūciju aplūkojot kā vēsturisku procesu, kas laika
gaitā attīstījās, sasniedzot savu kulmināciju un beigas, ir redzama
latviešu intelligences klātbūtne katrā no tā elementiem. 1905. gada

revolūcijas pieredze deva bagātīgu materiālu nopietnākiem secinājumiem, un tieši pēc revolūcijas izkristalizējās galvenie latviešu politiskie virzieni ne tikai inteliģences aprindās, bet arī visā sabiedrībā kopumā. Latvieši vairs nebija vācu muižniecībai un cara varai paklausīga tautas masa. Pēc 1905. gadā piedzīvotā katrs notikumu dalībnieks un aculiecinieks izdarīja savus secinājumus un, tiklīdz radās iespēja, atbilstoši tiem rīkojās vēlāk Latvijai svarīgos vēstures brīžos.

Raisa Denisova

Baltu etniskās vides veidošanās Baltijā m. ē. 1. gadu tūkstotī

M. ē. 1. gadu tūkstošs Eiropas etniskajā vēsturē bija notikumiem bagāts. Raksturīga šī laikmeta parādība bija ar kara darbību saistītas migrācijas. Tās izraisīja lielas izmaiņas Eiropas etniskajā kartē. Vai šī tautu pārvietošanās skāra arī Baltiju? Varbūt m. ē. 1. gadu tūkstošā Baltija bija neskarta Eiropas nomale un tā netika ietekmēta no ārējās pasaules? Uz šo jautājumu mēģināsim atbildēt tālākā izklāstā.

Austrumeiropas cilšu etnisko vēsturi stipri ietekmēja austrumu klejotāju – sarmatu sirojumi, kas sākās jau p. m. ē. 3. gadsimtā un turpinājās m. ē. pirmajos gadsimtos. Sarmati sakāva skitus, izpostīja Skitijas zemes, un uz tām sāka veidoties Sarmatija. Savos sirojumos tie sasniedza arī Pripetes baseinu un Dņepras augšteci, kur atradās baltu cilšu – neuru un budinu zemes, kas p. m. ē. 1. gadu tūkstošā bija tieši skitu kaimiņi.

M. ē. 1.–2. gadsimtā no Baltijas jūras dienvidu piekrastes apgabalēm uz Melnās jūras stepju zemēm virzījās ģermāņu ciltis goti. Gotu pārceļošana, kas notika pakāpeniski, iespējams, dažu paaudžu laikā, stipri skāra baltu ciltis – senprūšu, sudavu (jātvingu) un galindu zemes. Par to liecina Polijas ziemeļos pētītie kapulauki, kur apbedīti goti un baltu cilšu piederīgie. Lai gan gotu iebrukumi arheoloģiski

novēroti līdz pat Pripetes augštecei, šķiet, ka no iekarotājiem vismazāk ir cietuši jātvingi. Par to liecina paleoantropoloģiskie dati.

Jauna nemiera pilns Eiropas tautu dzīvē bija t. s. Lielās tautu staigāšanas laiks, kas sākās ar huņņu sirojumiem 4. gadsimta beigās. Dažu gadu desmitu laikā huņņi kara darbības sfērā ietvēra visu teritoriju no Donas lejteces līdz Donavai. Lielās tautu staigāšanas laikā notika spēcīgas slāvu cilšu migrācijas, kā arī baltu cilšu izkustēšanās un izmaiņas to apdzīvotajās teritorijās. Īpaši tas sakāms par baltu tautu apdzīvotās teritorijas dienvidu perifēriju, kur baltu ciltis varēja būt tiešā veidā skartas ar huņņu karadarbību. Taču visvairāk tika skartas pārējās Eiropas tautas, kur Lielās tautu staigāšanas laikā (4.–8. gs.) stipri mainās Eiropas etniskā karte.

Atklāt vēsturiska un etniska procesa gaitu m. ē. 1. gadu tūkstoti baltu etniskajā vidē stipri palīdzēja kranioģiskā (galvaskausu) materiāla uzkrāšana un publicēšana, kas sevišķi intensīvi notika 20. gadsimta 60.–80. gados sakarā ar daudzu kapulauku arheoloģisko izpēti. Jau sen noskaidrots, ka m. ē. sākumā Lietuvā un Latvijā pēkšņi parādījās jauns kapulauku veids – uzkalniņi ar akmens riņķiem. Arheoloģiskajā literatūrā šis notikums tiek skaidrots ar jaunu baltu cilšu ienākšanu. Lietuvā Žemaitijas teritorijā tos piedēvē žemaišiem, Lielupes baseinā – zemgaļiem, bet Lietuvas ziemeļaustrumos, Sēlijā un Vidzemes dienvidaustrumos – sēļiem.

Uzkalniņu kapi ar akmens riņķi (uzkalniņa pamatnē) vispirms parādās Žemaitijā (1. gs. otrā puse), vēlāk tie ieviešas Lielupes baseinā un Lietuvas ziemeļaustrumos (2.–3. gs.), bet vēlākie paugurkapu kultūras uzkalniņi (3.–4. gs.) tiek ierīkoti Sēlijā. Protams, norādītā secība laikā un telpā liecina par baltu cilšu virzīšanos uz ziemeļiem un ienākšanu vispirms Lietuvā (tātad no dienvidiem) un pēc tam arī Latvijā. Ir liecības, ka minētās ciltis nereti ievieš savus kapus iepriekšējo – švīkātās keramikas kultūras iedzīvotāju dzīvesvietās. Tas, protams, liecina par vietējo iedzīvotāju asimilēšanu vai aiziešanu, jo viņu zemes apgūst paugurkapu kultūras ienācēji.

Paugurkapu kultūras ienācēji visā viņu izplatības teritorijā ir antropoloģiski līdzīgi. Tiem raksturīgs samērā liels galvaskausa garums un iegarena galvas forma, šaura un vidēji augsta seja ar mēreni izteiktu masivitāti. Diemžēl materiāls joprojām nav pietiekams, lai

varētu saskatīt antropoloģiskas atšķirības starp atsevišķām iedzīvotāju teritoriālām grupām. Spriežot pēc esošiem datiem, šķiet, ka atšķirību spektrs nepārsniedz mūsdienu latviešu antropoloģisko sastāvu.

Paugurkapu kultūras iedzīvotāju migrācija ir jāsasaista ar gotu virziņanos uz austrumiem un dienvidaustrumiem – Melnās jūras stepju zemēm, kur 2.–4. gadsimtā veidojās Čerņahovas polietniskā kultūra, kas teritoriāli atbilst gota Ermanariha valstiskajam veidojumam. Šīs teritorijas iedzīvotāju sastāvā varēja būt iekļauti slāvi, sarmati, goti, kā arī balti (visticamāk – galindi). Pēdējie, iekļaujoties gotu migrācijā uz Melnās jūras ziemeļpiekrastes zemēm, it kā izzūd no Polijas zemēm, kur tos kopā ar sudaviem (jātvingiem) m. ē. 2. gadsimtā ir pieminējis ģeogrāfs Ptolemajs. Turklāt Čerņahovas kultūras teritorijā 2.–4. gadsimtā kapos ir konstatēti apbedītie, kuri pēc antropoloģiskām pazīmēm stipri atgādina tās baltu ciltis, ko mēs saucam par žemaišiem. Šķiet, prūšu, galindu un sudavu teritorijas kopība varēja būt stipri skarta ar gotu migrāciju, kur goti daļēji palika arī uz ilgstošāku dzīvi. Galindi 2. gadsimtā, migrējot gotiem līdzīgi uz Melnās jūras stepēm kara draudžu sastāvā, varēja tikt iekļauti šajā migrācijas vilnī un tādējādi zaudēt savas teritorijas kopību. Jāteic, ka galindu teritorijas apmēri m. ē. sākumā nav īsti skaidri. Pievērs uzmanību toponīmi, kas saistīti ar etnonīmu “galindi”. Tie it kā “izkaisīti” diezgan plašā teritorijā virzienā no ziemeļiem uz dienvidiem, kas lokalizēti galvenokārt Polijas zemēs.

M. ē. 1. gadu tūkstoša vidū baltu cilšu etniskajā vēsturē sākās jauns svarīgs posms. Lietuvas vidienē un Žemaitijā 4. gadsimta beigās un 5. gadsimta sākumā parādījās jauns apbedīšanas veids – lidzenie kapulauki – un izzuda tradīcija apglabāt cilts piederīgos kapu uzkalniņos. Nedaudz vēlāk (no 6. gs.?) ieviesās līdzīga parādība arī visā paugurkapu izplatības areālā Latvijas teritorijā.

Šajā laika posmā notiek izmaiņas arī visā Austrumlietuvā. Te no 4. gadsimta otrās puses beidza eksistēt iepriekšējā perioda švikātās keramikas kultūra un izplatījās jauns apbedīšanas veids – t. s. Austrumlietuvas uzkalniņi. Šiem Austrumlietuvas uzkalniņiem, kuri no 4. gadsimta beigām izplatās visā tās teritorijā līdz Šventojas upei rietumos, nav nekā kopēja ar iepriekšējā perioda paugurkapu kultūru pārējā Lietuvas un Latvijas teritorijā. Austrumlietuvas uzkalniņi ir

pilnīgi jauna parādība Lietuvas baltu cilšu etniskajā situācijā, kuras sākumi attiecas tieši uz 4. gadsimta pēdējo ceturksni un 5. gadsimta sākumu. Tātad tie parādās vienlaikus ar līdzeno kapulauku kultūras izplatību visā pārējā Lietuvas teritorijā.

Līdzeno kapulauku parādīšanos Viduslietuvā un Žemaitijā, kā arī uzkalniņu kapu ieviešanu Austrumlietuvā nedrīkst skaidrot ar vietējo cilšu kontinuitāti. Par to liecina antropoloģiskie dati. Šis ciltis atšķirībā no iepriekšējā perioda paugurkapu kultūras iedzīvotājiem raksturojas ar masīvu ķermeņa uzbūvi, lielu augumu un platu seju. Šāds antropoloģisko pazīmju komplekss nebija raksturīgs iepriekšējā laikposma iedzīvotājiem nedz Lietuvas, nedz Latvijas teritorijā, un tas ir drošs apliecinājums, ka Baltijā līdz ar līdzeno kapulauku parādīšanos ienāk jauni iedzīvotāji. Arī vairāki arheoloģiskie dati un veiktie pētījumi liecina to pašu. Apbedīšanas tradīcijas ir konservatīvākā garīgās kultūras sastāvdaļa, kas tāpat vien pēkšņi nemainās. Tāpēc Lietuvas teritorijā m. ē. 1. gadu tūkstoša vidū jaunu apbedīšanas veidu ieviešana var norādīt tikai uz jaunu iedzīvotāju ienākšanu. Šajā sakarā var minēt Lietuvas arheologa A. Tautaviča kādu visai interesantu secinājumu. Pēc viņa domām, arheoloģiskie dati liecina, ka to baltu cilšu veidošanās, kuras pieminētas 9.–14. gadsimta hronikās un dažādos rakstītos avotos, ir jāattiecina uz m. ē. 1. gadu tūkstoša vidu un otro pusi.

Jāatzīmē kāda interesanta parādība, kas novērota 5.–8. gadsimtā līdzeno kapulauku izvietojumā. Agrākie līdzenie kapulauki (4. gs. beigas – 5. gs.) vispirms parādās mazapdzīvotos rajonos – Viduslietuvā dienvidos, kur iepriekšējā perioda uzkalniņu kapi konstatēti nelielā skaitā. Līdzīga aina novērota arī Žemaitijā. Šī parādība saskatāma arī kapu uzkalniņu teritorijā Lielupes baseinā. Paugurkapu kultūras laikā Lielupes līdzenums bija samērā mazapdzīvots. Tē salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu ievērojami pieaudzis līdzeno kapulauku skaits. Turklāt, ja iepriekšējā periodā paugurkapi koncentrējās Lielupes kreisā krasta pieteku rajonā, tad līdzenie kapulauki ir situēti jau visā Lielupes baseinā. Aprakstītā parādība, visticamāk, liecina par spēcīgu migrāciju, kas sākusies 4. gadsimta beigās un 5. gadsimtā.

Atcerēsimies, ka Eiropā t. s. Lielās tautu staigāšanas laiks sākās no 375. gada, kad hunņu ordas iebruka Melnās jūras stepju joslā un,

izpostot tur Čerņahovas kultūras teritoriju, sagrāva gota Ermanariha polietnisko valstisko veidojumu. Zīmīgi, ka pēc arheoloģiskiem dotumiem Lietuvā senākie lidzenie kapulauki, kuri iezīmē jaunu iedzīvotāju ienākšanu Baltijā, parādās tieši 4. gadsimta beigās, kas pilnībā atbilst iepriekš minētam notikumam Austrumeiropā. Turklāt šo sakritību iezīmē arī daži arheoloģiskie artefakti: divos Plinkaigaļu kapulauka apbedījumos (Viduslietuvā dienvidos) konstatēti ģindeņu kaulos iecirtušies bultu uzgaļi – vienā gadījumā augšstilba kaulā, otrā – mugurkaula skriemeli. Astoņi līdzīgi bultu uzgaļi atrasti Aukštadvaru pilskaļnā Traķu rajonā, kā arī dažos citos pilskaļnos Lietuvas dienvidaustrumos. Tie visi tiek datēti ar 4.–5. gadsimtu. Pēc formas šie uzgaļi ir pilnīgi sveši baltu cilšu kultūrām un raksturīgi klejotāju ordām – Melnās jūras stepju zemju iekarotājiem. Šie fakti vedina domāt, ka klejotājciltis savos sirojumos varēja sasniegt Lietuvas dienvidus, kur tās ir cietušas sakāvi.

Tādējādi nevar būt nekādu šaubu, ka huņņu ordu iebrukumi Eiropā skāra arī baltu cilšu apdzīvotās teritorijas. Šoreiz tieši kara briesmas kļuva par iemeslu spēcīgai baltu cilšu migrācijai ziemeļu virzienā. Arheologs Francis Balodis 1938. gadā publicētajā grāmatā “Latviešu vēsture” nonāk pie secinājuma, ka zemgaļi (Lielupes lidenumā) vidējā dzelzs laikmetā (5.–8. gs.) ar īpatnējām apbedīšanas paražām – iespraustām šķēpu smailēm kapa bedrē līdzās apbedītajam, plaši piekoptiem ugunsritiem, izmantotiem akmeņiem kapa bedres ierīkošanā, kā agrāk baltiem neraksturīgu mirušo Z – D orientāciju, dažkārt ar apbedītā saliekto stāvokli kapa bedrē un citām tradīcijām – ieņem savrupu vietu starp sinhronām baltu ciltīm.

Uzskaitītās vidējās dzelzs laikmeta zemgaļu apbedīšanas tradīcijas ir salīdzinoši savdabīgas un spilgtas. Taču tām var atrast tiešas analogijas teritorijā, kas atrodas dienvidos no Baltijas. Tās var lokalizēt starp Oderas vidusteci un augšteci rietumos līdz Vislai ar tās kreisā krasta pietekām (Rietumbuga, Nareva) austrumos. Šo teritoriju, sākot ar p. m. ē. 1. gadsimtu līdz m. ē. 450. gadam, apdzīvoja ciltis, kuras zinātniskajā literatūrā pazīstamas ar nosaukumu Pševoras kultūras ciltis. Ja ņemam vērā tikai vienas Pševoras kultūras ļoti spilgtas tradīcijas (iespraustās šķēpu smailes kapa bedrē) lokalizāciju, tad tās teritorija koncentrējas starp Vartas upes augšteci

rietumos, Višlas vidusteci austrumos un Rietumbugas lejteci ziemeļos. Tā ieņem Pševoras kultūras ziemeļaustrumu nostūri, kas atrodas senprūšu un jātvingu (sudavu) zemju tiešā tuvumā. Iespējams, tieši no šejienes 4. gadsimta beigās un 5. gadsimta sākumā Lielupes baseinā ir ieceļojuši baltu cilmes iedzīvotāji.

Te pieminētai bērū paražai, šķiet, ir sevišķa nozīme, jo to var uzskatīt par baltu etnosa arheoloģisko ekvivalentu. Šī zemgaļu bērū paraža ar to pašu nozīmi ir ietverta kādā tautasdziesmā – “Es iedūru zobentiņu baltā smilšu kalniņā, lai tas trūd, lai rūšēja līdz manam mūžiņam”. Šīs latvju dainas rindkopas mums apliecina bērū paražas – iesprausto šķēpa smaili kapa bedrē – piederību baltu etnosam. Varbūt šī bērū paraža iedziedāta tautasdziesmā vēl Pševoras kultūras teritorijā?

Atcerēsimies, ka vidējā dzelzs laikmetā ievērojami pieaug zemgaļu kapulauku skaits. Līdzīga aina novērota arī latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tieši vidējā dzelzs laikmetā, kas attiecas uz Lielās tautu stāigāšanas laiku, zemgaļu un latgaļu teritorijā atrasti visbagātākie ieroču depozīti (5.–9. gs.), kā arī vīriešu kapos likts bagāts karavīra bruņojums. Interesantus datus sniedz arī pētītajos zemgaļu un latgaļu kapulaukos apbedīto vīriešu un sieviešu kapu skaita attiecības. Ludzas rajona Nukšu kapulaukā, kas ierīkots 8. gadsimta beigās un 9. gadsimta sākumā, vīriešu un sieviešu kapu skaita attiecība ir 12:1. 10. gadsimtā situācija ir mainījusies, lai gan joprojām vīriešu kapu pārsvars ir divreiz lielāks – 41:24. Tikai 11.–12. gadsimtā vīriešu un sieviešu skaits kopienās ir līdzsvarojies. Līdzīga aina konstatēta arī Preiļu rajona Kristapēnu kapulaukā. Te 10. gadsimtā, tāpat kā Nukšās, vīriešu un sieviešu kapu skaita attiecība ir 2:1 (konstatēti 42 vīriešu un 21 sievietes kaps). Pirmatnējā sabiedrībā par sociāli pieaugušiem uzskatīja jau pusaudžus, kuri sasnieguši 14 gadu vecumu. Šī raksturīgā senās sabiedrības tradīcija tika pieņemta arī Latvijas teritorijā. Tāpēc pusaudži zēni, kuri bija sasnieguši 14 gadu vecumu, tika iesaistīti arī kara darbībā. Uz to norāda Kivtu kapulaukā atklātā ne tikai vīriešu un sieviešu apbedījumu disproporcija – 37:16, bet arī salīdzinājumā ar meiteņu skaitu izteikti liels zēnu kapu pārsvars – 15:2. Protams, šāda disproporcija liecina par te pārstāvētās populācijas katastrofālu situāciju, jo populācija šādā sastāvā nav spējīga

sevi atražot. Vīriešu un zēnu kapu pārsvars kapulaukā norāda, ka Kivtu sabiedrībai 7.–8. gadsimtā bija izteikti militārs raksturs. Jāpiebilst, ka Lielās tautu staigāšanas laikā līdzīga aina novērota visā Eiropā – vīriešu apbedījumu skaits kapulaukos līdz trim reizēm pārsniedza sieviešu.

Tādējādi m. ē. 1. gadu tūkstoša Lielās tautu staigāšanas laiks tiek saistīts ar izteikti militārām aktivitātēm, kuru dēļ notika tautu pārvietošanās, jaunu zemju apgūšana, sajaukšanās, integrācija un jaunu etnosu veidošanās. Daudzi etnosi, meklējot patvērumu no kara briesmām, pārvietojās uz jaunām zemēm, kuru apgūšana arī sākās ar militārām aktivitātēm. Tāpēc kara darbība un migrācija bija raksturīgākā Lielās tautu staigāšanas laika parādība. Protams, balti šajā notikumu virpulī neveidoja izņēmumu. Te minētajiem notikumiem bija paliekama nozīme gan latviešu, gan lietuviešu etnoģenēzē. Te izklāstītās problēmas visai konspektīvā veidā nesniedz lasītājam ļoti svarīga baltu etnoģenēzes laikmeta pilnīgu ainu. Un tomēr izklāsts ļauj secināt, ka Baltija m. ē. 1. gadu tūkstotī nebūt nebija Eiropas dziļā province, bet gan tika cieši integrēta tās notikumos, kas stipri ietekmēja baltu etnoģenēzes (tālākās konsolidācijas) pēdējo laika posmu. Jauns baltu etnosu pieplūdums m. ē. 1. gadu tūkstotī noplēja izšķirošo lomu latviešu etnosa veidošanās vēsturē.

NEPARASTAIS FOLKLORĀ

Lilija Jakubenoka

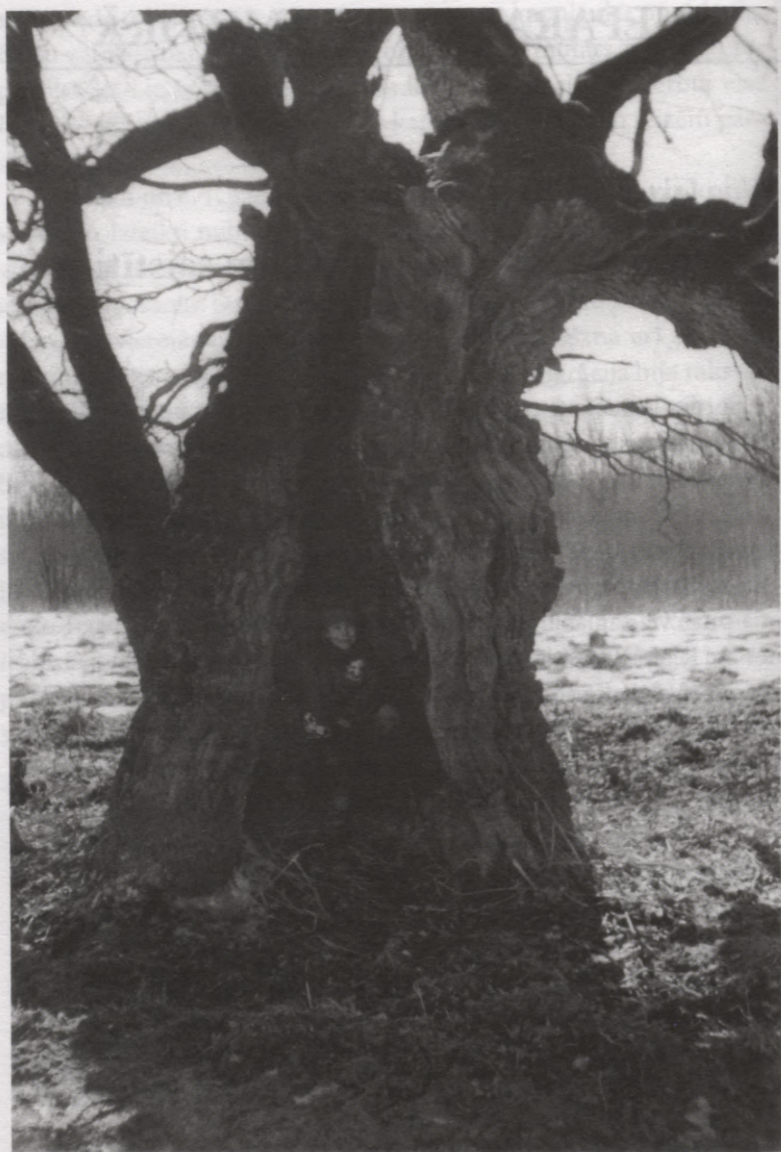
Koki un akmeņi – ar Velnu saistīti un nesaistīti

Šoreiz lasītājiem pastāstīšu par dažiem mazāk popularizētiem kultūrvēsturiskiem dabas objektiem, kurus esmu iepazinusi pēdējos gados.

Vispirms par diviem dižkokiem un akmeni Aizkraukles rajonā, par kuru kultūrvēsturisko nozīmību ziņas sniedz vēstītājfolklorā.

Kokneses pagastā, Kokneses–Krapes ceļa 3. kilometrā, ceļa kreisajā pusē vēl saglabāties vecs, dobumains ozols (sk. 1. attēlu). Koknesiete R. Vērdiņa (dz. 1947. g.) stāstīja par šo ozolu dzirdēto. Ozolā dzīvojot Velns. Kādreiz Viskaļu muižkungs braucis uz Koknesi pulksten divpadsmitos naktī. Velns taisni no ozola ielēcis droškā. Zirgi sākuši trakot. Velns nozudis tikai tad, kad kučieris tam iesitis ar pātagu. Velns pie ozola parādoties simt gados vienu reizi. Apkārtējo māju saimnieki stāstījuši, ka, ejot ozolam garām, aukstās ziemas naktīs dzirdējuši soļu skrapstēšanu, it kā kāds ietu ozolam apkārt pa sasalušo sniegu, bet gājējs nav bijis redzams. R. Vērdiņas vīram ar šo ozolu saistās personiskas izjūtas. Reiz viņš gājis tumšā rudens naktī ap vienpadsmitiem uz mājām un, kad pienācis pie ozola, nav vairs varējis tālāk paiet, pārņēmusi neizskaidrojama baiļu sajūta. Aptaujājot vēl vairākus tuvējo māju iedzīvotājus, daži vecāki cilvēki vien atcerējušies, ka kaut kas ar Velnu saistīts tur bijis, kaut kas spokojies, bet neko konkrētāk.

Klintaines pagastā pie ceļa, kas no Rīteriem ved uz Alotenes staciju, vēl nesen auga dižozols, kas publicētajos dabas pieminekļu sarakstos dēvēts par Ubadzes ozolu. Netālo Depšu māju saimniece Ž. Zvirgzdiņa (dz. 1910. g.) stāstīja, ka tas ir spoku ozols. Velns tajā

1. attēls. Nostāstu ozols Kokneses–Krapes ceļa malā

2. attēls. Pētersonu Velna pēdas akmens

savus bērnus pusnaktī šūpojot. Dažkārt pie ozola šķiet, ka kāds dzied, ka runā. Depšu bijušais saimnieks A. Penčuks audzudēlēnam, ejot gar ozolu, vienmēr skaitījis kaut kādu pantiņu, joku dziesmiņu, kurā bijis piesaukts Velns. Diemžēl šis ozols, kurā jau agrāk bijis izdedzis dobums, 2001. gadā tika aizdedzināts vēlreiz, un tagad dabā redzamas tikai ozola celma un varenā stumbra paliekas.

Par Mazzalves pagastā pie Pētersoniem Viesītes upē guļošo akmeni (sk. 2. attēlu) mūs informēja netālajos Putniekos dzīvojušī M. Eglīte (dz. 1926. g.). Par akmeni, kas saukts par Velna pēdas akmeni, viņai stāstījis tēvs un vectēvs. Pēdas forma ir pašam akmenim, bet M. Eglīte neskaidri atcerējās, ka arī akmens virspusē viņai bērnībā tikusi rādīta kaut kāda, šķiet, trīsstūrim līdzīga zīme. Stāstīts, ka pusnaktī noteiktā laikā Velns uz šī akmens teļu velējot. Kaimiņos tajā laikā dzīvojis kāds māņticīgs vecuks, Andrejonkulis – linu kulstītājs un grāvracis. Ja viņš kādreiz, kad bijusi laba atbalss, padzirdējis kulšanas vai citu līdzīgu troksni, tad šausmās līdis gultā slēpties, teikdams, ka nu jau atkal Velns teļu velējot. Pašos Pētersonos tagad dzīvo ienācēji, bet agrāk tur uzaugusi un dzīvojusi M. Dubure (dz. 1919. g.),

3. attēls. Iedobe "Dīvenš nūsleika" pie Zīļukalna ciema

kurai gan vecāki par šo akmeni neko nav stāstījuši, jo Pētersoni bijuši viņu jaunsaimniecība. Viņa par Velna pēdas akmeni zināja stāstīt tikai to, ko dzirdējusi no jau minētā Andrejonkuļa, piebilstot, ka viņam bijusi iesauka Ješiņš un ka viņš ticis uzskatīts par pavieglu. Andrejonkulis arī stāstījis, ka uz šī akmens nedrīkstot mazgāties, jo Velns ieraušot upē.

Jautāta, kādēļ akmens saukts par Velna pēdu, M. Dubure atbildēja, ka tas paša akmens izskata dēļ, jo atgādina kājas pēdu. Tātad šis akmens būtu pieskaitāms nevis pēdakmeņiem, bet gan akmeņiem, kurus, manuprāt, vispareizāk būtu saukt par pārvērtību akmeņiem. Tie ir akmeņi, par kuriem teikas vēsta, ka akmenī pārvērsts kāds mitoloģiskais personāžs, tā ķermeņa daļa vai kāds ar to saistīts priekšmets. Nereti par šādiem akmeņiem arī tiek stāstīts, ka tajos pārvērsts kāds cilvēks vai dzīvnieks, visbiežāk ligava, ligavainis, kāzinieki, gans ar ganāmpulku.

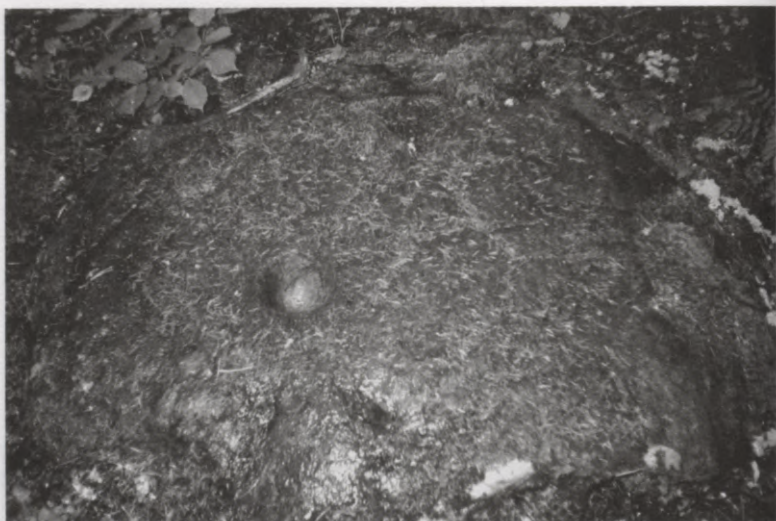
Latvijā plašāk pazīstami vairāki šādi pārvērtību akmeņi, piemēram, Velna papēdis Tukuma rajona Matkules pagastā Amulas krastā pie Mazskudru mājām, Velna nags Aizkraukles rajona Zalves pagastā Susējas krastā pie bijušajiem Jaunzemiem, Velna rags Alūksnes

4. attēls. Akmens ar dobumu Kalna Cikužos

rajona Annas pagastā Papardes krastā pie Miškām. Lai arī ir diezgan daudz teiku par šādiem pārvērtību akmeņiem, tomēr dabā reāli identificējamu pārvērtību akmeņu nav saglabāties pārāk daudz, un tas būtiski palielina Pētersonu Velna akmens nozīmību. Ievēribu pelna arī motīvs par teļa velēšanu. Jādomā, ka te saplūduši divi teiku sižeti, kuri atspoguļo zemes un pazemes dievību nodarbes. Teļš liecina par Velna saistību ar lopkopību, bet velēšana vairāk raksturīga vārdos nosauktām (visbiežāk raganas) un nenosauktām sieviešu kārtas mitoloģiskām būtnēm, kuras pie dažādiem ar ūdeni saistītiem dabas objektiem mazgā un velē veļu. Par paša Velna saistību ar šo nodarbi Latvijā liecina vēl tikai akmens ar nosaukumu Vella velētava Cēsu rajona Kaives pagasta Maisēļos.

Ar teikām apvītī dabas objekti galvenokārt saistās ar zemes un pazemes dievībām, tāpēc tālāk pievērsīšos kādam neparastākam objektam, kas šai likumībai neatbilst. To parādīja latgaliešu kultūras darbinieks A. Slišāns (dz. 1948. g.) Balvu rajona Briežuciema pagastā pie Zīļukalna ciema. Krāterveidīgais zemes virsmas padziļinājums (sk. 3. attēlu), kas mūsu apmeklējuma laikā sausajā 2004. gada pavasarī bija pilnīgi izžuvis, pēc A. Slišāna teiktā, parasti gan esot

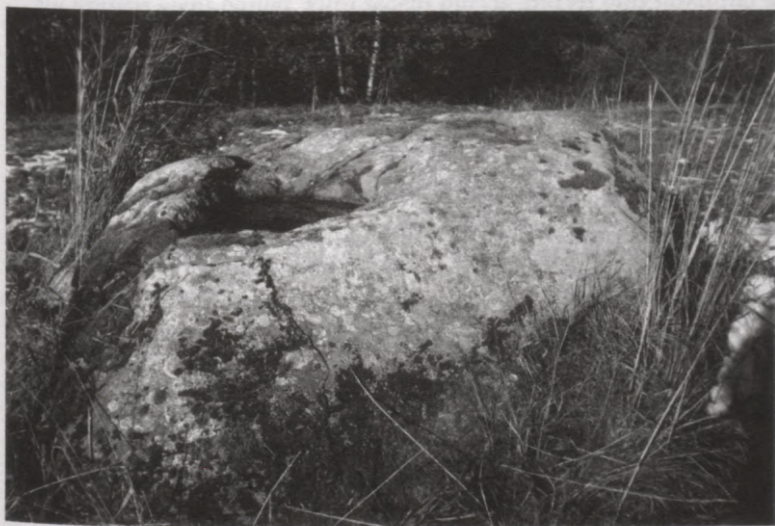
5. attēls. Akmens ar dobumu Purteteru viduslaiku kapsētā

piepildīts ar ūdeni. Tā nosaukums latgaliskajā izrunā Dīvenš nūsleika, tātad tā ir vieta, kur noslēcis Dieviņš. Ļaudis pret šo vietu izturējušies ar cieņu, bērniem ūdenī neko nav ļāvuši mest. Iespējams, ka īpatnējais vietas nosaukums glabā caur senā cilvēka mītisko pasaules uztveri pārveidotas atmiņas par reālu notikumu, proti, meteorīta ietriekšanos zemē.

Ja par iepriekš aprakstīto dabas objektu mitoloģisko nozīmi liecina teikas un vietvārdi, tad par tagadējā Cēsu rajona Drustu pagastā bijušo Viļumu Ašgalvi pirmās ziņas sniedz 1740. gada baznīcu vizitāciju materiāli. Lai gan Viļumu kulta vieta literatūrā daudzkārt aprakstīta, tostarp viens no tās akmeņiem kļuvis par literāru tēlu V. Lāma romānā “Pavarda kungs Ašgalvis”, īstas skaidrības ne par akmeņu izvietojumu šajā kulta vietā, ne par konkrēto Ašgalvi nav. Par šo tēmu iespējamie interesenti var izlasīt arheologa J. Urtāna nesen iznākušajā grāmatā “Skudra pie kalna”. Varu tikai papildus pavēstīt, ka pēc tur redzamās fotogrāfijas 2004. gada 15. aprīlī izdevās atkal atrast no Viļumu kūtiņas pamatiem izlauzto akmeni, kas uzskatīts par mūsu dienās pazudušo, iespējams, vienu no senajiem elktēliem.

6. attēls. Akmens ar muldu pie Dravēniem

7. attēls. Akmens ar muldu pie Rutuļiem

Tas Cēsu Meža kapos kā rotājošs akcents novietots pie kāda apbedījuma. Akmens dabiskajā formā patiešām vērojama nosacīta līdzība ar cilvēka siluetu.

Tālāk īsi aprakstīšu vēl divus interesantus akmeņus, par kuriem nav saglabājušies pilnīgi nekādi nostāsti, bet par to saistību ar mitoloģiju liecina neapšaubāmi mākslīgā apstrāde.

Nesekmīgi meklējot P. Šmita latviešu tautas teikās pieminēto Ganu kalna Naudas akmeni pie Alūksnes rajona Apes pilsētas lauku teritorijas Kalna Cikužiem, uzmanību piesaistīja senās koka ēkas pamatos iemūrētais akmens ar tasītes veida padziļinājumu (sk. 4. attēlu). Tā diametrs ir 18 centimetru, bet maksimālais dziļums sasniedz sešus centimetrus. Savukārt netālu no Cēsu pilsētas robežas, Vaives pagastā esošajā Purteteru viduslaiku kapsētas teritorijā, mums parādīja līdzīgu, bet tomēr principā atšķirīgu akmeni arī ar mākslīgu padziļinājumu (sk. 5. attēlu). Šī iedobuma diametrs ir 12 centimetru, bet dziļums – pieci centimetri. Akmens atrašanās viduslaiku kapsētā varētu liecināt, ka tas kalpojis kā ar veļu kultu saistīta ziedojumu vieta, un arī norādīt uz iespējamo akmens apstrādes datējumu. Protams, ja vien tā bijusi sākotnējā akmens funkcija.

Vēl lielākas neskaidrības ir ar muldakmeņiem, par kuros esošo muldu vairākumu nav iespējams droši pateikt, vai tās ir dabiski radušies izdrupumi vai pie to izveides strādājis cilvēks. Līdz ar to, ja par akmeni nav saglabājušās teikas un nostāsti, tad tādu objektu par kultakmeni uzskatīt varam visai nosacīti. Visu to apzinoties, tomēr uzdrošinos norādīt uz diviem akmeņiem ar muldveida iedobumu, kurus iepazinu 2004. gada vasarā. Abi tie atrodas muldakmeņu izplatības apgabalā raksturīgā vietā – Madonas rajona rietumu daļā. Pirmais no tiem (sk. 6. attēlu) atrodas Vestienas pagastā, netālu no Dravēniem. Tas iekļauts bērzauniešu Ločmeļu ģimenes izveidotajā “Piekūnu klejotāju takā”, ar nosaukumu “Sirds mīlestības akmens”, turklāt takas veidotāji krietni strādājuši, lai dižakmens statusam atbilstošo akmeni pilnībā atsegtu. Otru muldakmeni (sk. 7. attēlu) uzgāju netālu no Bērzaunes Rutuļiem, kad tika meklēts kāds P. Šmita apkopotajās teikās minēts akmens, zem kura māju saimnieks Jurgu dienas rītā pirms saimes uzcelšanās licis kauta gaiļa iekšas.

Kārķu Augstajā kalnā nogrimusi baznīca

Viena no Valkas rajona Kārķu pagasta sakrālās ainavas dominan-tēm ir Augstais kalns, kas atrodas pagasta ZR stūrī Acupes kreisajā krastā pie Naukšēnu pagasta robežas. Latviešu folkloras krātuvei iesūtītas dažas teikas par Augstajā kalnā nogrimušo baznīcu, pāris no tām pierakstītas pat Rencēnu pagastā, kas liecina par to, ka kalns bijis pazīstams ne tikai Kārķu pagastā, bet arī plašākā apkārtņē. Tei-kas par kalnā nogrimušo baznīcu kārķenieši un pat Kārķos ienāku-šie iedzīvotāji zina stāstīt vēl mūsu dienās.

Teika stāsta: *“Kad brauc uz Kārķiem, tad jābrauc Zemā sila kal-nam pāri. Tur apakšā guļot apburta baznīca. Vēl ilgi tur apakšā dunē-jusi tā kā cilvēku runāšana. Kādreiz tur stāvējusi baznīca. Visapkārt tecējusi upe, tikai gar vienu sānu iet ceļš, bet kalna vidū ir liels iedo-bums, kur agrāk bijusi baznīca.*

Reiz baznīcā turēts dievkalpojums. Mācītājs uzkāpis kancelē un sācis runāt. Tikmēr kučieris gaidījis ārā pie durvīm, kamēr mācītājs beigs dievvārdus un nāks ārā no baznīcas, lai brauktu uz māju. Te pa ceļu braucis viens pajūgs, kurā sēdējis burvis. Burvis bijis saskaities uz mācītāju, un nu viņš gribējis atspītēt. Viņš piebraucis pie baznīcas un sācis burt. Baznīcā atskanējusi dziesma, un viņa sākusī grimt. Gri-musi, grimusi un nogrimusi. Ilgi tur vēl dzirdētas dunošas skaņas.” (LFK 116, 14150)

Teikās minēti vairāki baznīcas nogrimšanas iemesli – baznīca nogrimusi brīdī, kad māte ar septiņiem dēliem bijusi pie dievgalda; laikā, kad baznīcā gandrīz salaulāts kāds bagāts saimnieks ar kādu nabadzīgu meiteni, kas mīlējusi citu puisi, vai brīdī, kad gandrīz sa-laulāts no kara pārnākušais brālis ar māsu, kuru viņš vairs nepazīna, tātad par iemeslu baznīcas nogrimšanai parasti izvēlēta kāda pret-dabiska situācija (nobur burvis, incests u. tml.).

Teikās stāstīts, ka nogrimušās baznīcas vietā kalnā palikusi iedobe. Augstais kalns ir 300 m garš un 100 m plats izolēts paugurs, kas virs apkārtnes purvainajām pļavām paceļas apmēram 14 m augstumā.

Kalna vidusdaļā patiešām ir 10–11 m dziļa, ovāla iedobe ar stāvām malām. Iedobes garums ap 60–70 m, platums – 35 metri. Domājams, ka iedobe ir īpatnējs ģeoloģisks veidojums, kas ar savu dīvaino formu piesaistījis apkārtnes iedzīvotāju uzmanību, radot teikas par dobumā nogrimušo baznīcu. Lidzīga izskata bedres arī citos kalnos reizēm saistās ar teikām par tajās nogrimušajām baznīcām. Viena no iespaidīgākajām šādām bedrēm apskatāma Balkānu kalnos Balvu rajonā.

Vidzemē teikas par nogrimušām baznīcām bieži pierakstītas par senajām kapu vietām, tomēr šķiet, ka Augstais kalns ar senkapiem nav saistāms. Kalni ar tajos it kā nogrimušām baznīcām sastopami visā Latvijas teritorijā, tos pieņemts uzskatīt par senām kulta vietām. Bieži šos kalnus tā arī sauc – par Baznīckalniem. Šo kalnu izmantošanu kulta vajadzībām apstiprina arheologu izrakumi Strazdes Baznīckalnā Kurzēmē.

Interesanti, ka vēl mūsu dienās daži cilvēki Kārķu pagastā apgalvo, ka Augstā kalna dobumā senāk esot redzējuši nogrimušās baznīcas torņa galu. Edgars Sproģis (dz. 1927. g.) stāstīja, ka agrāk slēpojuši pa Augsto kalnu. Uzduroties kādam kadiķa celmam, domājuši, ka tas ir baznīcas torņa gals. Iespējams, ka par baznīcas torņa galu uzskatīts arī kāds ģeoloģisks veidojums, kas atrasts, rokot Augstajā kalnā granti, ko vēstulē G. Eniņam apraksta Erna Stallīte, kas kādreiz dziļojusi netālu no kalna: *“Grants kalnā pacēlās augsta klints kā mājas skurstenis. Grants visapkārt bij izņemta. Bet tas skurstenis bij ciets. Gan ar lāpstām apskrubināts, tak velti. Man viņš patika tāpēc, ka sastāvēja no daudzkrāsainām kārtām, kuras manās acīs jauki harmonēja un mirdzēja.”* Šie piemēri ilustrē cilvēku vēlmi saistīt teikas mītisko slāni ar konkrētām izpausmēm un vērojumiem dabā, kas nebūt nav reta parādība.

Vienā no teikas variantiem stāstīts par Maiju un Juri, kuri viens otru mīlējuši, bet nieku dēļ sastrīdējušies, tāpēc Maija solījusies iziet par sievu pie kāda bagāta Naukšēnu saimnieka. Kāzu dienā Maija ar Juri satikusies baznīcā, bet tajā brīdī, kad viņi viens otru ieraudzījuši, nograndis pērkons, un baznīca nogrimusi. Tajā vietā radusies bedre un izaugusi slaida priede, kas nosaukta par Mīlestības priedi. Šī priede kalnā apskatāma vēl šodien, tikai tā pirms vairākiem

*Bedre Kārķu Augstajā kalnā, kur nogrimusi baznīca
(S. Laimis foto)*

gadiem ir nokaltusi. Ieskatoties priedes stumbrā, tajā var saskatīt vairākas rētas, kas palikušas no iegrieztajām sirdīm un iniciāļiem.

Senās kulta vietas bieži saistītas arī ar Velna darbošanos, un Augstais kalns nav bijis izņēmums: “Augstā kalnā dzīvojis un piemitis Velns. Šis Velns apkārtnei nav paticis, jo darījis daudz ļauna. Cilvēki nav zinājuši, kā tikt no Velna vaļā. Tad kāds mežsargs pielādējis bisi ar sudraba lodi un šāvis uz Velnu. Velns, kūleņus mezdams, novēlies no kalna Baltupē tajā vietā, kur tā ietek Acupē. Šajā vietā Acupe taisa pagriezienu un pienāk ļoti tuvu Augstā kalna pakājei. Tajā vietā, kur Velns iegāzies, palicis dziļš atvars, kur ūdens sācis it kā griezties riņķī. No šī laika Velns Augstā kalnā nav manīts.

Pēc tam atvarā vairāki cilvēki noslīkuši, kurus Velns esot ievilcis dziļumā. Tāpēc šajā vietā vietējie iedzīvotāji peldēties neiet” (no P. Sarapa atmiņām; pēc I. Pētersones grāmatas “Kārķu novada vēsture”).

Kādā citā teikā vēstīts, ka Baltupē šajā vietā noslicis skroderis. Savu kārt Edgars Sprōģis zināja stāstīt, ka Velns te atvarā esot mazgājies.

No teikām redzams, ka Augstais kalns saistījies ar dažādiem priekšstatiem kā senāk, tā arī mūsu dienās, joprojām saglabājot nozīmīgu vietu Kārķu pagasta iedzīvotāju sakrālajā ainavā.

Sandis Laime

Jaunatrastais svētums

Folklorā, tostarp arī teikas un nostāsti, ir viens no nozīmīgākajiem avotiem, kas mūsu dienās ļauj ielūkoties senču pasaules uztverē. Dzīvojot paaudzēm ilgi vienā pagastā, cilvēkiem izveidojās īpašas attiecības ar viņu dzimto vietu. Īpatnēji dabas vai aizlaikos tapuši cilvēku veidojumi bieži vien tika uzlūkoti par dažādu garu vai dievu darbības lieciniekiem, piemēram, sašķelti akmeņi bieži tika saistīti ar Pērkonu, kas ar bultām vajājis Velnu un pāršķēlis akmeni, tajā iesperot, vai, piemēram, pēdām līdzīgi izdrupumi akmeņos tika uzskatīti par Velna iemītām pēdām. Līdz galam neizprotot dabas procesus, kas radījuši šāda veida īpatnējus veidojumus, cilvēki šīs vietas sakralizēja. Reizēm šajās vietās tika ziedots vai veikti kādi citi rituāli. Tādējādi cilvēks ap sevi radīja sakrālo ainavu, t. i., iezīmēja savā apkārtnē īpašas vietas, kuras tika uzskatītas par svētām vai kā citādi īpaši marķētas. Pat oficiāli pieņemtā kristietība nespēja izspiest no cilvēku apziņas šo īpašo attieksmi pret kokiem, akmeņiem, avotiem. Šī īpašā attieksme jūtama vēl 20. gadsimta sākuma teiku pierakstos, tomēr ar laiku, nostiprinoties racionālai pasaules uztverei, senās teikas tika pārstāstītas kā vecu cilvēku blēņu stāsti, jo kurš tad vairs ticēs teikām par Velna nestajiem akmeņiem, ja jebkurš skolēns jau skolā uzzina, ka akmeņus uz Latviju atstūmis leduslaikmeta ledājs.

20. gadsimta 80. gadu beigās Trešās atmodas laikā Latvijā radās kaut kas līdzīgs 19. gadsimta vidus un beigu tautiskajam romantismam. Zīmīgi, ka šādos brīžos tautiskās jūsmas pamati bieži tiek

Karaļavoti (S. Laimes foto)

meklēti vēsturē, mēģinot tur saskatīt līdz tam nepamanītas liecības par mūsu dižo senatni. Trešā atmoda Latvijā sakrita ar Gunta Eniņa sensacionālo atklājumu Braslas krastos – 1986. gadā Virtakas iezī tika atklāta iespaidīga sen ieskrāpētu zīmju grupa, līdz ar to atklājot Baltijas valstīs līdz tam nezināmu kultūrvēstures pieminekļu grupu – zīmju klintis. Šis atklājums atmodas laika gaisotnē izraisīja ļoti lielu interesi sabiedrībā, jo pavidēja cerība beidzot pierādīt, ka arī *senlatviešiem* ir bijusi sava līdz šim nezināma rakstība. Saskatot Virtakas iezā zīmju grupēšanos vertikālos stabiņos, daudzi mēģināja šos stabiņus izlasīt, un dažiem izdevās izlasīt pat veselus tautasdziesmu tekstus! Vēlāk izrādījās, ka par ideogrammām pieņemtie zīmju stabiņi ir klintī pirms daudziem gadsimtiem ieskrāpētas piederības zīmes...

80. gadu beigās vairāki novadpētnieki galvenokārt Vidzemes ziemeļu daļā izdarīja jaunus un tikpat sensacionālus atklājumus, paziņojot, ka latviešiem senāk ir bijusi ne tikai sava rakstība, bet arī savas Stounhendžas jeb kalnu galos un nogāzēs īpaši saliktas akmeņu

rindas, kuras senie svētnieki jeb krīvi izmantojuši kā kalendāru. Par šiem atklājumiem izlasāmas nu jau vairākas grāmatas. Zīmīgi, ka šī jaunā sakrālās ainavas radīšanas tendence neapsika līdz ar atmodu, bet turpinās vēl mūsu dienās. No vienas puses, tas liecina par to, ka sabiedrībā atkal rodas interese par senajām svētvietām, kas kopumā ir apsveicama parādība. No otras puses, situācija, ka teju katra no lauka nolasīto akmeņu kaudze tiek pasludināta par senču svētvietu, arī ir divaina. Skaidrs, ka, attīstoties lauku tūrismam, ir izdevīgi, ka bez izjādes ar zirgu un nopēršanās lauku pirtī atpūsties gribošajam pilsētniekam ir iespēja turpat tīrumā apskatīt arī kādu senlatviešu svētvietu. No vēsturnieka skatpunkta jaunradītās svētvietas ir kā sārņi uz īsto un zinātniski pierādāmo svētvietu fona, savukārt folklorists šo situāciju uzlūko kā senās un teikās nojaušamās svētvietu folkloras dabisku turpinājumu mūsu dienās, jo vai tad mūsdienu cilvēks, gluži tāpat kā viņa sencis pirms vairākiem gadsimtiem, nevarētu, piemēram, izjust bijību īpatnēju akmeņu priekšā vai sajūt kāda avota dziednieciskās īpatnības? Turpinājumā piedāvāju dažus piemērus tam, kā mūsdienu folklorā pamazām pārklājas vecākajam svētvietu folkloras slānim vai rodas pilnīgi no jauna vietā, kas senāk nemaz nav kalpojusi par kulta vietu.

Valmieras rajona Bērzaunes pagastā atrodas Daviņu bedrīšakmens. Bedrīšakmeņi ir viena no senākajām kultakmeņu grupām Latvijas teritorijā, tie attiecināmi uz agro metālu periodu. Šajos akmeņos parasti iekalts no dažām līdz pat vairākiem simtiem mazu, apaļu bedrīšu, kas, pēc jaunākajiem pētījumiem Igaunijā, ir saistītas ar auglības rituāliem. Daviņu bedrīšakmens ir pirmais Latvijā atrastais šāda veida kultakmens (A. Štāls, 1925). Apmeklējot šo akmeni 2004. gada vasarā, satiku kādu no vietējiem iedzīvotājiem, kas bez īpašas mudināšanas pats sāka stāstīt, lūk, ko: *“Te kādi divi trīs gadi atpakaļ bija angļi no Amerikas. Viņi bija uzzinājuši no kosmosa šito akmeni, jo tur ir kosmiskā enerģija. Tas akmens ir no Zviedrijas atdzīts leduslaikmetā šite un palicis tur, kur tā kosmiskā strāva ir visspēcīgākā, kad ar zemi saskaras. Parasti uz tādiem punktiem ceļ baznīcas. Kad uz akmens ar plikām kājām uzkāpj tie, kam ir pazemināts asinsspiediens, tad kājas kņud un spiediens paaugstinās, bet ar paaugstinātu asinsspiedienu tas nav ieteicami.”* Vēlāk apvaicājos arī

par senākiem ar Daviņu akmeni saistītajiem nostāstiem un dzirdēju zināmo teiku par zviedru karali, kas uz akmens ēdis, – kur stāvējuši trauki, tur palikušas bedrītes, kā arī par veļu barošanu uz akmens, ar piebildi, ka to stāstījušas vecas tantes. Šī situācija skaidri atklāj, kā senāko teiku vietā nāk mūsdienu teikas – “veco tantišu” stāsti it kā ir zināmi, bet vairs nav aktuāli, tāpēc tie tiek stāstīti, tikai atbildot uz konkrēti par vecajām teikām uzdoto jautājumu, savukārt stāsts par enerģijām ir aktuāls, jo saistās ar neseniem notikumiem un daudz labāk iederas mūsdienu aprītē.

Netālu no Daviņu bedrīšakmens atrodas Zilaiskalns, kas ir padarīts par vienu no slavenākajām Latvijas senajām svētvietām. Rakstītajos avotos Zilaiskalns minēts jau kopš 17. gadsimta. Teikas par Zilokalnu pierakstītas galvenokārt 20. gadsimtā. Daudzie teiku varianti ļauj izsekot tam, kā mainījusies Zilākalna uztvere. Pagājušā gadsimta sākumā teikas par Zilokalnu savāktas galvenokārt apkārtnējos pagastos. Tajās lielākoties stāstīts par Jāņu svinēšanu Zilākalnā un nabagu barošanu un apdāvināšanu, kā arī par izsikušo Zilākalna dziedniecisko avotiņu. Īpaši populārs ir bijis stāsts par ubagiem, kuri aizgulējušies Ķeņču rijā un nokavējuši dāvanu sadali. Padomju gados Zilākalna nosaukums saistījās galvenokārt ar Zilākalna Martas vārdu, ne tik daudz ar pašu kalnu. Mūsu dienās kalns turpina apaugt ar jaunām teikām un ticējumiem. 2004. gadā Zilākalna virsotnē torņa pakājē no baltiem akmentiņiem uztaisīts daudzu koncentrisku apļu veidojums, ko cilvēki izmanto dažādos dziedināšanās rituālos. Stāsta, ka pa visu Zilokalnu šādi riņķi esot izveidoti piecās vietās. Iestājoties šajos riņķos, varot just enerģiju kustības, kas palīdz izdziedināties no dažādām kaitēm.

Tomēr vispopulārākā no Latvijas mūsdienu svētvietām ir Pokaiņi Dobeles rajonā. Atšķirībā no Daviņu bedrīšakmens un īpaši Zilākalna, par kuriem nav šaubu kā par senajām kulta vietām, ko apstiprina bagātīgs folkloras materiāls un citas liecības, Pokaiņi Latvijas sakrālajā ainavā iezīmējās tikai 20. gadsimta 90. gados. Pokaiņus ir pētījuši gan ģeologi, gan arheologi, atzīstot, ka daudzās akmeņu kaudzes ir cilvēku veidotas, tomēr pilnīgi pārliciecinot skaidrojumu par to izcelsmi nav spējuši dot. Tas ļauj izplatīties visdažādākajām hipotēzēm par Pokaiņu izcelsmi, nonākot pat tik tālu, ka Pokaiņi,

kuru enerģētiskais lauks esot saskatāms pat no kosmosa, ir bijusi svētvieta, uz kuru nākuši svētcēlnieki no visas Eiropas, katrs nesot sev līdzīgu akmeni. Lai nu kā, no folklorista skatpunkta Pokaiņi ir ļoti interesanta vieta, kur katrs akmens un katrs pakalniņš ir apveltīts ar savu leģendu un kur katram no simtiem apmeklētāju ir savs pieredzes stāsts par Pokaiņiem, vienalga, apjūsmojošs vai kritisks. Tāpat interesanti izsekot, kāda nozīme folkloras izplatīšanā mūsu dienās ir televīzijai un tūrisma informācijas materiāliem, kas arī stimulē jaunās folkloras rašanos. Pretstatā milzīgajam mūsdienu folkloras apjomam Pokaiņi senākajos folkloras pierakstos Latviešu folkloras krātuves materiālos gandrīz vispār neparādās. Viena no retajām teikām, kas pierakstīta 1936. gadā, Pokaiņu Kapiņu kalnu saista ar seniem apbedījumiem: *“Naudītes pagasta Vecpokaiņu mājas robežās atrodas krūmiem apaudzis kalns, ko sauc par Kapiņu kalnu. Vecos laikos tur esot bijuse baznīca un kapi. Ap 1900. gadu vēl ir varēti redzēt kapu vārti. Pie kalna vēl tagad atrodas mūrētas akmeņu gruntis, kas liecina, ka tur ir bijuši vecos laikos patiesībā kapi. Priekš Pasaules kara tāds vīrs Lintiņš, kurš vēl tagad ir dzīvs, tur aris ar arklu un uzaris cilvēka galvas kausu un vienu zobenu. Pašā kalna galā atrodas rīta pusē lieli akmeņi. Nostāsti saka, ka tad pieminekļi nav bijuši, bet miroņiem virsū uzvelti lieli akmeņi. Kurš bijis bagātāks un lielāks, tam uzvelts lielāks akmenis.”* (LFK 1573, 3813)

Ekskursiju maršrutos pēc Pokaiņiem parasti tiek piedāvāti Karaļavoti Vītiņu pagastā, par kuriem teika stāsta, ka ar šī avota ūdeni reiz izdziedinājies zviedru karalis. Mūsu dienās līdz ar tūrisma informācijas pieejamību Karaļavoti ir ļoti iecienīti gan kā tūrisma objekts, gan kā ūdens ņemšanas vieta. Aizbraucot uz Karaļavotiem saulainā laikā nedēļas nogalē, var novērot, ka cilvēki pēc avota ūdens ierodas nepārtrauktā virknē. Ierosinot cilvēkus uz sarunām, var uzzināt ļoti daudz interesanta gan par katra avota nozīmi un izmantošanas iespējām, gan par neticamiem izdziedināšanās gadījumiem.

Avota izteka ir mākslīgi apstrādāta, izliekot miniatūrās graviņas malas ar galvas lieluma akmeņiem. Avots iztek vairākās vietās zem akmeņu sienas, un katra no šīm iztekām tiek raksturota atšķirīgi. Tas, vai konkrētajā iztekā ir pozitīva vai negatīva enerģija, tiek noteikts pēc egļu zariem, kuri aug virs avota. Katrai no iztekām piemīt arī

atšķirīgas dziednieciskās funkcijas, piemēram, ar negatīvās enerģijas avotu varot izdziedināt vēzi, tālāk ir īpaši avoti acu gaismas uzlabošanai, imunitātes stiprināšanai un sirds slimību ārstēšanai. Var lietot arī no visiem avotiem satecējušu ūdeni, tikai tad tas neārstē konkrētu slimību.

Mūsdienu svētvietu skaits nebūt neizsīkst ar minētajiem piemēriem. Diez vai vispār ir iespējams saskaitīt mūsu dienu svētvietas, jo, gluži tāpat kā senos laikos, arī mūsu dienās ir gan visā Latvijā zināmas svētvietas, gan tādas, kuras enerģijas uzlādēšanai izmanto tikai kādas ģimenes pārstāvji. Būtiski ir tas, ka arī mūsu dienās cilvēks nav zaudējis interesi par savu apkārtni, un ir gluži dabiski, ka apkārtne ar laiku pārklājas ar jaunām teikām, nostāstiem un ticējumiem...

Aigars Lielbārdis

Vārdošana mūsdienu latviešu folklorā

Tradicionāli ar vārdu *folklorā* mēs saprotam kādas tautas mutvārdu daiļrades formu – pasakas, teikas, tautasdziesmas, ticējumus, senās paražas, rituālus, arī etnogrāfiju, deju, mūziku, t. i., noteiktā sabiedrībā atpazīstamu kultūras tradīciju modeli, akcentējot tā sešumu un identitāti. Mūsdienu sabiedrībā pastāv uzskats, ka folklorā saistāma tikai ar kādām senām, izmirstošām, vecmāmiņu atmiņās glabātām parādībām un pieredzi, kas noteikti neskar mūsu paaudzi. Varētu teikt, ka folklorā it kā tiek fiksēta ar izbeigušos termiņu, tomēr sabiedrība arvien glabā savā neapziņā priekšstatu moduļus, kuri neatkarīgi no kādas paaudzes vecuma manifestējas un ir saskatāmi apkārtējā sabiedrībā, tās kultūrā, kas visuzskatāmāk atklājas tautas tradīcijās, to skaitā vārdošanā.

19.–20. gadsimta mijā un 20. gadsimta pirmajā pusē latviešu burvju, vārdotāju tēmas izpētei ir pievērsušies tādi zinātnieki kā Frīcis Brīvzemnieks un Kārlis Straubergs, 20. gadsimta otrajā pusē – Edīte Olupe, Vaira Viķe-Freiberga, Janīna Kursīte. Trimdā –

Haralds Biezais. Šo autoru darbi ir kā pamats, ideju bāze vārdošanas tradīciju izpratnei arī mūsu dienās. Jāatzīmē, ka E. Olupes un V. Viķes-Freibergas pētījumi galvenokārt ir balstīti 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā K. Barona, F. Brīvzemnieka, K. Strauberga savāktajos folkloras materiālos. Tādējādi nav plašāku pētījumu par vārdošanas tradīciju mūsu dienās.

Skatot vārdošanas tradīcijas kopumā, sākotnēji jāvērs uzmanība uz vārdotāju – definējot tā būtību, tiek paskaidrota arī pati vārdošana. Ar *vārdotājs* tiek apzīmēts ne tikai maģiskās darbības veicējs, kas ar buramvārdu palīdzību spēj panākt vēlamu rezultātu, bet gan plašāk, ietverot šajā vārdā arī burvja, zīlnieka, pareģa, laitītāja, sālsputēja, raganas nosaukumu un funkcijas. Mūsu dienās šie vārdi ir zaudējuši pirmatnējo nozīmi, kad katrs atsevišķs nosaukums liecināja par maģiskās darbības veicēja specifiskajām funkcijām un darbības lauku (laitīt – masēt, braucīt; zīlnieks – pēc zīles (putns) lidojuma paredzēt nākotni (K. Karulis, Latviešu etimoloģijas vārdnīca I–II sēj., R., 1992)).

Arī mūsu dienās, kā liecina dažādi periodikas izdevumi – “Dziednieks”, “Zintnieks”, “Mistērija” –, pārdabiskais un neparastais arvien ir aktuāls, lai gan zinātnes augšupejas un attīstības laikmetā modernais cilvēks mēģina atbrīvoties no maģijas, no zinātniski neizskaidrojamu lietu klātbūtnes, arī māņticības. Tomēr mūsdienu sabiedrībā atklājas pavisam citāda situācija, kas uzskatāmi norāda uz vārdošanas tradīciju pastāvēšanu, atklāj maģijas un *māņticības* lomu, kā arī sabiedrības attieksmi pret šīm parādībām Latvijā.

Rakstā pamatojos uz manis paša lauka pētījumos vāktiem materiāliem un sarunām ar vārdošanas tradīcijas uzturētājiem – vārdotājiem.

Kā jau tika minēts, mūsu dienās, nosaucot vārdu *burvis*, *ragana*, *laitītājs*, *vārdotājs* u. c., netiek saprasta tā senākā, pirmatnējā nozīme, bet gan šai vārdā ietilpināta burvju, vārdotāju parādība vispār. Tā, piemēram, ar vārdu *burvis* un *vārdotājs* tiek saprasts cilvēks, kas spēj gan pareģot nākotni, gan ārstēt ar buramvārdu un dažādu drogu palīdzību, – tātad nosaukumu nozīmes ir saplūdušas un uzslāņojušās cita citai. Ir arī atrodami jauni vārddarinājumi, kas nav sastopami K. Strauberga, K. Barona vāktajos folkloras materiālos. Piemēram –

kāršu licēja vai *kārtīs licēja*, ar to saprotot sievieti, kas ar dažādu kāršu (taro, spēlējamās, kā arī kārtis, uz kurām attēlotas rūnu zīmes, kas bieži vien ir pašdarinātas) palīdzību spēj pareģot nākotni. Šāds nākotnes pareģošanas veids ir ļoti izplatīts, ar ko nodarbojas arī cilvēki (it īpaši zilēšana ar spēlējamajām kārtīm), kuriem netiek piedēvēts zilnieka statuss. Ar nosaukumu *zilnieks*, *zilniece* mūsu dienās galvenokārt tiek apzīmēta *kārtīs licēja*.

Mūsu dienās populārs ir kļuvis nosaukums – *ekstrasenss* – cilvēks, kas ar hipnozes palīdzību spēj ietekmēt dažādus apstākļus un panākt vēlamu rezultātu. Arī *dziednieks*, *dziedniece* nosaukums savu lielo izplatību ieguvis ne tik tālā pagātnē, ar ko tiek apzīmēts cilvēks, kas ar dažādu drogu, apvārdota ūdens vai sāls palīdzību dziedina dažādas slimības un palīdz atbrīvoties no kaitīgiem ieradumiem. Šī vārda izplatība, iespējams, ir saistāma ar visiem pazīstamo dziednieci Zilākalna Martu, bet *ekstrasenss* – no pagājušā gadsimta 80. gados televīzijā raidītajiem A. Kašpirovska seansi.

Latvijas kultūras telpā ienākot Austrumu garīgajai literatūrai, līdzās tradicionāliem reāliju nosaukumiem tiek pieņemti, absorbēti arī Austrumu un citu reliģiju pieredzēs balstīti termini (karma, aura u. c.), kuri bieži vien deformējas un iegūst pavisam citu traktējumu, nozīmi. Ir arī saskatāms 19., 20. gadsimta slaveno psihoanalītiķu darbu un ideju atspulgs izpratnē par maģiju, bet jāatzīmē, ka šai tradīciju ietekmei un arī iepriekš minēto reliģiju pieredzes ietekmei ir visaptverošs raksturs. No kā varam secināt, ka psiholoģija, mūsdienu medicīnas un citu zinātņu jomas atstāj iespaidu uz tautas tradīcijām, kā rezultātā notiek maģisko rituālu un tradicionālo priekšstatu transformācija. Mūsu dienās tiek nošķirta arī *baltā* un *melnā maģija*. Ar *balto maģiju* saprotot dziedināšanu, nākotnes pareģošanu, ļaunuma un lāstu noņemšanu u. c. maģiskās darbības, kuras netiek klasificētas kā ļaunuma nodarīšana – pieburšana, lāstu uzsūtīšana, noskaušana utt., arī gadījumi, kad, darot vienam labu, tiek kaitēts otram. Maģiju nošķiršana notiek arī uz pieļāvumu pamata – vai konkrētā burvja vai vārdotāja rīcībā atrodas tautā tā dēvētā *Melnā bībele* vai – ne, kā arī – vai maģiskajos rituālos tiek izmantoti kādi priekšmeti, kas asociējas ar mirušo pasauli, vai arī pati maģiskā darbība tiek veikta kapos.

Vārdošanas tradīcijas mūsu dienās visspilgtāk atklājas vārda *ragana* (atvasināts no *redzēt*) daudznozīmībā. Jaunākajos pētījumos vārds tiek saistīts arī ar *ragainu kazu* un ir notikusi šo divu vārdu un nozīmju kontaminācija (*Откупщиков Ю. В. Очерки по этимологии*, 2001, 234. lpp.). *Ragana* sākotnēji apzīmēja sievieti, kurai piemīt īpašas spējas redzēt to, ko parastie mirstīgie neredz, bet vienlaikus arī maģiskas iedarbības spējas uz apkārtējiem cilvēkiem. Bez pareģošanas spējas *raganas* funkcijās ietilpa dziedināšana, auglības spēju vairošana u. tml. Daļēji veids, kā *raganas* darbojas, sakrīt ar dzejnieka funkcionēšanas veidu. Pirmkārt, tā ir maģisko jeb stipro vārdu izmantošana (tautas tradīcijā – vārdošana, zintēšana, zavēšana). Nereti buramvārdi ir ritmiski un skaniski organizēti un pēc uzbūves radniecīgi dzejai. Otrkārt, tā ir spēja nonākt transam līdzīgā stāvoklī un “redzēt”. Treškārt, kā *raganas*, tā dzejnieki ir sava veida mediatori, kuri uztur saikni starp šo un citu pasauli, starp reālo un ireālo, starp sapni un īstenību (*Kursīte J. Dzejas vārdnīca*, R., 2002, 323. lpp.). Jāpiebilst, ka vārds *ragana*, gan arī kāds cits vārds vai nosaukums, ar ko tiek apzīmēts maģiskās darbības veicējs, var būt ambivalents atkarībā no konteksta un runātāja nostājas. Tā, piemēram, ar vārdu *ragana*, *burvis* var apzīmēt gan cilvēku, kas dara labu, gan cilvēku, kas dara ļaunumu un kaitē, kā arī var tikt lietots ar tādu pašu semantisku noslogojumu kā lamuvārds.

Lai cilvēks tiktu iecelts burvja, vārdotāja statusā, viņam noteikti ir jāpiemīt neparastām spējām, kā arī zināšanām. Pastāv vairāki to iegūšanas veidi, kurus var iedalīt divās lielākās grupās, – mantošana un personiskā pieredzē balstīta zināšanu ieguve. Tiek domāts, ka spējas katram cilvēkam piešķir Dievs, tādējādi norādot uz dzīvē ejamo ceļu, pat misiju.

Ja spējas ir iedzimtas, agrāk vai vēlāk ar cilvēku notiek kādas neparastas lietas – redz dažādas parādības, spēj pareģot nākotni. Šādā veidā gan pats indivīds, gan apkārtējā sabiedrība konstatē neparastās spējas un arī to, cik lielā mērā tās piemīt. Par neparastām spējām var liecināt arī dažādas ārēji redzamas pazīmes – pietūkusi seja, sasārtušas acis, aklums, klibums, muguras deformācija u. c. fizioloģiskas pazīmes, kas indivīdu izceļ uz apkārtējās sabiedrības fona (*Straubergs K. Latviešu buramie vārdi*, II sēj., R., 1941, 544. lpp.).

Jāatzīmē, ka kādai teicējai ir muguras deformācija – kupris. Viņa pati norāda arī uz trijstūriem abu delnu linijās, kas esot būtiska pazīme. Kāda cita teicēja bija dzimusi tieši divpadsmitos naktī no 21. decembra uz 22. decembri, laikā, kas tiek uzskatīts par pirmskristietības Ziemassvētkiem. Tautā tiek uzskatīts, ka šādas spējas visbiežāk ir iedzimtas, mantotas no kāda senča (tēva, mātes, vecāsmātes), it kā pārdzimst no paaudzes paaudzē. Tomēr ir iespējams, ka tās var piemist cilvēkam, kuram iepriekšējās paaudzēs nav neviena ar pārdabiskām spējām. Zināšanas līdz ar spējām visbiežāk tiek pārmantotas vienas dzimtas ietvaros: *“Vārdus iemācījos no vecāsmātes, bet māte mazāk zināja vārdus, vairāk ārstēja, uzliekot rokas. Vecaistēvs bija ļoti ticīgs un ar svētīto ūdeni gāja sēt. Viņš arī bija ļoti gudrs. Pateica, ka neviens mani neredzēs, kad es nomiršu. Viņš visu zināja. Un tā arī bija. Teica, ka tie kolhoza laiki nepaliks. Tēvs vilka uz kūts durvīm lietuvēna krustus. Viņš mani iemācīja. Ja kaut kas nebija labi ar lopiem, tad vilka uz maizes krustus un deva ēst. Kādus sešus, deviņus. Vilka ar svētīto krītu, lai sliktums tas baidās, lai gan mācītājs saka, ka nedrīkst.”*

Zināšanas ir iespējams iegūt arī no citiem cilvēkiem, kuri nepieder dzimtai. Kāda teicēja stāsta: *“Es kara laikā beju Kurzemes kotlā. Tajā muojā, kurā es dzeivoju, beja četri kilometri leidz pyrmajuom leinijom. Tī beja leši, pūļi i latvīši. Mes lasejam Beibeli un metam kartas, kurā dīnā myusus nūšaus. Tur bej vusuodi cylvaki, arī tuodi gudri, kas muocie kartas mest, i vot es nu jūs arī īzamuocējūs. Un tys arī pīzapyldās, oi, kuo pīzapyldās. Nu nikuo jou tī sevišķa navar pasciet, bet, ja atīt svešs cylvaks, tu vari pateikt, voi jis slyms voi vasals. Jis nikuo navar nūmuoniet, jo arī jis stuosta kot kū cytu – puorbaudiedams.”*

Stāstītāja savas zināšanas mantojusi gan no mātes (buramvārdi), gan no svešiem cilvēkiem (zilēšanu ar kārtīm), gan arī no kādas tantiņas, kas nav varējusi nomirt, kamēr nav atdevusi savas zināšanas kādam citam. Par ko pati stāsta: *“Muote šuodus tuodus vuordus arī pīprotuse, dzeivuodama par kalpyunī, īmuocėjusies. Man pa daļai no muotes, pa daļai no vīnas vecenītes. Viņa nevarie nūmiert i man atsyutie. Man vādzie pīkrist, ka es panamu tūs vuordus, bet tei vecenīte beja ļūti spiejeiga. Nikuo ļauna izdariat navar, vairuok lobu. Tyuleit kuo jei man atsyutie, tuo nūmyra.”*

Šajos piemēros mums atklājas tradicionālais veids, kā tiek iegūtas spējas un zināšanas, kas mums jau ir pazīstams no 19.–20. gadsimta mijā vāktajiem folkloras materiāliem. Šādi priekšstati arī joprojām dominē tautā.

Pastāv arī personiskā pieredzē balstīts zināšanu ieguves veids, kas salīdzinājumā ar tradicionālo ir retāk sastopams. Dažādi nelaimes gadījumi, dzīves sarežģījumi, spēcīgi psiholoģiski pārdzīvojumi sekmē indivīda tuvināšanos sakrālajai sfērai, kur tiek meklēts mierinājums, palīdzība. Sākotnēji cilvēks iemācās palīdzēt sev, bet vēlāk, kad tiek apjaustas spējas un uzkrāta pieredze, iegūtas zināšanas, palīdzība tiek sniegta arī pārējiem, kas ar laiku kļūst par nepieciešamību.

Teicēja stāsta: *“Es strādāju maizes ceptuvē. Tad man bija astoņpadsmit gadu. Skatījos ar kontrolspuldzi maizes krāsnī un – kā ieslēdzu – tā neko neatceros. Pie elektrības nogulēju kādas trīs stundas, kamēr atslēdza strāvu. Komā nogulēju kādu diennakti.”*

Pabūšanu uz nāves robežas var saistīt ar rituālo nomiršanu. Šajos gadījumos gan tā nav labprātīga, bet gan apstākļu nelaimīga sakritība. Rituālā nomiršana ir galvenā iniciācijas rituāla sastāvdaļa, kas ir satopama arī latviešu tautas pasākās, kur persona, kas iziet iniciāciju, tiek apēsta, saraustīta gabalos vai arī kādā citā veidā uz laiku nomirst, lai pēc tam atdzimtu citā statusā. Iespējams, ka šāda parādība mūsu tradicionālajā kultūrā nebūtu nemaz tik neparasta, ja latviešu folkloras krājēji, vācēji un pētnieki būtu nopietnāk pievērsušies ne tikai tekstu pierakstam un analīzei, bet gan arī iniciācijas rituāliem. Latviešu tautas ticējumos ir atrodamī piemēri, kad cilvēks pēc kāda nelaimes gadījuma (iesper zibens, galvas trauma) iegūst neparastas spējas. Rituālo nomiršanu varam arī salīdzināt ar šāda veida iniciācijām citām tautām, piemēram, Sibīrijas šamaņa iniciācijā tā ir svarīgākā rituāla sastāvdaļa, kad jaunais šamanis ceļo pa kosmiskā koka asi, nokāpdams gan pazemē, gan pa zariem uzkāpdams debesīs (*Элиаде М. Шаманизм. Архаические техники экстаза*, 2000, 47. lpp.).

Maģiskais rituāls ir sakrālās ceremonijas forma, kam piemīt darbības secīgums un noteikta kārtība, veids, kādā notiek komunikācija ar pārdabiskiem spēkiem, lai tiktu panākts vēlamais rezultāts. Pārmantojot tradīcijas no paaudzes paaudzē, ļoti svarīgi ir nepazaudēt

kādu no rituāla sastāvdaļām, jo no precīzas darbības atkārtošanas ir atkarīgs labvēlīgs iznākums. Rituāls sākotnēji attēloja totēmiskā dzīvnieka vai pirmatnējā senča darbību mītiskajā pirmlaikā, lai sakārtotu, harmonizētu telpu un laiku (*Eliade M.* Mīts par mūžīgo atgriešanos, R., 1969/1995, 28. lpp.). Tāpat arī mūsu dienās rituāls ir veids, kā sakārtot un padarīt harmoniskāku sabiedrību, savstarpējās attiecības. Piemēram, kāda teicēja esot izsūtījusi visus ārā, lai veiktu maģisko darbību, kuras laikā skaitījusi buramvārdus, nesa-protami čukstējusi un dažkārt arī dziedājusi. Daļu maģiskā rituāla arī veikusi pirtī, dedzinājuši sveces. Dziedināšanā un vispār rituālos stingri ievērojusi Mēness fāzes. Kāda cita teicēja stāsta: *“Kārpas ir grūti dabūt nost ar vārdiem – jāberž pa saulei deviņas reizes. Paskrubini ar kādu nazīti un iemet mēslu čupā vai arī ietin ceriņu lapā un iemet kapos. Tā varbūt nav labi, jo kapi ir kapi, bet pazust viņas pazūd tad. Vairogdziedzeri pazūd vecā mēnesī, vecā mēneša pēdējā piektdienā. Lai kas labi padotos – jaunā mēnesī.”*

Šajā piemērā redzam, ka rituāla svarīga sastāvdaļa ir buramvārdu skaitīšana, jāievēro noteikts laiks – Mēness fāzes, dienas, kā arī Saules stāvoklis – vakarā pēc vai pirms saules rieta. Svarīga arī ir vieta, kur notiek darbība – pirtī, krustcelēs. Lai kāda lieta vai kaite iznīktu, tad jānes uz kapiem – simboliski tiek atdota mirušo pasaulē. Latviešu buramvārdos ir satopami daudzi motīvi, kur slimība tiek salīdzināta ar kalstošu niedri, ar dīlstošu, vecu mēnesi. Uz asociāciju pamata slimība reizē ar salīdzināto reāliju aiziet bojā.

Mūsu dienās vārdotāja darbošanās sfēras ir dziedināšana, nākotnes pareģošana, gaišredzība un arī kaitniecība. Vārdotājs ir arī kā psihologs, pie kura nāk izrunāties grūtās un sarežģītās ģimenes situācijās, mīlestības lietās. Visbiežāk tās ir *sliekšņa situācijas*, kad pats cilvēks nevar izšķirties par turpmāko rīcību un tiek meklēta vārdotājas, kāršu licējas palīdzība. Bieži vien gan kārtīs licēja, gan dziedinātāja, gan apvārdotāja ir vienā personā. Laukos un mazākās pilsētās katram vārdotājam ir savs cilvēku loks, kas pie viņa vēršas vajadzības gadījumā, lai gan bieži ir situācija, ka savā pusē, ciemā vārdotājs ir ne visai labi ieredzēts, jo tiek uzskatīts, ka šādi cilvēki var ne tikai labu darīt, bet arī kaitēt. Kaitēšana var notikt ne tikai vārdotāja paša interesēs, bet arī kāds cilvēks var griezties ar šādu

vēlmi pie vārdotāja. Vai šādos gadījumos īstenot prasītāja vēlmi vai ne, ir atkarīgs no vārdotāja ētikas un uzskatiem par savām spējām un darbošanās sfērām.

Skatot vārdošanas tradīcijas mūsdienu sabiedrībā, ir jānošķir pilsētvide un lauku vide. Lauku vidē vārdotāji parasti darbojas cits ar citu nesaistīti, bieži vien tikai zinot aptuvenus datus par citiem šīs tradīcijas kopējiem, pat atrodoties vienā lauku teritoriālajā vienībā – rajonā. Līdz ar to informācija, zināšanu apmaiņa viņu vidū ir pastarpināta vai arī vispār nepastāv. Tādējādi ir sastopama liela vārdošanas tradīciju dažādība un tradīcijas uzturētāji savstarpēji nesaistās un neveido sabiedriskās organizācijas vai uzņēmumus, kā tas notiek lielās pilsētās (piemēram, Rīga). Jo, līdzko rodas vēlme un iespēja pārvērst vārdošanas tradīciju organizācijā, kas iekļaujas tirgus sistēmā, rodas cilvēki, kuri mēģinās darboties šajā jomā, lai gan viņu zināšanas un prakse bieži vien nav balstīta tradicionālajā kultūrā, kaut gan viņi sevi dēvē par *tautas dziedniekiem*. Šādās organizācijās primārais mērķis bieži vien (iespējams) ir materiālo labumu gūšana, turpretī lauku vidē cilvēkiem, kuri darbojas šajā jomā, nauda galvenokārt ir tikai līdzeklis. Neparasta ir arī dziednieka sertifikāta iegūšana, kas it kā tiek uzskatīts par oficiālu dokumentu, lai drīkstētu darboties šajā jomā. Sertifikātu iegūšana kļūst aktuāla arī lauku rajonos. Šķiet, ka arī šādas parādības, saglabājoties un nostiprinoties sabiedrībā, ar laiku kļūst par tradicionālām. Rīgā pastāv trīs tautas dziednieku apvienības. Katrā no tām ir aptuveni 120–150 sertificētu dziednieku, kā arī tāds pats skaits biedru no visas Latvijas.

Par tēmas aktualitāti mūsu dienās liecina arī “Sabiedriskās domas” aptaujas dati (interneta adrese – www.skds.lv) – 2003. gada oktobrī veiktā aptauja liecina, ka 46% Latvijas iedzīvotāju tic ļaunai acij un burvestībām, 46% – astroloģiskām prognozēm, 42% – nākotnes pareģošanai, 40% – tam, ka piepildās sliktas un labas zīmes, 38% – telepātijai, 37% – ekstrasensorikai utt. Mēs redzam, ka sabiedrībā joprojām maģijai un pārdabiskajam tiek piešķirta liela nozīme. Tautas apziņā ir saplūdušas senās latviešu, kristietības un nu jau arī citu kultūru reliģiskās pieredzes un vārdošanas tradīcijās nepastāv priekšstatu šķīrums, kā rezultātā veidojas jaunas tradīciju formas.

Attēli uz 4. vāka

NEPARASTAS PERSONĪBAS

Māra Grudule

Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un ģeogrāfija

“Ģeogrāfija un astronomija ir vecākās un dziļākās zinātnes, kas izaicina cilvēkā atjautību un visaugstākajā nozīmē viņu nodarbina. Ne tikai tukša ziņkārība, bet to izcilā vērtība un nepieciešamais labums visai cilvēcei ir noteicis to sākumu, attīstību un pašreizējo uzplaukumu. Krāšņais debesu izskats, no debesu spīdekļu gaitas atkarīgais laika ritums un gadalaiku maiņas ir pirmie pamudinājumi zvaigžņu pētniecībai, tāpat kā ļaužu cilts izplešanās ir pirmais pamudinājums radīt zemes aprakstus. Kuģniecība, šis valstu zelta avots, ir padarījusi šīs abas zinātnes vēl vajadzīgākas,” raksta Gothards Frīdrihs Stenders 1766. gadā apcerējumā par globusu izgatavošanu.

Latviešu kultūras vēsturē G. F. Stenderu, dēvētu par Veco Stenderu, vispirms pazīstam kā ziņģu autoru un valodnieku, plašāk pazīstama arī Stendera “Augstas gudrības grāmata”, taču jāatzīst, ka ģeogrāfija vispār ir bijusi viena no viņa darbīgā mūža interešu sfērām, uz to būtu vērts palūkoties sīkāk, kas arī ir šī raksta galvenais mērķis.

Par Stendera darbību ģeogrāfijā būtu jārunā trijos aspektos: pirmkārt, par viņa darinātajiem globusiem; otrkārt, par viņa līdzdalību projektā par attāluma noteikšanu uz jūras; treškārt, par viņa “Augstas gudrības grāmatu”. Šis Stendera darbības lauks aptver laika posmu no 1759. gada līdz pat – tā kā “Augstas gudrības grāmatas” 3. izdevums publicēts 1796. gadā – viņa nāvei.

Kas pamudina Stenderu pievērsties ģeogrāfijai? Konkrētas atbildes uz šo jautājumu mums nav, taču, pārlūkojot Stendera dzīvi, droši var teikt, ka tas ir laikmets. No saviem amata brāļiem Kurzemē

viņš atšķiras ar ļoti plašu interešu loku, domāju, arī asu prātu un savam laikam neparastu atvērtību jaunumiem Eiropas kultūrā un zinātnē. 18. gadsimts ir laikmets, kurā šķiras kosmogrāfijas ceļi, pamazām ģeogrāfijai, kartogrāfijai un astronomijai izveidojoties par atsevišķām zinātņu nozarēm. To nosaka ļoti straujā tirdzniecības attīstība, kas paātrina, piemēram, kanālu būvi, spiež precizēt kartes un atrast arvien jaunus un parocīgākus attāluma noteikšanas veidus uz ūdens. “*Globuss, bijušais dievišķās rokas iecelto monarhu īpašums, kļūst par tirgotāja un brokera uzsvārča kabatas sastāvdaļu,*” vērtējot globusa lomu 18. gadsimtā, atzīst Humbolta universitātes profesors Deniss Kosgrovs. Strauji paplašinās izglītotais vidusslānis, izglītība nostiprinās ārstu, teologu, skolotāju un nu arī tirgotāju un amatnieku ģimenēs, mācās ne tikai dēli, bet arī meitas. Globuss no luksusa lietas kļūst par apmācības līdzekli un interjera sastāvdaļu katra turīgāka pilsoņa mājoklī.

18. gadsimtā aizraušanās ar ģeogrāfiju ir modes lieta inteliģences vidū – mācītāji un hercogi, augstdzimuši muižnieki, trūcīgu amatnieku pēcteči zīmē kartes, darina globusus un aizrautīgi seko līdzi pasaules apceļotāju ekspedīcijām. Globusu pagatavošana ir arī labs business, vajadzībai pēc tiem aizvien augot, aug arī piedāvājums, izglītībai ejot plašumā, ģeogrāfijas instrumentu darināšana neapšaubāmi kļūst par perspektīvu lietu.

Un tā – ģeogrāfijas uzplaukuma gadsimta vidū mēs ieraugām arī Gothardu Fridrihu Stenderu. 1759. gada vasarā viņš saka ardievas mācītāja darbam Kurzemē nomaļajā Žeimes draudzē (tagad Lietuvas teritorija) un dodas ar ģimeni uz Vāciju, Braunšveigas hercogisti. Jādomā, ka ceļojumu uz Braunšveigu rosina Jelgavas brīvmūrnieku organizācija, kuru 1754. gadā dibina Braunšveigas hercognama pārstāvis Ferdinands. Ir netiešas liecības par Stendera piederību brīvmūrniekiem, turklāt – Stendera draugu un paziņu lokā ir daudz šīs organizācijas īsteno locekļi.

Braunšveigas hercogistē – Helmštātē – toreizējā universitātes pilsetā – **Stenders pagatavo hercogam pirmo globusu**, kas laikam gan diemžēl līdz mūsu dienām nav saglabājies. 1759. gada 14. novembrī avīzē “Braunšveigas Ziņas” parādās viņa raksts “Par zemes un debesu ložu pagatavošanu”, nepārprotama reklāma, kurā pausta gatavība

katram, kas vien vēlētos un būtu spējīgs maksāt, pagatavot globusus. Un Stenders saņem piedāvājumu... no Dānijas karaļa. Tas, domājams, notiek ne bez Kurzemes brīvmūrniecības atbalsta un ieteikuma. 1761. gada agrā rudenī Stenderu ģimene dodas uz Kopenhāgenu. Nokārtotas arī finansiālās lietas – Stenderam regulāri tiek izmaksāta nauda no karaliskās kases. **Top nākamie divi globusi Dānijā:** viens un pirmais – karaliskajai bibliotēkai, otrs – pašam karalim Frederikam V. Pēdējo jau Stenders veic par karaļa šim nolūkam dāsni ziedotajiem līdzekļiem. Abi globusi (skatīt attēlus uz 4. vāka) ir saglabājušies līdz mūsu dienām.

Kādi tie izskatās uz laikmeta globusu darināšanas fona? Atsaucoties uz Ojāra Jēgena atzinumiem, “dāņu ģeogrāfi vēl šodien aprīnī Stendera zināšanas, jo, piemēram, viņa Ķīnas zīmējums ir pat precīzāks nekā visās Stendera laikā pazīstamajās kartēs [...] tas apstiprinājies tikai apm. 50 gadus pēc paveiktā globa zīmējuma”, pat pārsteidzoši novatoriski. 1766. gadā Stenders publicē nelielu brošūru – pārskatu un kopsavilkumu par paša pagatavotajiem globusiem, to nozīmi zinātnē un lietojamību, kā arī saviem iedvesmas avotiem. Kaut gan grāmatiņai ir skaidrojošs raksturs, to caurvij reklāmas nolūki – tā ir kā garants un piedāvājums vienlaikus globusu – kvalitatīvu globusu gatavošanai. Spriežot pēc apraksta, viņš ir iepazinies ar visiem 17. gadsimta izcilākajiem lielajiem globusiem klātienē un neklātienē, dažiem no tiem apjoms pieļauj cilvēku grupas uzturēšanos lodes vidū; no ārpuses tie attēlo zemeslodi, no iekšpuses, kā nelieli planetāriji, debesjumu. Jāatzīmē, ka arī Stendera globusi pieder pie lielizmēra darinājumiem – to diametrs ir nepilns metrs jeb, kā viņš pats atzīmē, trīs pēdas, kas ir ideāls lielums – ērts un viegls apskatīšanai, pārnēsāšanai un novietošanai jebkurā telpā. Laikmeta sasniegumiem atbilstoša ir arī Stendera darināšanas paņēmieni un krāsu izvēle, kā arī informatīvais materiāls uz apmales jeb, kā Stenders raksta, horizonta līnijas – mūžīgais kalendārs, kristāmvārdi, saules stāvokļi, zodiaka zīmes, dažādi uzdevumi. Karalisko globusu Stenders, piepalīdzot tēlniekam, galdniekam un varkalim, darina apzeltītu, bronzas apkalumiem rotātu, barokāli krāšņu, ar karaļa monogrammu uz statīva. Uz tā Stenders arī atstājis savus iniciāļus un pagatavošanas gadu: “Šo globusu pagatavojis un uzstādījis G. F. Stenders no Kurzemes

1764. gadā.” Šobrīd tas atrodas Dānijas Karaliskās bibliotēkas “Dārgumu izstādē” tās jaunās, modernās ēkas pagrabstāvā. Bibliotēkai domātais globuss ir vienkāršāks. Tas šobrīd apskatāms kādā no bibliotēkas vecā korpusa mācību telpām.

Panākumu spārnots, Dānijā Stenders savu turpmāko darbību saista ar ģeogrāfijas instrumentu darbnīcas atvēršanu. Ir saglabājies kādas anonīmas personas vērtējums par Stendera projektu, daži fragmenti ieskatam.

“Viņš piedāvājas iekārtot globu fabriku mazākiem globiem, apmēram 1,5 pēdas diametrā. Es vēlētos, kaut mums būtu tāda fabrika te Kopenhāgenā un ka visus šos krāmus nevajadzētu ievest no svešuma, un ka katra skola būtu apgādāta ar pāris globiem, lai dotu jaunatnei nojautu par ģeogrāfiju un izplatījumu, ko viņi nevarētu gūt no plānkartēm, un tas būtu mazākais, kādēļ es pievienojos Stendera kunga projektam, ka viņš šādā veidā varētu darināt globu skolu vajadzībām [...]. Bet ir viegli iedomāties, ka būtu pārāk dārgi iekārtot šādu fabriku ar Stendera kunga palīdzību, kam bez sevis paša ir sieva un 4–5 bērni, bet es patiešām vēlos, ka šis nabaga vīrs tiktu izlietāts kaut kam [...]. Ja viņa majestāte vēlētos iekārtot globu fabriku, tad tas jādara lētākā veidā, nekā barojot kādu kurzemnieku ar sievu un 5 bērniem. Bet es vēlu visu labu šim nabaga vīram, kurš ir bijis mācītājs, rektors un patlaban ir globu darinātājs, nebūdamas matemātiķis.”

Diemžēl Stendera līdzekļi, kas iegūti no karaļa par globusu gatavošanu, pamazām izsīkst, atteikums saņemts, un ģimenei Dānija jāatstāj. Vēl vienu reizi Stenders netieši izsaka piedāvājumu pagatavot globusus 1766. gadā Pēterburgas Zinātņu akadēmijai, iesniedzams savu jau minēto globusu apraksta brošūru, kas pati par sevi tās satura dēļ nevar pretendēt ne uz ko citu kā vien reklāmas rakstu. Tomēr arī te diemžēl Stenders atsaucību negūst. Tā 1766. gadā Stendera globusu gatavošanas epopeja, kas ilgusi septiņus gadus, ir beigusies.

Attāluma noteikšana uz jūras. Dzīvodams Kopenhāgenā, Stenders iepazīstas ar Johanu Heinrihu Šulcu (*Schultz*, 1714–1791) no Hesenē, karalisko mehāniķi un modeļmeistaru, vēl vienu ģeogrāfijas mīlētāju – autodidaktu. Attāluma noteikšana uz jūras 18. gadsimtā ir ģeogrāfijas zinātņu degpunktā, neprecizitātes šajā jautājumā draud ne tikai ar lieliem laika zudumiem, kas būtiski tirdzniecībā, bet arī

avārijām un pat pirātu uzbrukumiem, ceļojot cauri bīstamākiem reģioniem. 18. gadsimtā par jūras lielvalsti, atņemot bijušo godu frančiem un holandiešiem, ir izaugusi Anglija. Un Anglijas Parlaments izsludina godalgu veiksmīgākajam problēmas risinātājam. Arī Šulcs uz šādu godu pretendē. Būdams maz pieredzējis zinātnisku rakstu sacerēšanā, Šulcs lūdz Stendera palīdzību. Kā Stenders pats apgalvo – pēc garām sarunām top traktāts, kas publicēts Leipcigā 1764. gadā vācu un latīņu valodā. Šulcs Anglijā diemžēl balvu nesaņē, bet, būdams pamatidejās tuvs savam konkurentam Džonam Harisonam (*Harrison*, 1693–1776), kas joprojām tiek minēts ģeogrāfijas grāmatās kā labākās attāluma metodes noteikšanas pamatu licējs, mazina Harisona balvai atvēlēto summu.

Stenderu Šulca idejas tā aizrauj, ka viņš turpina pie tām strādāt un pagatavo skices mēness pulkstenim, kas atvieglotu attāluma garuma noteikšanu. Un šis ir vēl viens darbs, ar kuru Stenders piesaka savu gatavību kļūt par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas locekli 1767. gadā. Diemžēl Stendera projekts arī šoreiz atsaucību negūst.

Kāds izskatās Šulca–Stendera atklājums 18. gadsimta zinātnes kontekstā? Te atsauksos uz mūsdienu – Edinburgas universitātes profesora Frobsa – vērtējumu. Šulcs neapšaubāmi ir zinošs un patiesi ar izcilu talantu apveltīts pētnieks, ko apliecina viņa apraksta pamatīgums un dziļums. Stenders uzskatāms par Šulca skolnieku, viņa skicētā konstrukcija parāda nezināšanu un neorientēšanos, kā arī neizpratni. Kopumā – arī Šulca atklājums diemžēl 18. gadsimta 60. gados nav novatorisks, tas tā arī nekad nekādu lielāku ievērību neiegūst.

Jau pēc atgriešanās Sunākstē 1774. gadā nāk klajā **“Augstas gudrības grāmata”**, domāju, tā ir kvintesence Stendera zinātniskajai, pedagoģiskajai un arī teoloģiskajai darbībai. Grāmata piedzīvo trīs izdevumus (1774, 1776, 1796), plašākais un krietni pārstrādātais iznāk 1796. gadā, tas pats, kas ir publicēts faksimilizdevumā 1988. gadā un pie kura turpmāk pakavēšos arī es.

Pirmkārt, jāatzīmē, ka šī grāmata ir trīs autoru kopdarbs, aptuveni līdzīgās daļās būtu jādala Gotharda Frīdriha Stendera un viņa dēla Aleksandra Johana Stendera (1744–1819) nopelni, nelielu daļu vienai nodaļai uzrakstījis arī skolotājs, izdevējs, kalendārnieks, publicists un filozofs Matiāss Stobe (*Stobbe*, 1742–1817).

Otrkārt, kā jau to konstatējis akadēmiķis Jānis Stradiņš, tā ir pirmā šāda veida un satura dabaszinātniskā grāmata ne tikai latviešu zemniekiem, bet arī Baltijas vācu muižniecības vidusslānim, kam līdzīgas vienkāršā valodā uzrakstītas grāmatas nebija. Domājams, tieši šis slānis bija arī grāmatas dedzīgākie pircēji 1774. gadā, kad iznāca pirmais izdevums, un arī faktiskais jauna izdevuma rosinātājs 1776. gadā.

Kāds ir grāmatas saturs? Īsumā 1796. gada izdevums sastāv no divām daļām. Pirmajā – populārzinātniski apraksti 29 nodaļās, otrajā – odas jeb “Augstas dziesmas un ziņģes” – pirmo reizi latviešu lirikas vēsturē te publicēta filozofiska satura dzeja par reliģiskām un dabaszinātniskām tēmām.

Populārzinātniskā daļā stāstīts par zemeslodes formu, lielumu, iedzīvotāju skaitu, zemeslodes uzbūvi – atmosfēras slāņiem, vakuumu, skaidro atmosfēras parādības, sniedz priekšstatus par pasaules ģeogrāfiju – okeāniem un kontinentiem, to augu un dzīvnieku valsti, sociālekonomisko un politisko stāvokli; saules sistēmas uzbūvi, saules un mēness aptumsumiem, skaidro gadalaiku ritmu, dienas un nakts maiņas, kalendāra veidošanās priekšnosacījumus, tā praktisko jēgu un lietojamību, kā arī dod īsu ieskatu pasaules vēsturē.

Aprakstot kontinentus, Stenderi sāk ar Eiropu, un šajās nodaļās mēs atrodam arī Kurzemi un Vidzemi un latviešus, kas, *kauču maz mācīti, taču labsirdīgi*, raksturo konkrētas valstis un to konstitucionālās iekārtas, lielākās pilsētas, upes, kalnus un ļaužu dzīvi, galveno uzmanību pievēršot ticībai un tirdzniecībai. Stenderi ir toleranti, mācīdami saskatīt daudzveidību reliģijās (*pagāņi, turķu ticība, pusi turķu, pusi pagāņu ticība, kas vienam pagāņu pāvestam Dali Lama klausā, u. c.*), ļaužu ādas krāsās (*mori jeb melni cilvēki, latvieši tādus nepareizi sumpurnus nalamā*), valsts iekārtās (*ķeizeru valstis – Krievu zeme, Vāczeme, Turķu valsts*), ķēniņu zemes (*portugīzu, spāņu, prūšu u. c.*) un brīvo ļaužu zemes (*olanderu zeme, caur kungiem, ko paši ceļ, valda*), kā arī *pāvesta valsts* Romā). Stenderi paliek atturīgi stāstītāji, vien garāmejot piemin *aprikānerus*, no kuriem dažas tautas ir *sirdīgi un nikni*, vai arī citur, bet turēsim prātā – tas ir 18. gadsimts: *visi amerikāneri savus ienaidniekus, ko tie karā saķer, mēdz cept un kā gardu kumosu apēst*. Te runa, protams, par atsevišķām

iedzimto ciltīm. Bet jāatzīst, ka Stenderi novērtē arī iecerotāju nežēlibu, atzīmējot, ka, piemēram, Haiti *no tiem veciem iedzīvotājiem neviens nav atlicis, tos sāce apkarot*, un ka tagad tur dzīvo melni vergi, *ko pie grūtiem darbiem piespiež*. Stenderi cildina Ķīnu, jo, *kas tā vislielākā laime iraid, ziniezeri dzīvo bez kara u. tml.*

Satura izklāsta metode ir vienkārša, skaidrojoša, kaut gan dažviet apšaubāma 18. gadsimta zemnieka zināšanu līmeņa izpratnei. Latviešu vidū "Augstas gudrības grāmatas" lielais triumfa gājiens sākas 19. gadsimta pirmajā pusē, kad lēnām vairojas turīgu domājušu latviešu slānis un šī grāmata kļūst par ērtu lasāmvielu ģeogrāfijas un astronomijas pamatu apguvē. Starp citu, tā ir mūsdienu latviešu filoloģijas studijām nepieciešamās literatūras sarakstā, un ne viens vien students man ir apgalvojis, ka grāmata palīdzējusi izprast dabas procesus un pasauli sev apkārt. Un tas ir 21. gadsimtā!

Treškārt, "Augstas gudrības grāmata" savam laikam ir moderna, tā, piemēram, Stenderi piemin Urānu jeb *Tālo zvaigzni*, ko atklāj angļu astronoms Heršels tikai 1781. gadā, aicina ierīkot zibens novedējus jeb *zibiņu sargus*, kas ir 18. gadsimta vidus Franklina izgudrojums un Latvijā pirmo reizi parādās Jelgavā 1786. gadā. Bet, manuprāt, vēl svarīgāk ir atcerēties, ka "Augstas gudrības grāmata" ir pirmais izdevums Baltijā, kas atļaujas atklāti aizstāvēt un skaidrot heliocentrisko pasaules uzskatu. Tas šķiet paradoksāli un atpakaļrāpīgi Baltijai Eiropas kontekstā – Koperniks savas idejas šajā sakarā pamato jau 1543. gadā, bet Baltija šaubās līdz pat 18. gadsimta 70. gadiem. Starp citu, 19. gadsimtā tieši heliocentrisma nepieņemšana latviešu literatūrā kļūst par cilvēku muļķības raksturotāju, te atcerēsimies kaut vai brāļu Kaudzišu "Mērnieku laikus" (1879), Pietuka Krustiņa sarunu ar *kādu vecīti*.

Ceturtkārt, jau iepriekš teiktais apliecina, ka grāmata rosina domāt. Vēl vairāk, abstrakti domāt, to pagēr jau grāmatas sākums, *Priekš-mācības*, kurās norādīts un prasmīgi skaidrots, kāpēc mūsu priekšstatus par pasauli bieži vien veido optisks māns, tā it kā sagatavojot ceļu heliocentrisma apjēgsmei turpmākajās nodaļās. Grāmata piedāvā arī eksperimentēt un lasītājam pašam kļūt par aizraujošu atklājumu līdzdalībnieku, piemēram, vērot sauli un tās aptumsumus: *ņemī loga-glāzes gabalu un turi to kustēdams pret sveci, kamēr*

no sodrējiem tik melns kā katls paliek, caur to vari kā caur tvaikiem sauli redzēt; pašam praksē ar apgaismota kamola palīdzību pārliecināties par gadalaiku un dienas un nakts maiņām uz zemeslodes, jo viņa iekš 24 stundām visapkārt kā ritiņš apkārt savu asi griežās, pēc mūsu zemeslode paslīpi grozīdamies apkārt sauli iet, caur to mums gads jeb tie četri gadalaiki.

Piektkārt, grāmatai, protams, ir savdabīga valoda, to lasot, jaušama cīņa ar terminoloģiskām grūtībām, vēloties izteikties zemniekam saprotamā valodā, piemēram, zenīts – *debess virsgals*, okeāni – *šie lieli ūdens trauki*, astronomi – *tie zvaigžņu prātīgi jeb gudri zvaigžņu ķīķeri* utt. Interesanti, ka terminu *elektrība* Stenderi aizstāj ar apzīmējumu *sveķaina, zītarīga uguns*, to saistot ar dzintaru. Un tas atspoguļo 16. gadsimtā veidotā termina cilmi – grieķu vārds *ēlektron* tulkojumā nozīmē “dzintars”, un tā rašanās patiesi saistīta ar senajiem grieķiem un viņu novērojumiem, berzējot dzintaru pret vilnas drēbi. Grāmata neapšaubāmi ir saistoša lasāmviela mūsdienu valodas un arī literatūras pētniekiem.

Un visbeidzot, sestkārt. Allaž mulsinošais jautājums, atgriežoties pie Stenderu personībām, – abi ir mācītāji, un viņu tekstos ir arī reliģiska satura atgādinājumi. Kā apvienot reliģiju un zinātni?

Grāmatas autori tur nesaskata nekādas pretrunas; citēju Aleksandru Johanu Stenderu: “Dieva *bijāšana der pie garīgām lietām, gudrība pie laicīgām lietām* [...]. *Gudrība aplaimo valdīšanas, gudrība dara zemi auglīgu, gudrība dod prieku, veselību, mantas un ilgu dzīvošanu.*” Un, iespējams, te viegli iezīmēts ceļš uz mūsdienu zinātnes filozofijas atklāsmēm par komplimentārām patiesībām.

Gunita Mūrniece

Elīza fon der Reke

Interesants jau vienmēr šķiet tas, par ko vai nu zinām ļoti daudz, vai nezinām nemaz. Piedāvājums doties vēstures noslēpumainajā ceļā bija tik vilinošs, ka nespēju turēties pretī tā atvareim, es zināju

Eliza fon der Reke

tikai sievietes vārdu un to, ka viņa bija dzīvojusi savam laikam veselu pusgadsimtu uz priekšu. Šo sievieti sauca Elizabete Šarlote Konstance fon der Reke jeb vienkārši **Eliza fon der Reke**.

Eliza nebija kultūras radītāja, bet tās izplatītāja, propagandētāja, kas mūža briedumā jutusies kā savējā gan sava laika valdnieku, gan ievērojamāko kultūras darbinieku vidū. Viņas draugu un domubiedru vidū bija Garlībs Merķelis, kas latviskojis viņas dziesmiņas un izdevis grāmatu "Ielīzes divpadsmit svētās dziesmas", mūziķis Johans Ādams Hillers, kas ir izdevis Elīzas garīgās dziesmas un arī komponējis tām mūziku, gleznotājs Antons Grafs, dzejnieks Augusts Tidge, filozofs Imanuels Kants, Johans Volfgangs Gēte, Frīdrihs Gotlībs Klopštoks, Gotlībs Naumanis, kas arī komponējis Elīzas dziesmas, un viņa mūzika skanējusi Vācijā, Itālijā, Dānijā, Zviedrijā, un daudzi citi.

Viņu dēvē par dižciltīgo Kurzemes dzejnieci, lai arī ar Latviju viņai ir bijusi diezgan maza saistība. Tomēr Elīzas garīgā darba aizsākumi

meklējami tieši mūsu zemē, arī dzimusi viņa ir 1754. gada 20. maijā Kurzemes hercogistes Šēnburgas pili Skaistkalnē. Latvijā pavadītais laiks lielākoties saistās ar Jaunpili, Jelgavā un Vircavas pili pavadīto laiku. Viņas tēvs bija Kurzemes hercogistes grāfs Johans Frīdrihs fon Mēdems. Māti Luīzi Doroteju fon Korfu Eliza zaudēja jau četru gadu vecumā. Viņai bija māsa Anna Šarlote Doroteja, kas vēlāk apprecējās ar Pēteri fon Bironu un kļuva par Kurzemes pēdējo hercogieni, un trīs brāļi – Johans Frīdrihs, Kārlis Johans Frīdrihs un Kristofs Johans.

Ar māsu Doroteju Elīzai bija vistuvākās attiecības. Eliza vienmēr atradās pusmāsas klātbūtnē, kas viņu atbalstīja arī finansiāli. Doroteja bija daudz skaistāka un daudz ātrāk ieguva sabiedrības labvēlību, toties Eliza savu slavu un cieņu sabiedrībā izcīnīja pati, bet par saviem brāļiem Eliza raksta: “Abi bija savā jaunībā izeidusi pārāk cildenus principus, lai lielās pasaules kņadā viņi noliegtu savus dabīgos labos dotumus, taču viņiem patika uz spožumu un ārējo godu bija tik atšķirīga no manas būtības, ka mēs ar katru gadu kļuvām svešāki.”

Elīzas dzīve nav bijusi no tām vieglākajām un skaistākajām, bet interesanta un dvēseliski bagāta gan. Pēc mātes nāves Elīzu atdeva audzināšanā vecmāmiņai Starostenai no fon Korfu ģimenes puses, kas bija valdonīga un visai varmācīga sieviete, viņa ne tikai likusi citus sodīt, bet sodījusi pašrocīgi. Šī robustā sieviete visu bērnību nav laidusi meiteni iziet laukā svaigā gaisā, lai nesabojātu ādu. Trauslā un maigā Eliza piedzīvoja tiešām drakoniskus spaidus, vecmāmiņa liedza zinātkārajai meitenei grāmatas un mācības, paziņodama, ka sievietei tās neesot vajadzīgas, jo galvenais sievietes uzdevums esot sagatavoties laulībai, būt padevīgai vīram un labi rūpēties par saimniecību. Vienīgais Elīzas glābiņš bija latviešu auklīte Sape, kas arī iepazīstināja meiteni ar latviešiem.

Kad tēvs apprecējās trešo reizi (ar Agnesi fon Bukenu), visi bērni atkal varēja dzīvot mājās, jo Agnesei nevarēja būt savu bērnu un viņa labprāt pieņēma vīra bērnus un audzināja kā savējos. Agnese fon Bukena bija erudīta sieviete, viņa labi orientējās literatūrā un dziļi izprata ekonomiskas dabas jautājumus. Kaimiņi un kalpotāji viņu cienīja un respektēja apņēmīgā rakstura, enerģiskās un gudrās izlēmības un vēlīgās valodas dēļ.

Pati būdama bez bērniem, viņa aizrautīgi ķērās pie vīra bērnu audzināšanas, īpašu mīlestību veltīdama abām meitenēm. Agnese, kuras uzskati bija daudz progresīvāki, priekšroku deva izglītībai, turklāt nešķirojot zēnus un meitenes, un tā Vecaucē sešus gadus vecajai Dorotejai un septiņus gadus vecākajai Elizai sākās skolas gaitas. Tika ataicināts skolotājs un audzinātājs Frīdrihs Partejs, kas uzsākās arī mūzikas un deju mācīšanu. Meitenes mācījās klavier-spēli, zinātņu pamatus, vingrinājās vācu un franču valodas tekstus priekšlasījumos, un abām lasīšana ļoti iepatikās. Viņas aizrāva ne tikai priekšlasījums, izrunas tīrība, valodas daiļskanība un vārdu skaistums vien – tikpat stipri viņas saistīja arī grāmatu saturs. Līdz vēlai naktij meitenes stāstīja viena otrai par izlasītajām grāmatām un diskutēja par uzskatiem, ar kuriem tajās bija sastapušās.

Kādu dienu astoņgadīgā Doroteja un piecpadsmit gadu vecā Eliza drikstēja pavadīt vecākus uz galmu, kurp viņus bija uzaicinājis pats hercogs Ernsts Bīrons. Tā meitenēm bija liela atzinība, ka viņas līdz ar pieaugušajiem drikstēja apsēsties pie hercoga mielasta galda. Kad pusdienas bija galā, klātesošie, kas bija dzirdējuši par meiteņu muzikālo un dejas prasmi, ierosināja, lai viņas padejo. Elīza fon der Reke šo nozīmīgo notikumu ir aprakstījusi dienasgrāmatā: "Kungi un dāmas no visām pusēm lūdza, lai mēs ar mūsu nodejojam *pas de deux*. Mana pamāte lūdza klātesošos saprast, ka šāds lūgums nav izpildāms. Viņa negribēja mani, jaunu meiteni, kura drīz būs pieaugusi, visiem izrādīt, taču sacīja, ka viņas mazā meita varētu nodejot solo. Mana burvīgā māsiņa ar piemilīgu graciozitāti lidinājās pa zāli, un kroņprincis, kas pats dejoja tik labi, ka varētu mācīt citus, apbrīvoja mūsu deju skolotāju un ierosināja, lai labākie dejojprātēji nodejo kadriļu; viņš uzaicināja mani par savu partneri, un mana māsa dejoja mums pretim ar vislabāko dejojāju."

Elīzas mīļās pamātes lielākā kļūda bija tā, ka 17 gadu veco meiteni izprecināja gandrīz divas reizes vecākam, septiņu gadu kara veterānam robustam Jaunpils dzimtkungam Georgam Magnusam fon der Reķem. Reķes bija īsti savam laikam atbilstoša dzimta – skarbi, valdonīgi, kam patīk karot, medīt, kuri kā lielāko relikviju glabā kara trofeju – Zviedrijas karalim norautu apmetni, atņemtu zobenu. Viņi ir arī ļoti saimnieki un iespēju robežās rūpējas par saviem

zemniekiem. Gudrās, dievbijīgās meitenes dzīves ceļš sākās ar jauniem pārbaudījumiem. Jau uzsākot dzīvi pili, var noprast, cik rupji tur pret Elīzu izturējušies. Elīzas vīrs smiedamies noskatījies, ka viņa mīļotie suņi zem Elīzas loga saplosa viņas kaķi, un pēc tam raudosajai sievai teicis tā: "Jūs raudat par kaķa nāvi, bet ko jūs teiksiet, kad jums dzims bērni un tie mirs? Turklāt kaķis bija nesaprātīgs dzīvnieks, viņš saplēsa divas porcelāna tasītes." Elīzas mērs bija pilns, kad viņas un Magnusa vienīgā meitiņa Frīderīke triju gadu vecumā nomirst. Vēl pēc neilga laika nomirst arī viņas vienīgais īstais brālis Johans Fridrihs fon Mēdems. Elīzas daudzcietusī sirds bija pārlietu jūtīga, daudz ko deva arī izlasītie grāmatu kalni, pieauga viņas vēlēšanās tikties ar mirušo mīlo cilvēku gariem, viņa nododas mistikai, aizraujas ar avantūrista Kaljostro idejām, kad tas viesojas Jelgavā, vēlāk uzraksta par viņu atmaskojošu rakstu "Ziņojums par bēdīgi slavenā Kaljostro uzturēšanos Jelgavā 1779. gadā un tur veiktajām maģiskajām darbībām", jau tajā laikā šī grāmata tika tulkota krievu un holandiešu valodā. Ar šo darbu Elīza kļūst slavena visā Eiropā. Krievijas ķeizariene Elīzai fon der Rekei par Kaljostro atmaskošanu piešķīra Glūdas muižu mūža lietošanā. Tajā pašā gadā – 1779. gadā – apprecējās arī viņas māsa Doroteja ar Pēteri Bironu (37 gadus vecāks) un kļuva par pēdējo Kurzemes hercogieni. Elīza viņus atbalstīja un ļāva savās mājās slepeni tikties vēl pirms kāzām, jo tās tika gatavotas kā pārsteigums sabiedrībai.

Viņas saistība ar Rekes dzimtu ir visai nosacīta, pēc piecu gadu ilgas kopdzīves ar Reki viņa spēra tam laikam radikālu soli – šķiršanos. Elīzas dzīve, neapšaubāmi, ir savdabīga un notikumiem piesātināta, par viņu varētu uzrakstīt romānu vairākos sējumos, un tie visi būtu aizraujoši un interesanti. Ne velti par pašu Elīzu 19. gadsimtā sarakstītas un publicētas vairākas grāmatas, nerunājot jau par literāro mantojumu, ko viņa ir atstājusi. Tas gan bija saistīts vēl arī ar sieviešu emancipācijas kustības uzplaukuma laiku, un viņa bija tam tiešām labs piemērs.

Agri mirusi Elīzas tuvākā draudzene Sofija Švarca (dzimusi Bekere). Kopā izdoti viņu dzejoļi, kopā apceļojušas Eiropu un arī savus ceļojumus aprakstījušas. Pēc Sofijas nāves Elīza uzņemas rūpes par viņas mazgadīgo dēlu, kas nodots audzināšanā kādā mazpilsētā Harca kalnos.

Tieši šajā laikā viņa apmeklēja lielākās bibliotēkas, daudz lasa un, protams, arī ceļo, aizraujoši ir iepazīties ar Elīzas ceļojumu aprakstiem. Lai arī tai laikā tā bija visai populāra aizraušanās, tomēr Elīzai tas padevās īpaši labi – piesātinātas emocijas, sajūtas un augsta literārā izpratne, spēja ar savu rakstīto aizraut arī lasītāju nepārvaramajos gadsimtu ceļojumos.

Elīzas ceļojumi viņu noved Polijas karaļa galmā Varšavā, Potsdamas Sansusī pilī, Veimārā, Leipcigā, Drēzdenē, Berlinē, Itālijā un vēl citur, daudz laika viņa pavada kūrortpilsētā Karlsbādē, tur viņa dodas gan viena, gan ar savu māsu Doroteju un arī draudzeni, gan arī kopā ar dzejnieku Tīdgi, kas bieži vien viņu pavadīja ceļojumos.

Tīdže Elīzai ir bijis visa atlikušā mūža pavadoņs, starp viņiem pastāvēja īpašas draudzības saites. Viens otram viņi ir sūtījuši daudzas vēstules, rakstījuši dzejoļus un veltījuši darbus. Lai gan formāli savas attiecības viņi nav noformējuši, tomēr viens otram bijuši mūžīgi uzticīgi.

Elīza ir taktiska sieviete, kas vienmēr nāk ar savu viedokli, prot uzklaustīt un piesaistīt sev uzmanību, iemantojot zinošas, veiksmīgas un pašpārliecinātas sievietes tēlu sabiedrības un draugu, paziņu acīs. Viss, ko Elīza ir sasniegusi, nāk caur grūtu, neatlaidīgu darbu. 1819. gadā Elīzu fon der Reki kā vienīgo daiļā dzimuma pārstāvi uzņēma Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā. Viņai ir iznākušas apmēram 26 dažāda nozīmīguma un literārās vērtības grāmatas, 13 no tām ir publicētas dzīves laikā, pēc nāves publicētas autorens dienasgrāmatas, ceļojumu piezīme un apraksti, publicēti vairāku autoru Elīzas fon der Rekes dzīves apraksti un biogrāfijas, dzeja.

Eiropa tajā laikā bija pārņemta ar spiritiskajām zinātnēm, un par daudz ko liecina arī Elīzas pirmsnāves vēlēšanās, lai viņu apglabā bez zārka, krūtīs nosedzot ar velēnām. Viņa noteica, ka viņas izvadīšanai jābūt klusai, bez greznuma un trokšņa. Viņa vēlējās, lai uz kapu kopas zaļotu tikai mauriņš.

Elīza fon der Reke, ģimenes locekļu mīļvārdiņā saukta Lotiņa, nodzīvoja tam laikam ļoti garu – 79 gadus garu un radošu, neaizmirstamu mūžu. Mirusi 1833. gadā, viņa atdusas Drēzdenes kapsētā, ko, tāpat kā pārējo Elbflorenci, bargi postīja pēdējais pasaules karš.

Bet kas viņa bija man? Cilvēks, no kura mūža var mācīties.

Kursenieces Lizelotes Šrēberes (dzim. Purvin) dzīvesstāsts

Pirms dažām dienām lasīju Ineses Zanderes dienasgrāmatu, kurā viņa saka: "Cilvēka dzīve nav notikusi, ja par to nav pastāstīts stāsts." Man tik ļoti gribētos, ka šo vārdu autore būtu es pati. Bet man nu pieder ja ne šo vārdu radišanas prieks, tad sapratnes prieks gan.

Jo tā arī ir – cilvēka dzīvesstāsts ir ne tikai tie notikumi, kuri ar viņu notiek, bet arī šo notikumu it kā nospiedums uz kāda cita cilvēka atmiņu reljefa.

Tātad mūsu fokusā šobrīd ir pērnās vasaras nejaušais atklājums: kurseniece un pa lielai daļai vāciete Lizelote Šrēbere, dzimusi Purvin.

Satikšanās

Ļaujiet man dažiem atgādināt, dažiem pastāstīt no jauna par satikšanos ar Lizeloti. Par Liezelotes eksistenci mēs uzzinājām pavisam nejauši. Nidas kafejnīcā "Kuršis" minēja, ka te katru dienu nākot tāda jocīga vāciete, kas iedzerot, paēdot un, pēc izskata un izturēšanās spriežot, neko citu arī Nidā nedarot. Kādu dienu mēs tad nu sākām lenkt šo kafejnīcu. Ieņēmām lielāko galdu, piekodinājām, lai oficiante paziņo, kad mūsu dāma ieradīsies, un sākām: vispirms katram pa milzu sidram vai alum, tad katram pa diviem milzu cepeliņiem... kā nu kuram, citam ar speķa mērci, citam vienkārši ar krējumu, tad atkal sidrs vai alus, bet Lizelote nav manāma. Lielākā daļa no mūsu armijas pagurst un dodas citos sirojumos. Paliekam tikai mēs ar Janīnu Kursīti un Sandi Laimi. Ar Sandi pēc pusstundas ilgas domāšanas pasūtīnām piena kokteili, pretīgu bez gala, bet tieši ar to mēs nopelnām tikšanos ar Lizeloti. Viņa ir ieradusies, pasūtīnājusi šņabi ar minerālūdeni un jau sēž pie galdiņa.

Lūk, ko Lizelote Šrēbere, viena no pēdējām dzīvajām kurseniecēm, mums nākamajās augusta dienās pastāstīja. Par dzīvo kursenieci

es viņu nodēvēju nevis tāpēc, ka kuršu asinis būtu asins banku retums. Vēl jau kurši ir, vēl jau viņus var sastapt kaut vai tajā pašā Vācijā. Bet Lizelote Šrēbere ir dzīva kurseniece galvenokārt tāpēc, ka viņai aizvien apzināta kursenieka identitāte.

Izvilkumi no Lizelotes stāstījumiem un nelieli autores komentāri

(Ar lielajiem burtiem rakstīti tie vārdi, kurus runātāja izteica kurssiski, pārējais teksts ir vāciski. Tā tulkojumu veikusi raksta autore.)

1. Kapi

Kurši nelika daudz ziedu. Vairāk zaļumus. Uz kapiem arī lūdzās un dziedāja no kuršu lūgšanu grāmatām. Ļoti daudz dziedāja arī BAZNĪCĀ.

2. Sapņi

Kādā brīdī Lizelote piemin, ka viņa ir nedaudz gaišredzīga. Arī sapņus viņa protot tulkot. *“Ja es sapņoju par PĪRĀG, tad tas ir labi, ļoti labi. Ja es sapņoju par ŪDIN, tad tas nav labi. Ja par skaidru, dzidru ŪDIN, tad vēl var paciest. Ja tas ir netīrs, pelēks, ļoti kā SULE, tad tas ir pavisam slikti. Tu paliksi tad ļoti slimš.”* Un kurši – gan sievietes, gan vīrieši stāstījuši un tulkojuši sapņus. *“Sievietes savā starpā sarunājās ļoti mistiski,”* Lizelote saka, bet jāatceras, ka viņai tai laikā, kamēr viņa dzīvo patiesajā kuršu vidē, ir, augstākais, desmit gadu. Desmit gadu vecumā, t. i., 1944. gadā, viņa kopā ar visu ģimeni bēg uz Vāciju.

3. Mānticība

Lizelote uzsver, ka cilvēki bijuši ļoti mānticīgi, un tad viņa izstāsta šādu stāstu: *“Kāda radiniece bija nomirusi. Viņa bija bijusi ļoti tau-pīga. Nidā jau bija bijusi tajā laikā elektrība, bet vecajām kundzēm bija petrolejas lampas, jo viņas gribēja taupīt elektrību. Taču vecmāmiņa vienmēr nāca un slēdza gaismu ārā. Kad šī radiniece bijusi uz*

miršanu, viņai galvgalī nolika petrolejas lampu. Jūs taču zināt, kas tā tāda ir, vai ne? Un tā petrolejas lampa visu laiku dzisa nost. Jocīgi, vai ne? Un viņi visu laiku to aizdedzināja, bet lampa pati no sevis visu laiku nodzisa.”

Par mirušajiem gariem viņa stāsta: “Tie vienmēr bija tepat klāt. Kā lai to pasaku, viņi bija starp mums. Viņi nebija miruši. Viņi bija neredzami, dzīvoja savu dzīvi tālāk starp mums. Daži kursenieki ar viņiem arī sarunājās un saņēma atbildes no tiem.”

Lizelote pati gan neesot neko jautājusi, jo, kā zināms, bija vēl par mazu. Mirušo kults esot bijis ļoti spēcīgs: “Viņi tik ļoti mīlēja tos mirušos, ka negribēja viņus ilgi atdot zemei. Ziemā tas vēl bija izturams. Tad piepildīja istabu ar egļu zariem, lai skaisti smaržo. Mirušos kursenieki arī skūpstīja. Uz atvadām. Un zārka vāku kapsētā vienmēr vēlreiz atvēra pirms apglabāšanas, lai varētu vēl vienreiz atvadīties. Tas ir interesanti, jo kaut kas tāds nav katrā kultūrā. Kā piecgadīgam bērnam man bija jāpiepalīdz visās bērēs. Mamma paņēma mani pie rokas, uz katrām lielām bērēm veda uz baznīcu, KAPIN.”

Lizelote stāstīja arī par to, ka Nidā esot bijis aizliegts spēlēt kārtis. “Nidā bija aizliegtas kāršu spēles, jo tur spēlējot pats velns līdzī. Pats velns sēž starp kārtīm!! Vecvecāki sadedzināja visas kārtis. Ja kādiem jaunajiem bija kārtis – o!!!! viņi dabūja DIRŽAS!!” – “Šeit, Nidā, es netiku nevienam redzējusi spēlēt kārtis. Vecāki tās tūliņ atņēma, sadedzināja. Pasarg Dievs! Tad uzreiz Dievam bija jālūdz piedošana, ja kaut kas tāds notika. Pavisam traki.”

4. Dzimtā māja

Māja, pie kuras apstājamies otrajā tikšanās dienā, ir viņas vecvecāku celts 1909. gadā. Šajā mājā neviens neesot nomiris, jo visi šī nama iedzīvotāji ir miruši Rietumvācijā. Pēc 1944. gada māja esot stāvējusi tukša. Tad 1945. gada vasarā nākuši krievi. Lizelotes vecvecāku māja esot bijusi ļoti lielā cieņā, jo tai mājā, vienā no retajām, esot bijis ūdens pumpis. “Mājā bija atutošanas stacija. Te vārija krievu karavīru veļu.”

Logs, pie kura sēžam šobrīd, ir krodziņa centrālā istaba. Tur klaigā, dzer, skatās sporta spēles, jūt līdzī. Bet izrādās – tā ir bijusi

Lizelote Šrēbere ar raksta autori

Lizelotes vecāku guļamistaba. "Tā bija ļoti skaista istaba – kokā grieztas gultas ar svēto figūriņām, augstas koka gultas ar mazām rozītēm." Pati viņa dzīvojusi priekšistabiņā, kur tagad kroga saimniecības telpa. Tajā viņa esot arī dzimusi.

Lūk, ko Lizelote stāsta par mājas iemītniekiem: "Mani vecvecāki: Johann Pugehl. Kurši it kā to "h" norija. Izrunāja ļoti īsi – Pugel. Pugelis, bet pareizi uzvārds bija Pugēl. Tās ir prūšu uzvārds. Es to noskaidroju pie kāda uzvārdu pētnieka pie mums mājās, Pjūmontā (Vācija). Tas ir mans vectēvs – Johann Pugehl. Manas vecmāmiņas vārds bija Anna Pugehl, dzimusi Bait. Arī kuršu uzvārds – BAITEN."

Turpmākās sarunas gaitā Lizelote vēl stāsta par kuršu māju būvniecību: "Kurši bija ļoti viltīgi, jo īpaši savu māju celtniecībā. Ja viņiem bija tāda nauda, par ko māju uzcelt, kā, piemēram, maniem vecvecākiem, tad uzreiz katrai mājai tika piebūvēta tā sauktā veco daļa – ar virtuvi, guļamistabu un dzīvojamo istabu. Ja mājā ienāca jauna sieviete, arī viņa dabūja lielāko istabu. Katram bija sava

valstība. Un tas bija ļoti gudri – ar to veco un jauno daļu. Taču visi ēda pie viena galda!”

Taču tieši šajā mājā, viņas vecvecāku mājā, tā sauktā jaunā sieviete neienāk. Ienācēja ir vīrietis – Lizelotes tēvs. “Laulības sakarā viņi abi tika savesti kopā, taču abi “pazīna” viens otru jau no dzimšanas. Mana tēva māja bija tur, kur tagad rātsnams uzcelts (Nidas rātsnams – Autore), tur, aizmugurē, kur dzintara meitenītes. Tur bija tēta vecāku māja. Tur viss tika nopostīts, nolīdzināts līdz ar zemi, lai varētu uzcelt rātsnamu.”

Kad jautāju, vai Lizelote varētu dabūt šo savu vecvecāku īpašumu atpakaļ, viņa ar atbildi nesteidzas. “Mēs bijām pie advokātiem, un ir saglabājušies to laiku visi oficiālie dokumenti par pārrakstīšanu – cik zemes, cik inventāra un tā tālāk...” Vēl pēc britiņa viņa saka: “Es pati vairs nevēlos to atpakaļ. Man nav pēcnācēju. Mani vecāki neko nepārdeva un neaizdāvināja prom... te vienkārši ir jauni īpašnieki, bet likumīgā īpašniece esmu es! Kāpēc man būtu jāmaksā vēl vienreiz par to, kas maniem vecākiem jau ir piederējis? Man ir labi kontakti ar sievieti, kas tagad dzīvo mūsu tā sauktajā vecajā galā. Viņa apkopj manus kapiņus. Lai paliek viss kā palikdams, lai tagadējie īpašnieki te arī paliek. Skaisti būtu, ja man te būtu kāda istabiņa, kad es te ierodos atvaļinājumā. Tāda būtu mana vēlme, taču te nav vietas. Ļoti žēl...”

Vēl es jautāju, vai nav grūti skatīties, kā vecāku guļamistabā jaunieši piedzērušies glāzes šķaida. Un Lizelote izstāsta, ka sākumā jau bijis grūti. Pastāsta, ka uz Nidu braukā jau 14 vasaru. Bieži vien arī vairākas reizes gadā. Esot samierinājusies, ka māja vairs nekad viņai nepiederēs. Priecājas vienkārši par Kuršu kāpām, par brīnišķīgo Vidusjūras klimatu. “Dzimtenes mīlestības dēļ es to daru. Tā ir mana ilgošanās pēc senajiem ceļiem, ko staigājuši mani priekšteči. Visi ceļi te vēl ir saglabājušies, tiem pat vārdi tādi paši kā kādreiz! Bākas kalniņš kādreiz bija pilnīgi neapbūvēts. Mēs to saucām par OBUKALNS, un par OBUKALNS to sauc arī lietuvieši tagad.”

5. Tautastērpi

Lizelotei Vācijā esot viena fotogrāfija, kur viņa ir kuršu tautastērpā. Bērēs esot bijis īpašs tērps: “Sievietes gāja visas, pilnīgi melnā tērpušās. Melns zīds. Kuršu jaka, kuršu plišē svārki (ar sikām ielocēm –

Autore). *Man mājās vēl ir viena fotogrāfija saglabājusies, kurā mana vecmamma ir kādās bērēs. Viņa stāv pie kāda koka kapos. Visa melnā, izskatās ļoti eleganti.*” Arī mirušie bērēti tikai melnās drēbēs.

6. Identitāte

Jautāju Lizelotei par to, kā uz viņu piederību kuršu tautai skatījās svešzemnieki. Viņas atbildes, īpaši par sēdināšanu laivās un sūtīšanu uz Sibīriju, izklausās pēc jaunlaiku mitoloģijas. Lūk, ko viņa stāstīja: *“Tas bija pavisam traki, kad ienāca krievi. Tie nezināja neko par kuršiem. To es te, Nidā, piedzīvoju. Tie jautāja: “Kas jūs esat par tautu?” Daži no viņiem prata vācu valodu. Tad mans tēvs atbildēja: “Es esmu kuršis.” – “Kas tas tāds ir? Jūs esat vācieši? Kas tas tāds ir?” Krievi to nezināja, kas kurši ir. Un kāds vecs vīrs teica: “Es esmu prūsis.” Un krievi apjuka vēl vairāk. “Tā. Visus laivās un prom uz Sibīriju!” krievs esot teicis.”*

Interesanti ir arī tas, kā Lizelote stāsta par Nidā palikušajiem kuršiem, visu stāstījumu ieturot pirmajā daudzskaitļa formā: *“Un tad bija tāda krievu sieviete, kura par mums apžēlojās un teica: “Te būs zivju fabrika. Jums priekš mums vajadzēs gatavot ēst un tīrīt. Tad jūs varat palikt.” Tā zivju fabrika pie ostas stāv vēl šodien. “Jā, paldies. Mēs to darīsim,” – tā atbildēja kurši. Un tad jaunajām meitenēm un vecajām sievām, un vectēviem, kuri bija palikuši, visiem vajadzēja doties zvejot. Osta bija pilna ar zivīm, jo zvejnieki jau bija prom. Kurši iemācīja krieviem un vēlāk lietuviešiem zvejas mākslu. Zivju bija savairojies tik daudz, ka varēja ar roku smelt, jo kurši bija prom. Un tā tie palikušie kurši izdzīvoja. Bet kā mums vajadzēja strādāt! Ziemas aukstumā zivis bija jātīra un krieviem jācep. Daudz krievu te bija! Veselām ģimenēm. Virsnieku ģimenes.”*

Bet bēgļu gaitas laikam tomēr visnoturīgāk ir veidojušas Lizelotes piederības sajūtu kuršiem. *“Kad mums bija jādodas prom no mājām, tas bija pavisam traki. Bija sajūta, ka jāmirst. Vispirms mēs devāmies uz Kēnigsbergu, tas bija 17. oktobrī 1944. gadā. No Kēnigsbergas tālāk uz Rietumprūsiju. Kristburga – tāds bija tās pilsētas nosaukums, kurp mums vajadzēja doties, Morungas apgabals. Taču no turienes mūs atkal uzreiz evakuēja, jo krievi jau bija nonākuši līdz*

Austrumprūsijai. Arvien tuvāk tie nāca. Tad mēs atkal no turienes bēgām uz Pomerāniju un no turienes uz Rietumvāciju. "Poļi nāk!" (Die Pollaken kommen). Vācieši tā mums teica, jo mēs nerunājām vāciski, bet gan kursiski. "Tie taču nav nekādi vācieši!" Manaī vecmammai bija apsiets lakats ap galvu. Pret mums izturējās kā pret pēdējo mēslu... Tagad viņi taisās par lielajiem palīgiem: "Mēs uzņēmām bēglus, mēs viņus barojām." Mana ģimene bija pie lielas, bagātīgas zemnieku ģimenes, bet viņi ielaida mūs visus vienā istabā, nedeva neko ēst, bet paši naktīs nelegāli kāva lopus. Lopus jau nedrīkstēja kaut. Pēc kara viss bija reģistrēts. Bet viņš tik kāva lopus priekš sevis. Mums bija jāiztur ļoti grūti laiki."

Bet ar lietuviešiem viņa it kā esot varējusi saprasties: "Es varēju ar tiem vecajiem lietuviešiem saprasties, jo lietuviešu valodā ir arī drusku kuršu valodas. Vecie lietuvieši, tagad gan viņi visi ir nomiruši, vēl daudz zināja stāstīt par senajiem kuršiem, jo viņi bija kopā zvejojuši. Mana onkuļa brālis Mikis Pugel – viņš te zvejoja kopā ar lietuviešiem, un viņš arī iemācīja lietuviešiem zvejas mākslu. Mikis prata arī lietuviski. Un, kad es runāju ar tiem vecajiem lietuviešiem par Mikis, tad acis tiem zaigoja: "Mikis! Viņš mums iemācīja zvejošanu!"

Lizelotes mamma esot runājusi tekoši lietuviski. "Viņa stāstīja, ka tad, kad nākuši lietuvieši, esot sviests jādod gandrīz par baltu velti. Šajā pašā mūsu mājā dzīvoja divi lietuviešu robežsargi. Viņi katru vakaru dzēra un skaļi dziedāja. Mēs kādreiz bijām nošķirti no Vācijas, un tāpēc katram vācietim vajadzēja vīzu. Līdz trijiem naktī viņi dziedāja lietuviešu DAINOS. Lietuviski. Es nemāku, mana mamma tad vēl bija pavisam jauna. Man liekas, es nebiju vēl nemaz piedzimusi. Man to stāstīja. Mana mamma tad teica: "Viesi taču grib gulēt, bet tie tik skaļi dzied un runā!" Un tad mana enerģiskā vecmamma iegājusi pie tiem vīriešiem un teikusi: "Lūdzu, esiet mierīgi, godātie kungi. Cilvēki taču grib gulēt." Tad viņi esot pusstundu klusējuši, un pēc tam viss sācies no gala."

Toties pret jaunajiem lietuviešiem Lizelotei ir izstrādājies nebeidzams naids. Tas parādās gan izteikumos, gan kāpjošajā intonācijā: "Krievi neko neiznīcināja, tikai dzīvoja. Tikai lietuvieši, tie gan bija slinki, to es teikšu atklāti, lietuvieši bija par slinku braukt uz mežu pēc malkas. Vienu māju viņi nodedzināja, pa dēļiem sadalīja. Vienā mājā

tie dzīvoja, otru dedzināja, jo tā jau bija skaista, sausa malka. Ar kuršu mājām viņi sildīja savas mājas. Es uzskatu, ka tas ir ļoti briesmīgi. Tā ir taisnība. Tad lietuvieši teica: "Kad mēs vienu māju nodezinājām, mēs ievācāmies nākamajā." Viss jau bija uz vietas: gultasveļa, mēbeles – viss jau bija. Redzēju, kā viens krāsu ūdenī skaloja. Es ceru, ka šodien tas vairs tā nav. Netīros paklājus viņi tur skaloja, bet mēs to ūdeni dzērām!"

Tad es Lizelotei jautāju, kas notika ar tiem gariem, kā viņa stāstīja, ka kuršu gari mita tajās pašās mājās, kur dzīvi palikušie. "Tie ir šeit atpakaļ. Pavisam noteikti. Es to arī jūtu. Kur tad citur viņi var būt ja ne šeit. Tikai šeit." Un arī pati Lizelote vēlas, lai viņu pārpelno un pēc tam atved uz Nidu.

7. Kauķi

"Katram kauķim bija savas mājas. Daudzi arī bija redzējuši savus kauķus. Es, bērns būdams, arī viņus redzēju. Mūsu mājā bija tāds garš, garš, tumšs priekšnams. Tagad tā vairs nav – tas ir sadalīts divās daļās. Patiesībā ļoti žēl, tāds garš kuršu priekšnams bija. Un šajā priekšnamā es redzēju kauķi. Uz trepēm. Viss sarkans. Īsa, sarkana jaka, melnas bikses. Maziņš. Saka par tādiem arī rūķis."

Tie tāpat ir mājas labie gariņi, kurus kurši arī barojuši bēniņos. Šķīvis vienmēr esot bijis izēsts. Parasti devuši tiem rīsu putru ar cukuru un kanēli. Tā viņiem vislabāk garšojusi. Vectēvs vienmēr esot ļoti priecājies par izēsto šķīvi.

Kauķi esot bijuši dažreiz arī dusmīgi. "Kad mājās bija nesaticība. Kauķi bija par to, lai valdītu harmonija. Viņi bija kā mājas sargi."

Daži esot arī dzirdējuši, kā viņi bēniņos dancojot. "Jā, naktīs pārsvarā viņi taisīja savus priekšnesumus. Tad viņi modās." Un Lizelote pieļauj, ka kauķi savā starpā arī sarunājušies, bet tikai savā starpā. Ar cilvēkiem ne.

8. Bruņrupučī

Kā jau zināms, ar bruņrupučiem kuršiem bija īpašas attiecības. Iztaujāju par tiem arī Lizeloti. "Tas bija ļoti, ļoti sen. Par tiem zināja mani vecvecvecvecvecvecāki. Viņi pazina bruņrupučus. Bruņrupučī

kuršiem bija svētie.” Bet vairāk arī sarunā viņa neielaižas. Iespējams, ka viņai nav nācies par to lasīt tik daudz kā par pārējām lietām, ko viņa mums stāsta.

9. Raganas

“Bija tādas RAGAN (saka kursiski), kas dzīvoja mežā. Tās bija raganas, taču viņas nerādījās nevienam. Kauķi vairāk apzinājās savu klātbūtni (“mehr in seinem geistigem Dasein”). Ragana, protams, bija kaut kas slihts. Ja gribēja uz kādu lamāties, tad teica: “TU GRĪBERAGAN!”, “Tu Suņuragana!”. Tas jau nozīmē, ka bija arī tāda sēņu ragana kaut kur mežā.” Uz manu jautājumu, vai bijušas vairākas raganas, Lizelote pārlicināta atbild, ka bijusi tikai viena, bet īsta. Un, kad es jautāju, vai viena uz vienu mežu, tad viņa atbildēja, ka “viena uz vienu ģimeni”. Bet vispār par raganām daudz neesot runājuši. Tikai par labajām lietām – pārsvarā par kauķiem.

10. Pērkūnas

“Tas ir Dievs, kuršu Dievs. Kad bija pērkons un zibeņi, tad viņš atgādināja par sevi. Tad viņš rājās. Mana vecmāmiņa tad teica: “Mīļais Dieviņš rājas.” – “PĒRKŪNĒNS GRAUŽ,” viņa teica.”

Par sieviešu dievībām Lizelote gan neko neatcerējās. *“Mēs tikai ticējām eņģeļiem. Mana vecmamma man teica: “Tavi eņģeļi sargā tavu miegu, viņi stāv ap tavu gultu, viņi rītos tevi modina, viņi pie-skata tevi visu dienu.” Kā bērnam man tas aizgāja līdz pat sirsnīgai, es tam ticu pat vēl šodien, ka eņģeļi sargā.”*

11. Vectēvs kā autoritāte

Lizelote ļoti daudz piemin vectēvu un viņa zirgu. Vectēvs nepārprotami ir viņas autoritāte. Lūk, stāsts par vectēva viltību un iznesību. *“Manam vectēvam bija savs zirgs un sava meža teritorija. Viņš tad iejūdza zirgu un veda kūrviesus aļņus rādīt. Ratos varēja sēdēt četri cilvēki. Un tad viņi atgriezās un sauca: “O, mēs redzējām 20 aļņus! Vecais vīrs Pugeļa kungs mūs tik skaisti izvizināja un parādīja vismaz*

20 aļņus!” Bet zināt, ko viņš darīja? Tur stāvēja kādi divi aļņi, tad viņš rum-rum-rum-rum apbrauca ap tiem likumu un piebrauca pie tiem pašiem aļņiem no citas puses. Un viņš teica, ka tie jau ir citi. Bet to viņš darījis par lētu naudu – par kādiem 50 feniņiem no cilvēka. No tās viņš varēja nopirkt sev zelējamo tabaku. Vecāmāte nedeļa viņam ne feniņa. “Nekādas velna lietas!” vecāmāte teica.”

Tātad aļņi, bet vēl Lizelote stāsta, ka vectēvs piepelnījies arī ar citu prāta un roku veiklību: “Kā to sauc, kur nav meža... nu? Uz PALVE, kur aug tikai krūmāji, kuriem nereti gāja cauri arī kādi aļņi. Tur tad nu arī daži zvejnieki brīvajos brīžos (“als Hobby” – vāciski) ķēra vārnas. Un vārnas jau nemaz slikti negaršoja! Tā bija arī patīkama pārmaiņa zvejnieka dzīvē – kādu reizi uzēst vārnas gaļu. Tad viņi cēla tādu aizslietni, būdu no diviem statīviem, un atstāja vaļā lodziņu. Tajā slietenī apakšā bija tīkli... Tas sanāca it kā mežmalā, skats bija tālu pārredzams. Tīklā aiz vienas kājas bija piesieta kāda vārna, kuras uzdevums bija piesaistīt pārējo vārnu uzmanību. Tad laidās šurp lielās, resnās rudens vārnas, kuras bija pārēdušās. Tās bija no kaut kurienes citurienes ieradušās. Es nedomāju, ka tās bija Nidā izaugušas. Tad vīri uzlika dažas zivtiņas, kuras, no augšas skatoties, droši vien varen vizuļoja un kārdināja pārējās vārnas. Vārna – vili-nātāja arī tur sēdēja, viena pati ar daudzajām zivīm. Tad nu nāca tas bars lejā. Droši vien kādas 50, 60, varbūt pat visas 100. Tīkls jau bija izplests gātavībā, zvejnieks tad ielida savā aizslietnī, paslēpās un gaidīja. Vārnas salaidās, zvejnieks pārmeta tām pāri tīklu un ietina tās tīklā dzīvas. Tad ņēma katru atsevišķi un ar zobiem pārķoda tai sprandu. Tas esot tā pa īstam čirkstējis, bet viņš teica, ka tas esot ļoti humāni, ka vārna esot uzreiz pagalam. Tad viņš esot sasējis tām kājas, pārmetis pār plecu un nācis mājās. Visu to kaudzi nometis pagalmā. Visas vārnas te, pagalma vidū, gulēja beigtas.”

Pārējos sagatavošanas darbus esot veikusi vecmamma: “Ar karstu ūdeni, lielā toverī. Spalvas tik neganti smirdēja, kamēr tās nomaucā, viss smirdēja. Pēc tam laikam spalvas sadedzināja vai aizmeta prom.”

Vārnas ēda gan paši, gan arī nesa uz vietējo restorānu. “Vārnu bija daudz. Vectēvs jau gāja divreiz nedēļā vārnas raut (Krähen ziehen), kad bija to laiks. Restorāns “Zakut” pārpirka no viņa, tad viņš varēja atkal tabaku zelēt. Viņš lika to tabaku mutē. Tā darīja daudzi zvejnieki.

Kad nāca kūrviesi, skatījās ēdienkartē – tur bija šmorēti baloži. Tos viesi vienmēr ēduši, un garšojis ļoti labi. Droši vien vārnas vispirms apceptas. Mēs cepām vārnas ar daudz rīsiem un majorāna. Tā ir tāda garšviela kā timiāns un rozmarīns. Kurši vispār izmantoja ļoti daudz majorāna.”

Vēl vectēvs esot ļoti mīlējis savu zirgu un citus mājdzīvniekus. “Ziemassvētkos viņš vispirms gāja pie savas govš un zirga un deva tiem maizi. Un tie bija viņa Ziemassvētki. Tad viņš ienāca istabā un teica: “Māte, dzīvnieki visu dabūjuši, tagad mēs varam iededzināt eglīti.””

Vecaimātei tik nepatika, ka vectēvs to tabaku pīpēja (primēja, Lize-lote saka vāciski) vai zelēja. “Viņa teica, ka tā ir velna lieta. VELNUKS IR GANA. (Smejas.) VELS. RUPUŠVELLS. TU VECAIS VELS!” Vectēvs vispār ar vecmammu esot ik pa laikam pakašķējušies, kas kuršiem vispār neesot tipiski. Viņi esot mierīgi un dievbijīgi izturoties gan cits pret citu, gan pret dabu un citām radībām.

12. Zvejošana zem ledus

Lai vai kādi vārnu rāvēji bija kurši, vislabāk savas prasmes viņi parādīja tieši zvejas mākslā. Gan Lizelotes vectēvs, gan tēvs esot bijuši ļoti zināmi un atzīti zvejnieki visā Nidā. Jautāju viņai gan par lašu zvejošanu, kas bijis visai bīstams brauciens tālu Baltijas jūrā, gan arī par zvejošanu ziemā cauri ledum. “BUMBIN teica par to. Klabināšanās (klappern) pa ledu. Sasedza ar siltām segām zirgu, jo tam visu laiku vajadzēja atrasties stāvus, iejūdza kamanās. Tagad jau te, Nidā, nav nekādu ziemu, bet mūsu laikos bija aukstas ziemas – līdz pat mīnus divdesmit trīsdesmit grādiem, bet saule spīdēja ne pa jokam. Sausas, aukstas ziemas. Nebija nekāds mitrais klimats. Mēs visu laiku bijām ārā. Mājā mums bija krāsns, kurā dedzinājām daudz malkas. Nu jā, tad mans tēvs kopā ar diviem trim citiem vīriem devās ārā uz ledus, izcirta caurumu, ieslidināja tajā garu dēli un dēļa galā tīklu. Kaut kā tur to piestiprināja tā, lai dēļa gals paliktu ārā, apsēdās pie tā uz maza soliņa un klaudzināja tā, kā es to tagad rādu. (Lizelote ar ikšķiem sit pa galda malu.) Un zivis nāca uz šo troksni, jo zivis ir ziņkārīgas, tā tās tika satvertas ziņkārības dēļ. STINTEN PUKES, STINTEN PUKES. Tas gāja nepārtrauktā ritmā. Stinten bija ziemas delikatese, tās cepa

un ieskābēja. Un, kad zivis vārīja, smaržoja visa māja, to smaržu vēl kā šodien atceros: skābētie kāposti, zivis, kartupeļi un viss pārējais.”

13. Tēvs un vimpeļi

Pārsvārā visus tā laika laivu vimpeļus, izrādās, gatavojis Lizelotes tēvs, kas bijis ļoti apdāvināts tieši mākslinieciskā ziņā. “*Tad nāca citi zvejnieki un lūdza arī viņiem uztaisīt: “Ak, VILUK, VILUK, uztaisi man arī tādu skaistu vimpeļi.”*” Lizelotes mānai Vācijā vēl esot visi tēva dāvinātie oriģinālšablوني.

14. Sievietes un garie vakari

“Tika atjaunoti tīkli. Tīkli tolaik bija ļoti dārgi, tie bija no kokvilnas, nevis kā tagad – no sintētikas. Zivis bija tajos izrāvušas lielus caurumus, vai arī akmeņi bija bijuši ieķērušies. Tad mūsu mājā savācās vecās sievas un šuva ciet tīklos caurumus ar kuģīšiem no koka. Uz dzelzs mietiem tad nu tie tīkli tika izstiepti, lai varētu tos pārbaudīt un salabot. Veselām dienām tas prasīja laiku. Tie bija skaisti, tīri tīkli. Tīklus arī īpaši kūpināja, lai tie labāk uzglabātos. Kā šķiņķi kūpināja tīklus, jo tie dūmi kaut kā tos iekonservēja.”

JUBILEJAS

Inta Gemste

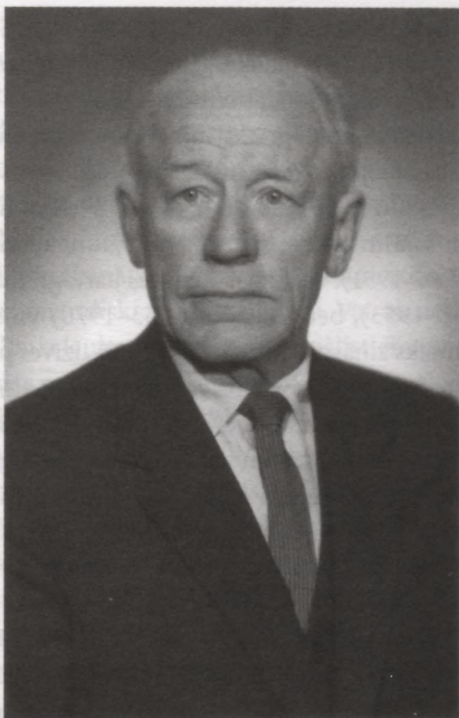
Augšņu pētniekam Kārlim Brīvkalnam – 100

Profesora Kārļa Brīvkalna zinātniskā darbība saistīta ar Latvijas augšņu ģenēzes, klasifikācijas, bonitēšanas jautājumu risināšanu, kā arī ar Valsts zemes kadastra atjaunošanu Latvijā. Visciešākā sadarbība augšņu izpētes sākuma posmā K. Brīvkalnam bija ar viņa novadnieku profesoru Jāni Vītiņu, ko var uzskatīt par Latvijas augsnes zinātnes pamatlicēju.

Strādājot tiešā prof. J. Vītiņa vadībā un apgūstot viņa zināšanas un pieredzi augsnes izpētē, K. Brīvkalns kļuva par vienu no vadošajiem augsnes pētniekiem Latvijā. Pēc prof. J. Vītiņa nāves 1951. gadā K. Brīvkalns turpināja uzsākto darbu pie Latvijas augšņu kartes sastādīšanas, ģenētiskās augšņu klasifikācijas pilnveidošanas, zemes kadastra izveidošanas u. c. jautājumiem.

K. Brīvkalns dzimis 1906. gada 2. decembrī Saldus rajona Kursišu pagastā galdnieka ģimenē. 1928. gada pavasarī viņš pabeidza Valsts Rīgas tehnikuma kultūrtehnisko nodaļu. Šī skola sagatavoja mērniekus un melioratorus. Pēc tehnikuma beigšanas K. Brīvkalns strādāja par mērnieka palīgu, trešās šķiras mērnieku, bet 1931. gadā viņu paaugstināja par otrās šķiras mērnieku un iesaistīja valsts precīzās līmeņošanas darbos (Kolkas krasta un Kolkas bākas apkārtņē, Ķeguma spēkstacijā, Latvijas precīzās nivelēšanas tikla sasaistē ar kaimiņu valstīm u. c. darbos). Strādājot par mērnieku, K. Brīvkalns vienlaikus mācījās arī Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātē, kuru pabeidza 1938. gadā ar izcilību, iegūstot agronoma grādu.

1938. gada 1. novembrī K. Brīvkalns pārgāja strādāt par pasniedzēju Valsts Rīgas tehnikuma Kultūrtehniskas nodaļā, kur nostrādāja līdz

Kārlis Brīvkalns

1944. gadam. Neilgu laiku viņš strādājis arī Saldus Lauksaimniecības tehnikumā par mācībspēku. Jau pedagogiskās darbības pirmajos gados K. Brīvkalns uzsāka Latvijas augšņu pētniecību prof. J. Vītiņa vadībā.

Pēc kara 1945. gadā K. Brīvkalns sāka strādāt par asistentu un vēlāk par vecāko mācībspēku Latvijas Valsts universitātes Augsnes un ģeoloģijas fakultātē. 1946. gadā nodibināja Latvijas Zinātņu akadēmijas Augsnes zinību un zemkopības institūtu. K. Brīvkalns kopā ar profesoru J. Vītiņu pārnāca strādāt uz jauno institūtu un izveidoja tur Augsnes kartogrāfijas laboratoriju, kurā izstrādāja metodiku dažāda mēroga augšņu karšu sastādīšanai un vienlaikus turpināja darbu pie prof. J. Vītiņa 1945. gadā sastādītās Latvijas augšņu kartes mērogā 1:400 000 precizēšanas.

Kad šīs laboratorijas vadību pārņēma K. Brīvkalns, tās darbs ievērojami izvērās vairāku aktuālu augsnes pētījumu problēmu risināšanā (klasifikācija, rajonēšana, bonitēšana).

Vēlāk, 1956. gadā, uz iepriekš minētā institūta bāzes izveidojās Latvijas Valsts zemkopības zinātniskās pētniecības institūts. Sākot ar institūta dibināšanu 1946. gadā līdz dzīves pēdējai dienai, K. Brīvkalns strādāja šajā institūtā; sākumā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku (1946–1951), vēlāk par Augsnes kartogrāfijas laboratorijas vadītāju (1951–1953), bet 18 gadu (1953–1970) viņš bija institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā. Pēdējā dzīves posmā, sākot ar 1970. gadu, profesors K. Brīvkalns vadīja Augsnes zinību nodaļu.

Strādājot prof. J. Vītiņa vadībā, K. Brīvkalns uzsāka plašu eksperimentālo un analītisko darbu, lai skaidrotu dažādu augšņu tipu struktūras veidošanos, gleja augšņu ģenēzi un īpašības, kā arī šo augšņu ielabošanas iespējas. Šie pētījumu rezultāti apkopoti K. Brīvkalna zinātņu kandidāta disertācijā "Mikroagregātu un agregātu īpašības Latvijas PSR augsnēs", ko viņš aizstāvēja 1952. gadā.

Šajā laikā aktuāli bija arī augšņu klasifikācijas jautājumi. Līdz ar triju Baltijas valstu (Igaunija, Latvija, Lietuva) iekļaušanu Padomju Savienībā bija nepieciešams tajās ieviest vienotu augšņu sarakstu, saskaņotu ar V. Dokučajeva augšņu ģenētiskās klasifikācijas principiem. Šī saraksta izstrādē no Latvijas puses vadību uzņēmās K. Brīvkalns un prof. K. Krūmiņš. Pamatojoties uz saskaņoto Baltijas republiku augšņu sistemātisko sarakstu, K. Brīvkalns 1953. gadā izstrādāja Latvijas augšņu sarakstu praktiskās kartēšanas vajadzībām un metodiku liela mēroga augšņu kartēšanai, kas plašos apmēros sākās 1959. gadā vienlaikus ar zemes vērtēšanas darbiem.

Apkopojot prof. J. Vītiņa pētījumus, savus veiktos augšņu apsekojumus un citu institūta darbinieku detaļos atsevišķu saimniecību augšņu pētījumu materiālus, K. Brīvkalns 1958. gadā sastādīja sīka mēroga (1:200 000) Latvijas augšņu karti, kuru vēlāk pilnveidoja un 1964. gadā publicēja.

Par Latvijas augsnēm uzkrātās informācijas analīze un izvērtēšana deva iespēju K. Brīvkalnam izstrādāt zinātniski pamatotu un praktiski lietojamu Latvijas iedalījumu astoņu augšņu rajonos (1957). Nedaudz vēlāk uz šīs izstrādnes pamata K. Brīvkalns sadarbībā ar

saviem aspirantiem un kolēģiem deva šo augšņu rajonu saimniecisku raksturojumu un atsevišķu kultūraugu audzēšanas piemērotību katrā rajonā atkarībā no augsnes un klimatiskiem apstākļiem (A. Boruks, R. Stalbovs), kā arī šo augšņu rajonu detālāku iedalījumu mikrorajonos (L. Reinfelde, R. Stalbovs, S. Šulce).

1959. gadā tika publicēta K. Brīvkalna grāmata "Latvijas PSR augsnes" (171 lpp.), kurā dots augšņu tipu un apakštipu pilnīgs raksturojums, kā arī saīsināts Latvijas augšņu noteicējs, aprakstīti augšņu kartēšanas metodiskie u. c. jautājumi. Vairāk nekā desmit gadu šī grāmata kalpoja lauksaimniecības speciālistiem un studentiem kā vienīgais izziņas materiāls par augsnēm latviešu valodā.

Jauns darba posms K. Brīvkalna dzīvē sākas ar zemes kvalitatīvās vērtēšanas darbu uzsākšanu 1959. gadā. Viņa tiešā metodiskā vadībā darbinieku grupa (K. Cīrulis, J. Kaurāts u. c.) izstrādāja kvalitatīvās vērtēšanas metodiku zemes produktivitātes jeb ražošanas spējas noteikšanai atkarībā no augsnes īpašību kompleksa. Šīs metodikas īpatnība bija arī tā, ka vienlaikus veica augsnes kartēšanas un zemes vērtēšanas darbus. 1968. gadā, pabeidzot zemes vērtēšanas pirmo kārtu, bija sastādītas jaunas, precizētas augšņu kartes un novērtētas visas zemes 2,4 milj. ha platībā.

Latvijas zemes kvalitatīvās vērtēšanas metodika guva plašu atsaucību arī citās republikās, un tā tika ņemta par pamatu vairāku reģionālu zemes vērtēšanas metodiku izstrādāšanā Padomju Savienībā. Par zemes kvalitatīvās vērtēšanas darbu metodisko vadību un aktīvu līdzdalību tajā K. Brīvkalnam un grupai zemes vērtēšanas speciālistu (V. Binātei, A. Borukam, E. Mežalam un K. Viļķinam) 1967. gadā piešķīra Latvijas PSR Valsts prēmiju. Gadu iepriekš – 1966. gadā – K. Brīvkalns saņēma Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka goda nosaukumu, bet 1970. gadā PSRS Augstākā atestācijas komisija viņam piešķīra profesora zinātnisko nosaukumu augsnes zinību specialitātē.

Zemes kvalitatīvās novērtēšanas darba rezultāti un to izvērtējums apkopots prof. K. Brīvkalna doktora disertācijā "Pētījumi par zemes kadastra izveidošanu Latvijas PSR", kuru viņš aizstāvēja 1968. gadā.

Septiņdesmito gadu sākumā prof. K. Brīvkalns atkal pastiprināti pievērsās augšņu ģenēzes un klasifikācijas pilnveidošanai. Par šiem

jautājumiem K. Brīvkalns kopā ar šo rindu autori publicējis vairākus darbus.

Šajā laikā gan Latvijā, gan citās valstīs bija iegūtas jaunas atziņas par augšņu ģenēzes un klasifikācijas jautājumiem. Tā kā Latvijā un arī pārējās Baltijas valstīs bija jāatjauno augšņu kartogrāfiskie un zemes vērtēšanas materiāli, radās nepieciešamība precizēt 1952. gadā sastādīto augšņu sarakstu. Prof. K. Brīvkalna vadībā, piedaloties Igaunijas, Lietuvas un Baltkrievijas vadošajiem augsnes pētniekiem, 1977. gadā vienlaikus uzsāka vienota augšņu saraksta un zemes vērtēšanas metodikas izstrādi Baltijas reģionam. Taču šo darbu prof. K. Brīvkalns nepaguva novest līdz galam.

Pēdējais prof. K. Brīvkalna darbs bija "Latvijas augšņu ķīmiskais sastāvs" (86 lpp.), kura līdzautore bija arī šo rindu autore. Rokrakstu šim darbam paspējām sagatavot vēl dažas nedēļas pirms liktenīgās slimības.

Profesors K. Brīvkalns publicējis ap 100 zinātnisku un populār-zinātnisku darbu, t. sk. sešas grāmatas un brošūras, kur viņš ir autors un līdzautors. Viņš bija ne tikai radošs zinātnieks, bet arī prasmīgs jauno zinātnieku audzinātājs. Viņa vadībā izstrādātas un aizstāvētas piecas lauksaimniecības zinātņu kandidāta disertācijas augsnes zinību specialitātē. Atkārtoti bija oponents zinātņu kandidāta un doktora disertācijām, kā arī eksāmenu komisijas priekšsēdētājs kandidāta minimuma eksāmenos.

No 1966. gada līdz mūža pēdējai dienai profesors bija Vissavienības Augsnes pētnieku biedrības Latvijas filiāles priekšsēdētājs un Vissavienības Augsnes pētnieku biedrības centrālās valdes loceklis.

Profesoru K. Brīvkalnu atceramies ne tikai kā izcilu zinātnieku augsnes zinātnē, bet arī kā ļoti vienkāršu, atsaucīgu cilvēku ar plašu interešu loku. Viņš prata aizrautīgi debatēt par sportu, literatūru, mākslu. Draugu pulkā mīlēja arī uzdziedāt, pastāstīt interesantus atgadījumus un anekdotes. Zinātniskās ekspedīcijās viņš labprāt pats personiski piedalījās augsnes atsegumu ierīkošanā, monolīta noņemšanā un augsnes paraugu ievākšanā.

Vairākas prof. K. Brīvkalna zinātniskās izstrādnes – Latvijas teritorijas iedalījums augšņu rajonos, Latvijas augšņu kartes sastādīšana, zemes vērtēšanas pamatnostādnes u. c. jautājumi savu nozīmi

nav zaudējuši vēl šodien. Viņš ir iedibinājis arī savu augsnes pētniecības skolu. Kā viņa darba turpinātāji minami prof. A. Boruks, lauksaimniecības doktori A. Baltiņa, I. Gemste, L. Reinfelde, R. Stalbovs, S. Šulce un U. Švēde. Tāpēc droši var teikt, ka prof. K. Brīvkalns ir "atstājis dziļas pēdas" Latvijas augsnes zinātnē.

Profesors K. Brīvkalns līdz mūža pēdējai dienai bija pilns enerģijas, ar tālejošiem nodomiem dažādu augsnes zinātnes jautājumu risināšanā. Daudz palika nepaveikts, jo 1979. gada 16. decembrī pārtrūka profesora K. Brīvkalna dzīves ceļš. Viņš apglabāts I Meža kapos.

Uz profesora K. Brīvkalna kapa stāv pieminēklis – Sprīdītis ar lāpstu rokās...

Ojārs Āboltiņš

Ģeologam Eduardam Grīnbergam – 100

Šogad 23. februārī aprit simt gadu, kopš dzimis Eduards Grīnbergs – ģeologs pēc pārliecības, profesijas un aicinājuma. Dzimis Ventspilī, ģimenē, kur visi apzinājās darba vērtību; arī viņam agri nācās sākt pašam pelnīt iztikai un mācībām. Studiju gadi Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē ilga līdz 1934. gadam. Specializācija ģeoloģijā pazīstamā profesora E. Krausa vadībā, kam eksāmenos nācās atbildēt vācu valodā, sniedza plašu zināšanu spektru, pastiprināja interesi par dabā sen notikušajiem, pagaidām vēl maz izprastajiem procesiem un veidojumiem. Neatslābstoša vēlme iepazīt visu apkārt esošo ģeoloģisko E. Grīnbergam saglabājās visu mūžu. Tas izpaudās gan tad, kad viņš strādāja par skolotāju Pļaviņās un ārpus skolas nešķīrās no ģeologa āmura un paraugu somas, gan arī tad, kad viņš jau bija pazīstams zinātnieks un universitātes docents. Šo tieksmi tieši dabā iepazīt visu vēl nezināmo un pagaidām nesaprotamo E. Grīnbergs centās ieaudzināt arī studentos, piemēram, organizējot un vadot ģeoloģiskās ekskursijas svētdienās. Un studenti, turklāt no visiem kursiem, piedalījās

šajos izbraucienos no Rīgas ar vilcienu, autobusu vai kuģīti un veica plānoto maršrutu kājām dienas garumā! Interese par ģeoloģiju, ko padziļināja saistošais, skaidrais un mērķtiecīgais E. Grīnberga stāstījums pie konkrētā ģeoloģiskā objekta, daudzkreiz tika pamodināta pat tajos ģeogrāfijas studentos, kam sākotnēji tādas intereses pat domās nebija.

Zinātniskās pētniecības jomā E. Grīnbergs pievērsās kvartārģeoloģijai, bet vislielāko uzmanību veltīja leduslaikmeta beigu posma un holocēna seno krasta veidojumu un nogulumu iepazīšanai Latvijas piekrastē. Sevišķi intensīvi pētniecības darbs norisinājās pēckara gados, kopš 1946. gada strādājot toreizējā LPSR ZA Ģeoloģijas un derīgo izrakteņu institūtā, kā arī vēlāk vienlaikus Latvijas Valsts universitātē. Līdzdarbojoties dažādos tematiskos pētījumos, vislielākā vērība tomēr tika veltīta piekrastes attīstības un holocēna stratigrāfiskā iedalījuma izstrādāšanai. Veicot pētījumus piekrastē, E. Grīnbergs izmantoja vairākas jaunas (vismaz Latvijas apstākļiem) metodes. Piemēram, līdztekus tradicionālajām ģeoloģisko lauka pētījumu metodēm viņš ieviesa precīzu, instrumentālu seno krasta līniju augstuma noteikšanu un urbšanu šķērsprofilos (perpendikulāri seno krastu līnijām) piekrastē. Vienlaikus tika rūpīgi izpētīti tie griezumi, kuri atradās starp dažāda vecuma krasta līnijām un kuros bija organogēni vai organiskas atliekas saturoši nogulumi. Šīs lauka pētījumu metodes, kuras ieviesa E. Grīnbergs, turpmāk citi ģeologi ar panākumiem izmantoja ne tikai piekrastes izpētē, bet sekmīgi lietoja, arī izzinot upju ielejas Latvijā.

Pētījumos iegūto jauno materiālu analīze un jau esošo datu rūpīgs izvērtējums ļāva E. Grīnbergam izdarīt vairākus būtiskus secinājumus par leduslaikmeta beigu posma un pēcduslaikmeta nogulumu stratigrāfisko iedalījumu. Pētījumu rezultāti tika izklāstīti referātā, kas nolasīts toreizējo Baltijas republiku un Baltkrievijas kvartārģeologu reģionālajā apspriedē 1955. gadā, un guva kolēģu atzinību, bet publicēti rakstā "Svarīgākie holocēna stratigrāfiskie horizonti Latvijas PSR teritorijā", kas apspriedes rakstu krājumā iznāca divus gadus vēlāk.

Īpašu, arī starptautisku atzinību izpelnījās E. Grīnberga 1957. gadā publicētā monogrāfija "Latvijas PSR piekrastes leduslaikmeta beigu

Eduards Grīnbergs

posma un pēcdeduslaikmeta vēsture” (krievu valodā), kas pavisam drīz kļuva par bibliogrāfisku retumu un arī šobrīd ir vispilnīgākais un saturīgākais darbs par Latvijas piekrastes ģeoloģisko attīstību. Par šiem pētījumiem E. Grīnbergam 1958. gadā piešķīra ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu kandidāta grādu (tagad atbilstu doktora grādam!), kas arī nedaudz vēlāk sekmēja docenta zinātniskā nosaukuma iegūšanu. Jāpiebilst, ka pēc šīs monogrāfijas iznākšanas pirmo reizi kļuva iespējams izsekot visu triju Baltijas valstu vairāk nekā 1000 km garās piekrastes evolūcijai.

Daudz uzmanības E. Grīnbergs veltījis Latvijas kvartāra nogulumu uzbūves, veidošanās un stratigrāfijas problēmām. Viņš bija viens no toreiz npublicētās (slepenās!) Latvijas kvartāra nogulumu kartes sastādītājiem 1950. gadā, kopā ar V. Ulstu sagatavoja rakstu "Latvijas PSR kvartāra nogulumi", kas 1960. gadā publicēts toreizējā Vissavienības izdevumā "PSRS ģeoloģija, 38. sējums" (krievu valodā).

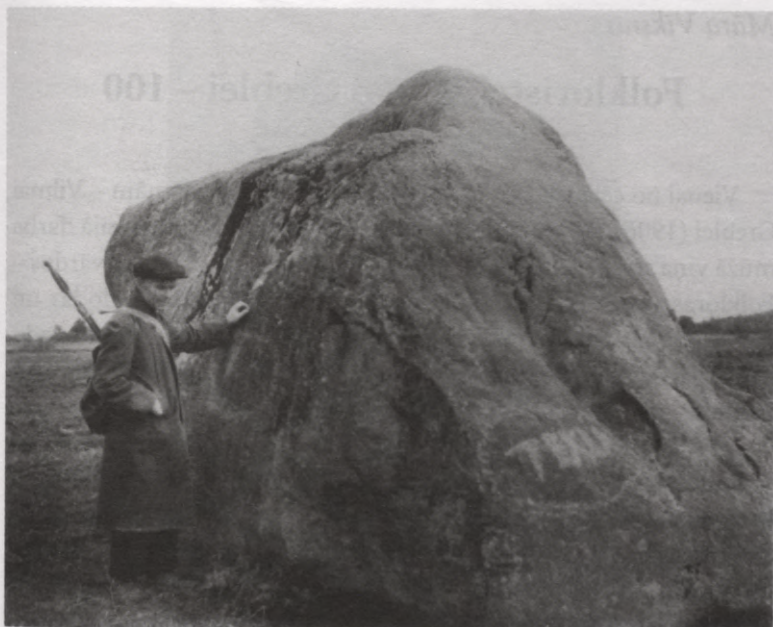
Ievēribu izpelnījās arī cita, kopā ar V. Ulstu 1959. gadā sagatavotā un iznākusi publikācija "Svarīgākie Daugavas ietekas rajona attīstības etapi leduslaikmeta beigu posmā un pēcduslaikmetā" (krievu valodā), kurai pievienotajā kartē pirmo reizi Latvijā atspoguļota piekrastes ģenētiskā klasifikācija.

Senās krasta līnijas un nogulumi Latvijas piekrastē visu mūžu piesaistīja E. Grīnberga uzmanību, pie šo problēmu risinājuma viņš atgriezās atkal un atkal. Par to liecina publikācijas, kuras sagatavoja viņš pats vai kopā ar citiem zinātniekiem (V. Ulsts, I. Veinbergs, I. Danilāns, H. Kessels, A. Guzlēns u. c.), kas iznākušas 1963., 1964., 1972., 1974. un 1975. gadā.

Nepārtraucot Latvijas piekrastes un holocēna stratigrāfijas pētījumus, E. Grīnbergs pievērsās arī jautājumiem par lokālo pieledāju baseinu evolūciju pēdējā apledojuma ledāja segas atkāpšanās laikā. Viņš vairākkārt paudis viedokli, ka ledāja atkāpšanās bijusi diferencēta, pieledāju baseinu un hidrogrāfiskā tīkla attīstība bijusi cieši saistīta ar ledāja mēļu degradācijas gaitu un secību.

Savus zinātniskos darbus E. Grīnbergs vērtēja ļoti paškritiski, skrupulozi, pārdomāti un nesteidzīgi gatavoja publikācijas. Varbūt tieši šāda pieeja – npublicēt materiālus, kuri nav droši pamatoti, arī noteica to, ka pat šodien neviena no viņa publikācijām nav zaudējusi savu nozīmi. Ja vērtētu E. Grīnberga zinātnisko ieguldījumu kopumā, būtu pareizi teikt, ka viņš ir piekrastes, pieledāju baseinu izveides un holocēna stratigrāfijas mūsdienu izpētes etapa pamatlicējs.

No 1958. gada līdz mūža beigām E. Grīnbergs bija docents LVU Ģeogrāfijas fakultātē. Viņš aktīvi piedalījās Fiziskās ģeogrāfijas katedras darbā, organizēja lauka ekspedīcijas, vadīja prakses Latvijā un ārpus tās. Viņa vadībā izstrādāti daudzi kursa un diplomdarbi,

Ģeologa gaitās

veikti oriģināli ģeoloģiski un ģeomorfoloģiski pētījumi. Kopā ar studentiem, no kuriem daļa vēl šodien ir pazīstami zinātnieki un ģeologi praktiķi, E. Grinbergs nostaigājis desmitiem tūkstošu kilometru gan tepat Latvijā, gan arī Kaukāzā, Aizkaukāzā, Karēlijā, Hibernos u. c., tādējādi parādot saviem audzēkņiem ģeoloģisko veidojumu un procesu daudzveidību, mācot tos izvērtēt, analizēt un izprast.

Smaga slimība pāragri izrāva docentu E. Grinbergu no aktīvo, mērķtiecīgo, darboties gribošo zinātnieku un pedagogu rindām. Viņš bija vienkāršs, labestīgs cilvēks un vienlaikus izcili erudīts zinātnieks, ļoti prasmīgs, ieinteresēt spējīgs audzinātājs, kas mācēja sniegt pašu svarīgāko – prasmi patstāvīgi, godīgi strādāt!

Folkloristei Vilmai Greblei – 100

Vienai no cēlākajām Latviešu folkloras krātuves dāmām – Vilmai Greblei (1906–1991) pienākusi simtgade. Kaut arī savā garajā darba mūžā viņa strādāja iestādē, kas tika dēvēta pavisam citādos vārdos – Folkloras institūts, Etnogrāfijas un folkloras institūts, Valodas un literatūras institūta Folkloras sektors, jo krātuve tikai pēc 48 gadu pārtraukuma atkal atguva savu vēsturisko nosaukumu. Folkloristi pieraduši par visu jautāt – kas, kur, kad.

Tā visupirms Vilma Greble bija malēniete, galdnieka meita, arī skolotāja, literāte un zinātniece. Viņas dzimtā vieta – Valkas apriņķa Kalnciema pagasta Kalnamuižas Kapukrogs, kas no 1925. gada pārdēvēta par Kalncempju pagasta Kalnienu, bet, kad pēc viņas aiziešanas mūžībā interesējāmie pie kalncempiešiem par viņu novadnieces piemiņas iemūžināšanu, saņēmām atbildi, ka Grebli jau tagad sanākot cita pagasta cilvēki. No 1954. gada Kalniena pievienota Stāmerienai. Šobrīd Kalncempji ir Alūksnes, bet Stāmeriena – Gulbenes rajonā. Astoņdesmit gadu dzimšanas dienā viņa pati rakstīja: “Manas bērnības un jaunības zeme, kas atrodas starp diviem lieliem latviešu senās kultūras centriem un to apkaimi – Alūksni un Gulbeni, ir visai bagāta gan ar tautas poētisko daiļradi, gan revolucionārajām dziesmām un tradīcijām.” Vilma Greble pasaulē nākusi 1906. gada 28. maijā. Ģimenei dzīvojot patālu no baznīcas, pirmajai raudzībniecei – mātesmāsai, kam ceļš veda gar mācītājmuižu, lūdza bērnu pieteikt, bet pirmajā reizē, atgriežoties mājās jau tumšā naktī, viņai nesanāca to izdarīt, vēlāk aizmirsās īstais datums, un – dokumentos ierakstīja 7. jūniju. Visu mūžu Greblīte, kā viņu mīļi dēvēja kolēģi, varēja atzīmēt divas dzimšanas dienas pēc kārtas.

Vilmas tēvs Otto Greblis bija vīrs kā ozols, staltu stāju, valdonīga rakstura, kuplām, melnām ūsām, plašu sirdi, bet māmuļa Kristīne gaiša, sirsnīga, maza auguma sīka sieviņa, kas bija mācījusies četrus gadus rokdarbus un vācu valodu Izabellas meiteņu skolā Gulbenē un kas sešpadsmit gadu laikā dzemdēja 12 bērnus, no kuriem lieli

Vilma Greble.

1931. gada foto

izauga pieci dēli un piecas meitas. Varbūt tēva daba un dzīvesveids ietekmēja to, ka no visām meitām pie vīra izgāja tikai vecākā Johanna, kuras vienīgais dēls nomira pusmūžā vēl pirms savas mātes nāves, neatstājot pēcnācējus. Tēvs nevēlēja pat saviem dēliem tālāku izglītošanos, un viņi visi rautin rāvās prom no mājām, Pirmā pasaules kara mutulī vecākie no viņiem aizgāja strēlniekos – viens dēls vēlāk vadīja kara komisariātu un kopš 1925. gada bija Orehovo-zujevā pilsētas galva, otru Kolčaks nošāva 1919. gadā Vladivostokā, trešais tajā pašā gadā aizklida uz Maskavu, kur ar viņu kā ievērojamu latviešu tautības čekistu Staļins izrēķinājās 1933. gadā, jaunākais baigajā gadā jau kā milicis atstāja Latviju, izgāja visus kara ceļus un atceļā 1944. gadā pie Ozolmuižas Latgalē tika nāvīgi ievainots.

Brāļu piecas atvases palika piederīgas Krievijai. Grebļu dzimta Latvijā nesazarojās.

Lai arī cik nežēlīgi tas skanētu, bet Vilmas Grebles neremdināmās slāpes pēc izglītības palīdzēja dzesēt jaunā latviešu intelligenci raksturīgā slimība, kas neatkāpās visa mūža garumā un liedza viņai strādāt fizisku darbu laukos. Pēc Gulbenes pamatskolas beigšanas viņa uzsāka mācības Rīgas skolotāju institūtā – vienā no gaišākajām tā laika mācību iestādēm Latvijā. Te viņa sastapa cilvēkus, kas bija nozīmīgi visā viņas mūžā: studiju biedrus, mācībspēkus, kas uzveda uz galvenā dzīves ceļa, institūta direktoru Ludi Bērziņu, vēlākos kolēģus – Jāni Albertu Jansonu, Jēkabu Vītolīņu. Jau institūta gados viņa arī iesaistījās folkloras vākšanā un piesūtīja Latviešu folkloras krātuvei, kur ieguva kolekcijas numuru [717], ticējumus, sakāmvārdus, nostāstus, ieražas, pierakstītas no saviem vecākiem, vēlāk no vecākās māsas ģimenes. Agrā jaunībā viņa bezgalīgi iemilēja mūziku, sevišķi operu, līdz mūža novakarei aktīvi apmeklēja koncertus un varbūt bija vienīgā, kas bija noklausījies pilnīgi visus Ernestsaksa igauņu vīra kora priekšnesumus Latvijā ilgu gadu garumā. Fenomenāla bija viņas neatlaidība, noskatoties savā mūžā ap sešdesmit reizēm Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”, sekojot visiem Raiņa “Uguns un nakts” iestudējumiem. Jau institūtā viņa ieguva plašas zināšanas literatūrā, lasīja dzeju, dievināja Faustu. Tuvākās skolas biedrenes viņu sauca par Vigrīti [Vigre], vēlāk ar šo vārdu viņa publicējās. Slimības dēļ viņa institūtu beidza tikai 1928. gadā, bet iepriekšējā gada viņas klases izlaidumā kā izglītības ministrs piedalījās Rainis. Jaunā meitene savā dedzībā viņam uzrakstīja sirsnīgu, apbrīnas pilnu atbalsta vēstuli, kas pat pieminēta dzejnieka dienasgrāmatā, vēlāk viņa iestājās Raiņa partijā. Kolēģi labsirdīgi dažkārt viņu dēvēja par meņševiku.

Beidzot institūtu, Vilma Greble ieguva darbu tikai kā rezerves skolotāja – adjunkte, viņai bija jāierodas uz laiku dažādās Rīgas skolās saslimušo skolotāju vietā un jāmaca visi vajadzīgie pamatskolas priekšmeti, bieži šķiršanās no iepazītiem bērniem bija sāpīga abām pusēm. Viņa ar māsu Idu, kas bija mantojusi no mātes apbrīnojamu rokdarbu prasmi un kas visu savu mūžu palīdzēja un atbalstīja Vilmu praktiskā dzīvē, bija apmetušās Stabu ielas dzīvoklī, kur

māsa dzīvoja līdz nāvei 1996. gadā. Ida strādāja kinoteātrī, bet Vilma pēc pašmācības ceļā apgūtās latīņu un grieķu valodas paralēli darbam skolā no 1933. gada līdz 1941. gada 1. jūlijam studēja LU Filozofijas fakultātē. Dokumenti liecina, ka Vilma Greble apguva arī dažādas psiholoģijas, pedagoģijas, latviešu literatūras vēstures kursus – visus ar novērtējumu *ļoti sekmīgi*. Vēlāk šī izglītība netika ņemta vērā, un 1951. gadā Greble jau neklātienē beidza filoloģijas studijas LVU.

1934. gadā viņa kā kreisi noskaņota zaudēja tiesības strādāt par skolotāju. Palīdzīgu roku sniedza viņai ļoti tuvs cilvēks Andrejs Punka, kas deva iespēju strādāt korektors darbu savā izdevniecībā “Rūķis”. Vilma Greble jau tajā bija sagatavojusi nelielas brošūras ar J. Lautenbaha-Jūsmaņa “Niedrišu Vidvuda” un J. Janševska “Dzimtenes” satura pārstāstījumu. 1932. gadā iznāca viņu abu grāmata, domāta skolām latviešu literatūras atkārtošānai, ar pseidonīmiem A. Ģints un V. Vīgre, “Īsi chronoloģiski dati un darbu satura atstāstījumi” (208 lpp.), kas izmantojama faktu un izlasīto darbu vieglākai apguvei un atmiņēšanai pirms pārbaudījumiem. Lauksaimniecības kameras referents, agronoms, literāts Andrejs Punka viens pats 1944. gadā devās trimdā.

Šķiet, ka ārējie apstākļi, ilgstoša piespiedu atrašanās ārstniecības iestādēs un uzkrātā iekšējā bagātība jau jaunībā viņai izveidoja neatlaidīgu raksturu, iemācīja pacietību, noturību un pamatīgumu darbā. Viņa izcēlās ar liela apjoma rakstu rūpīgu pārrakstīšanu – jau Andrejam Punkam tulkošanai domātās un tikai bibliotēkas lasītavā pieejamās grāmatas; padomju gados, lai paglābtu no iespējamās iznīcināšanas, Luda Bērziņa Latvijā atstāto manuskriptu, Pētera Birkerta dienasgrāmatas. Ļoti skrupulozs bija arī students Grebles pirmais zinātniskais darbs, kas rakstīts folkloristikā. Viņa pati mūža nogalē šo izvēli raksturoja: “...radās vēlēšanās no folkloras apbrīnotājas pozīcijām pāriet pētīšanas darbā – atsegt kaut daļiņu no tās dzīves un pasaules skatījuma, kas izpaužas tautas poētiskajā daiļradē.” Viņa pievērsās krāsu nozīmei cilvēku dzīvē, to radītajam pārdzīvojumam, krāsu izjūtai latvju dainās, par pamatu ņemdama salīdzinošo metodi. Tika salīdzināti četri avoti: trīs eposi – grieķu “Iliāda”, somu “Kalevala”, igauņu “Kalevipoegs” un “Latvju tautas dainas” (redīgējis J. Endzelīns, sakārtojis R. Klaustiņš, 1928–1932;

tajā laikā vēl Krišjāņa Barona "Latvju dainas" viņas personiskajā bibliotēkā nebija). Viņa bez kādiem tehniskiem palīgīdzekļiem, kādi sastopami šodien, izskatīja visus 12 daiņu sējumus, izrakstīja tautasdziesmas, kurās bija minēts kāds krāsas nosaukums, arī zelts un sudrabs, aprēķināja krāsu indeksu katrā no avotiem. Sarežģītajos aprēķinos atklājās interesantas atziņas par latviešu un arī citu tautu krāsu izjūtu, emocionālo nozīmi un simboliku, kādi krāsu epitēti sevišķi iemīļoti eposos. "Baltā krāsa latvietim saistījusies ar visu skaisto, tiro, tikumiski vērtīgo un pat svēto." Studente oponentēja prof. Pētera Šmita uzskatam, ka melnas acis un melni mati esot tikai neglītuma pazīme. Rakstu publicēja žurnālā "Sējējs" 1939. gada 11. numurā, to pilnībā atreferēja prof. Ludis Bērziņš savā grāmatā "Ievads latviešu tautas dzejā" (1940), un, pamatojoties uz to, prof. Jānis Alberts Jansons pēc kara uzaicināja savu bijušo audzēkni Vilmu Grebli, kas jau no 1940. gada bija atgriezies skolā, strādāt Latviešu folkloras krātuvē.

Paralēli darbam folkloristikā viņa mācīja latviešu valodu un literatūru Rīgas 11. vidusskolā, iesaistot arī savus audzēkņus (to vidū Imantu Adermani, Māri Grēviņu, Jurgī Skulmi) folkloras vākšanā. Būdama aktīva skolotāja, Vilma Greble pievērsās bērnu folkloras izpētei, aizstāvēt par šo tēmu, kas nozīmīga arī psiholoģijā un pedagogijā, savu zinātnisko grādu (1956). Pētījumā viņa iekļāva ne tikai publicēto un fondu materiālus, bet arī pašas individuāli un ekspedīcijās savāktos, aplūkoja jauno un aktuālo bērnu un skolēnu folklorā. Viņa sastādīja tautasdziesmu krājumu "Darbam dzimu, darbam augu" (1949) un pasaku krājumu kopā ar J. A. Jansonu "Zelta tīnīte" (1955) un sarakstīja ievērojamus apcerējumus folkloristu tobrīd veicamajā kopdarbā "Latviešu tautasdziesmu" izlasē (I–III, LPSR ZA izdevniecība, 1955–1957) – "Dziesmas par bērnu dzimšanu"; "Kristību dziesmas"; "Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu"; "Mītiskās latviešu tautasdziesmas". Viņa rakstīja par ieražām un tradīcijām grāmatai "Latviešu etnogrāfija" (1969). Arī pēdējais Greblītes raksts, ko publicēja jau pēc viņas nāves, bija "Krustību ieražas un dziesmas" ("Latviešu tautasdziesmas", VI sēj., Zinātne, 1993).

Ne viss, ko vajadzēja darīt folkloristiem piecdesmitajos gados, varēja būt sirds darbs. Vilma Greble bija iesaistīta padomju folkloras

vākšanā, pētīja Lielā Tēvijas kara folkloru, konsultēja dzejniekus amatierus, kuru darbus kā tautas jaunradi folkloristiem pārsūtīja Rakstnieku savienība. Viens no ievērojamiem viņas darbības stūrakmeņiem bija revolucionāro, latviešu strēlnieku, karavīru, cīņas dziesmu pētniecība. Šo darbu viņa veltīja savu brāļu piemiņai. Kopā ar Elzu Kokari un Jēkabu Vītolīņu tika sastādīts krājums "Cīņas dziesmas" (1957), kas ir viens no vislabāk komentētajiem krājumiem latviešu folkloristikā. Vēlāk viņa sarakstīja monogrāfiju krievu valodā ar starptautisku nozīmi par revolucionāro dziesmu cīņā par Padomju Latviju (1971).

Īpašo precizitāti Vilma Greble izmantoja folkloristikas bibliogrāfijas veidošanā, ne visu periodu faktus par izdevumiem un to autoriem varēja publicēt, daudz ziņu palika kartotēkās. Viņa arī jaunos kolēģus apmācīja personisko bibliogrāfiju rakstīšanā. Tomēr visvairāk laika prasīja tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma rediģēšana, ko pēdējos 20 mūža gadus viņa darīja sabiedriskā kārtā. Kad 1970. gadā paplašinājās Valodas un literatūras institūts ar Teātra un mākslas sektoru, bija nepieciešams iegūt vismaz divas vecākā zinātniskā līdzstrādnieka vietas. Vilmu Grebli palaida "pelnītā atpūtā", uz ko viņa pilnīgi nereaģēja un turpināja nākt katru dienu kārtīgi uz darbu, lasīt korektūras, rakstīt zinātniskus rakstus, lasīt referātus bez atlīdzības līdz pat mūža galam. Viņa nebija sastopama Zinātņu akadēmijā tikai savas pensijas dienu rītos, vienu mēnesi vasarā un tad, kad bija devusies grāmatu, ar ko viņai bija īpašas attiecības, meklējumos pa Rīgas grāmatnīcām.

Vēl septiņdesmit piecu gadu jubilejas reizē viņa "Karogā" atklāja savas slēptākās vēlmes un ieceres: "Taču viens no galvenajiem uzdevumiem – sarakstīt latviešu tautasdziesmu poētiku, parādīt, ar kādiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem, poētisko tēlu sistēmu radīta šī tautas nemirstīgā daile, šī mūžīgā dziesma, – ir vēl nākotnes uzdevums." Pienākuma izjūta pret tautasdziesmu izdošanu neatļāva realizēt sapni. Diemžēl, kad astoņdesmitajos gados dažiem folkloristiem par darbu ar tautasdziesmām piešķīra Valsts prēmiju, Vilma Greble tika aizmirsta.

Apbrīnojama bija Greblītes prasme vairākos rakstos izteikties zemtekstos, iekļaujot niecīgas nodevas laikam. Tā viņas sastādīts

bija kolēģa Artura Ozola rakstu folkloristikā krājums un ievads viņa rakstiem valodniecībā (1967, 1968). Viņa rakstija par Rīgas skolo-tāju institūtu, kur mācījās arī A. Ozols, kur "strādājuši sava laika labākie speciālisti un metodīki", bet pēc vēl vairākām slavinošām rindkopām sekoja: "Taču vispār skolā valdīja reakcionārs, klerikāls gars" .. galvenais pamatprincips bija – "izaudzināt dedzīgus nacio-nālistiskās buržuāzijas interešu aizstāvjus".

Lūk, viena rindkopa par Artura Ozola zinātniskajiem sakariem: "...visai nozīmīga līnija bija arī viņa korespondenču un publikāciju apmaiņa ar kapitālistisko zemju zinātniekiem, kas interesējās par padomju baltistikas sasniegumiem." Tā pēc A. Ozola nāves V. Greble pārņēma savā ziņā kontaktēšanos ar čehu prof. Radegastu Paroleku. Viņa sarakstījās ar institūta biedriem Arturu Plaudi un Jāni Mar-tinsonu Austrālijā, ar reliģiju vēsturnieku Haraldu Biezo, kas, viņu kaitinādams, vienmēr lietoja uzrunu jaunkundze. Tieši viņai bija visciešākie kontakti ar studiju biedru Mārtiņu Zīvertu gan vēstuli, gan grāmatu apmaiņā. Kad pēkšņi uz vairākām dienām *sabojājās* Greblītes mājas telefons, bija skaidrs, ka Rīgā iebraucis Zīverts.

Greblīte, nežēlodama savus līdzekļus, pirka labākās latviešu grā-matas un tās izsūtīja draugiem uz ārzemēm, dāvināja tās kolēģiem un viņu bērniem. Viņas rokās caur vecajiem institūta biedriem nonāca daudz trimdas literatūras izdevumu, ko viņa ar atlasī deva lasīt arī saviem kolēģiem, un neviens okšķeris to neuzzināja. Viņa piekopa puķu valodu, bieži dāvinādama ziedus kolēģiem pateicībā par viņu mazāko laipnību un attieksmi. Uz viņas rakstāmgalda pa-rasti atbildei nonāca viena dzeltena roze.

Jau no agras jaunības Vilma Greble interesējās par dažādām sporta sacensībām, rakstīja tabulas pasaules šaha turnīriem, sekoja līdzī fut-bola un hokeja mačiem un priecājās, ka dažkārt bija zinošāka šajā jomā par kolēģiem Jēkabu Vītolīņu un Kārli Arāju.

Viņas dzīve noslēdzās Rīgas Tuberkulozes slimnīcā 1991. gada 25. februāra vakarā, vēl iepriekšējā dienā, tiekoties ar vairākiem kolē-ģiem, jokoļot un nepieņemot ieteikumu, ka viņa varētu jau atļauties lietot atbalstam spieķi. Ar sirsnību, darba varonību, pašaieliedzību un starojumu Vilma Greble latviešu folkloristikas vēsturē palikusi kā leģenda.

Ķīmiķim Augustam Ķešānam – 125

Augusts Ķešāns dzimis 1881. gada 14. (26.) oktobrī tagadējā Cēsu rajona Mores ciema Peļņu mājās, kas atrodas netālu no Mālpils. Audzis piecu bērnu ģimenē kopā ar diviem brāļiem un divām māsām.

No 1891. līdz 1895. gadam viņš ir mācījies Mālpils pagasta skolā, bet no 1896. gada līdz 1902. gadam – Rīgā, Pētera Pirmā reālskolā.

1903. gadā Augusts iestājās Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļā, kuru beidza 1913. gadā kā inženieris tehnologs. Mācībās viņam ir veicies labi, par ko liecina tas, ka augstskolu viņš beidzis ar uzslavu.

Jau studiju gados A. Ķešāns divus gadus nostrādāja par profesora P. Valdena lekciju asistentu, bet no 1914. gada jūlija viņš tika apstiprināts par Rīgas Politehniskā institūta asistentu. Tomēr īsta strādāšana neiznāk, jo Pirmais pasaules karš viņu noved Galīcijā, tad seko darbs Ukrainā, bet Latvijā A. Ķešāns atgriežas tikai 1919. gada rudenī.

Rīgas Politehniskā institūta vairs nav, bet 1919. gada septembrī ir nodibināta Latvijas Universitāte (Latvijas Augstskola). A. Ķešānu pieņem par asistentu Ķīmijas fakultātē, taču šoreiz uzsākt darbu traucē bermontiāde, tāpēc reālais darbs augstskolā sākas tikai 1920. gada pavasarī. Docenta P. Dāles sastādītajā vēsturiskajā apskatā par Latvijas Augstskolas dibināšanu un tās darbību 1919./1920. mācību gadā starp 16 Ķīmijas fakultātes akadēmiskā personāla locekļiem ir minēts arī asistents A. Ķešāns, kā uzticētais darbs tiek norādīts asistenta darbs kvalitatīvajā laboratorijā.

A. Ķešāna darbs saistās ar analītisko ķīmiju, galvenokārt ar kvalitatīvās analīzes laboratorijas vadīšanu ķīmijas un farmācijas studentiem. Līdzās mācību darbam noris sekmīgs darbs pie doktora disertācijas sagatavošanas, parādās pirmā zinātniskā publikācija par fosforskābes atdalīšanu kvalitatīvās analīzes gaitā ar bismuta savienojumu palīdzību. 1925./1926. akadēmiskajā gadā A. Ķešāns aizstāv habilitācijas darbu "Fosforskābes un oksalskābes atdalīšana kvalitatīvās analīzes gaitā ar bismuta savienojumu palīdzību" un 1926. gadā

Augusts Kešāns

kļūst par privātdocentu. Zinātniskais darbs ris sekmīgi arī tālāk, un 1929. gada decembrī tiek aizstāvēta doktora disertācija analītiskās ķīmijas jomā, kuras temats ir "Fosforskābes atdalīšana kvalitatīvajā analizē bismuta fosfāta veidā". Tā ir septītā LU Ķīmijas fakultātes docētāju aizstāvētā doktora disertācija.

Apstākļu sakritības dēļ šajā laikā Latvijas Universitātei bija nepieciešams docētājs neorganiskajā ķīmijā. Ķīmijas fakultātes Dome uzdod šīs lekcijas 1930. gadā lasīt tikko doktora grādu ieguvušajam A. Kešanam. Tas izdodas tik veiksmīgi, ka no 1931./1932. akadēmiskā gada viņam tiek uzticēta šo lekciju lasīšana pastāvīgi, bet 1933. gadā piešķirts profesora nosaukums. Profesors A. Kešāns neorganiskās ķīmijas pamatkursu turpina lasīt līdz pat padomju okupācijai. Atšķirībā

no sava priekšgājēja profesora M. Centnersvēra A. Ķešāns lekcijas neorganiskajā ķīmijā lasa latviešu valodā, kas neapšaubāmi ceļ viņa popularitāti, tās ir veltītas ļoti sistemātiskam materiāla izklāstam. Rodas nepieciešamība latviešu valodā izstrādāt neorganiskās ķīmijas nomenklatūru un terminoloģiju. Viņa sarakstītā mācību grāmata "Ievads kvalitatīvā ķīmiskajā analizē" (1936) ilgstoši tiek izmantota kā pamatliteratūra šajā jomā.

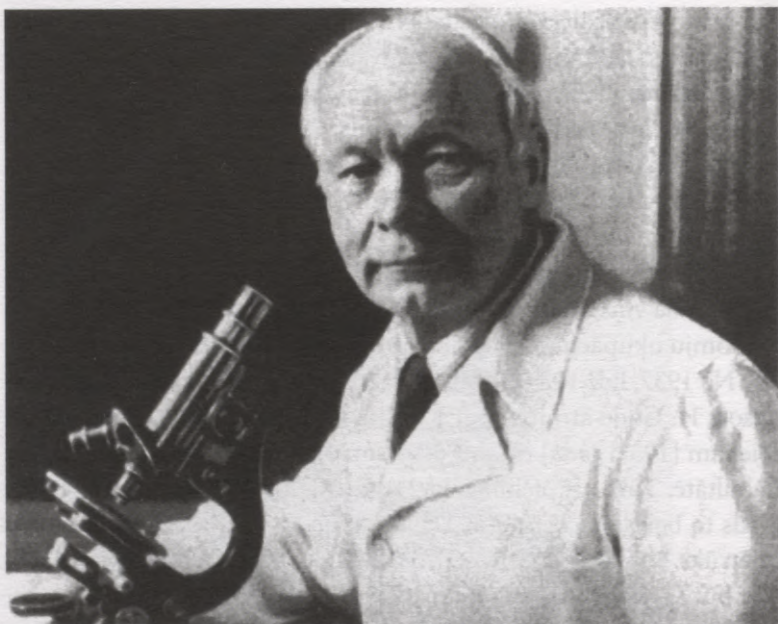
Profesors nav atteicies arī no administratīvajiem amatiem. No 1930. gada viņš ir Neorganiskās ķīmijas katedras vadītājs. 1940. gadā padomju okupācijas laikā viņš no šī amata tiek atcelts.

No 1937. līdz 1939. gadam viņš ir Ķīmijas fakultātes dekāns. Profesors H. Gode atmiņās par Ķīmijas fakultāti raksta: "...pēc dažām dienām [1937. gadā] dekāns profesors Ķešāns paziņoja, kas uzņemti fakultātē. Tūlīt arī piebilda, ka būs grūti. Skaitās pieci gadi, bet reti kāds to beigs piecos gados. Daļa izstāsies, jo nevar mācīties, citiem pietrūks līdzekļi, saslims, normāli fakultāti beidz pēc 7–8 gadiem, var būt arī ilgāk. Viņa vārdi tātad bija pesimistiski, bet reāli."

Pirms Rīgas krišanas, universitātes vadībai dodoties projām, profesors A. Ķešāns no 1944. gada 26. septembra tika norikots par Latvijas Universitātes rektora vietas izpildītāju, ko viņš veica arī pirmajās okupācijas režīma dienās līdz pat 5. novembrim. H. Gode raksta: "Viņa galvenais uzdevums bija pasargāt universitātes īpašumus no izlaušanās. Mācību spēku atstātajos dzīvokļos bija, protams, palikušas daudzas grāmatas, un uz šo dzīvokļu durvīm parādījās paziņojums, ka te atrodas universitātes bibliotēkas filiāle, kuru nedrīkst aiztikt."

No 1943. gada maija līdz 1945. gadam profesors atkal veic Ķīmijas fakultātes dekāna pienākumus, bet Neorganiskās ķīmijas katedru vada līdz pat nāvei 1954. gadā.

Ķešanu kā pedagogu trāpīgi raksturojis A. Ieviņš: "Savam pedagogiskajam darbam A. Ķešāns arvien ir piegājis ar lielu nopietnību, rūpīgi sagatavodams un pārdomādams lekciju materiālu un sniedzot to ar lielu izjūtu, dziļu precizitāti, labā, skaidrā, gludā valodā. Tā kā tas ir pirmais plašais kurss ķīmijā, ko jaunie studenti klausās, tad ļoti saprotama tā lielā audzinošā nozīme, kādu šīs lekcijas atstāj. Tāpat semināros un laboratorijas darbos profesors A. Ķešāns rūpīgi seko katra studenta darbam, ātri pamana un izlabo kļūdas un tā jau

Laboratorijā

no pirmās dienas pieradina jaunos ķīmiķus pie akurātības un precizitātes.”

Viens no lielākajiem A. Kešana iesāktajiem darbiem ir neorganiskās ķīmijas mācību grāmatas sarakstīšana, kas gan paliek nepabeigta, un tās pirmā daļa ir saglabājusies rokrakstā.

Profesora nelokāmā nostāja bija par iemeslu tam, ka jau 1946. gadā sākas pret viņu vērsta represijas, kuras atbalstīja arī toreizējais LVU rektors M. Kadeks. Kulmināciju tās sasniedza filozofa E. Karpovica žurnālā “Padomju Latvijas Boļševiks” publicētajā rakstā “Ko māca profesors Kešana”. H. Gode par šo laiku raksta: “Karpovics toreiz vadīja mūsu filozofisko pulciņu, tātad mūs pazina, un ar viņu varēja aprunāties. Kešana sarunu ar Karpovicu atstāstīja tā: “Kāpēc tad jūs tik asi rakstījāt par mani, kā ķīmiķim tā nevajadzētu rakstīt? Atbilde – esmu saņēmis no Centrālkomitejas gatavu rakstu.” ...Šodien mēs teiktu, ka tik ļauni uzbrukums nebija domāts, pēc kārtas “uzknieba”

vienam otram. Bet Kešāns visu ņēma nopietni, šī akcija atstāja ļaunu iespaidu uz viņa veselību, kaut gan viņš vēl dzīvoja septiņus gadus, triecienu viņš bija saņēmis un to neaizmirsā visu laiku.”

Pēc kara profesors A. Kešāns par sava zinātniskā darba tēmu izvēlas bora savienojumu pētīšanu. Kopā ar līdzstrādniekiem ātri sakrāts liels faktu materiāls, uz kura pamata tiek izstrādāta jauna kristālisko hidratēto borātu klasifikācija un formulēti to veidošanās principi ūdens šķīdumos, no kuriem par galveno tiek uzskatīts pH nemainības princips. Pētījumu rezultāti tiek apkopoti 1955. gadā iznākušajā monogrāfijā, ko profesors pats gan vairs nepiedzīvo. Monogrāfija, kas tika izdota krievu valodā, bet vēlāk arī tulkota ķīniešu valodā, vairākus gadu desmitus kalpoja par rokasgrāmatu visiem borātu pētniekiem.

Jānis Stradiņš

Jānis Peive un Latvijas Zinātņu akadēmija

1946. gada februārī oficiāli ir tikusi nodibināta Latvijas Zinātņu akadēmija (tolaik – Latvijas PSR ZA) – tādējādi tā šogad atskatās uz 60 gadu ilgu pastāvēšanu un daudzveidīgu darbošanos. Taču vēl “apaļāka” jubileja aprit vienam no tās organizētājiem un pirmajiem vadītājiem – akadēmiķim Jānim Peivem, ZA pirmajam akadēmiķim – sekretāram (galvenajam zinātniskajam sekretāram, 1946–1951) un pēc skaita otrajam ZA prezidentam (1951–1959), kura mūža gaita sākusies 1906. gada 3. augustā. Jānis Peive bija lauksaimniecības zinātnieks, agroķīmiķis, ar nopietniem pētījumiem un daudzsolosām iecerēm augsnes bioķīmijas jomā, kurš detalizēti pētījis mikroelementu (cinka, mangāna, vara, kobalta u. c.) saturu dažādās augsnēs un lauksaimniecības augos, savulaik organizējis Latvijas augšņu kartogrāfēšanu.

Sakarā ar ZA jubileju šoreiz vairāk pievērsīsimies Jāņa Peives veikumam ZA veidošanā. Viņš bija ZA pirmā prezidenta Pauļa Lejiņa – arī lauksaimniecības zinātnieka tuvākais palīgs Zinātņu akadēmijas organizēšanā, tās pirmo darba virzienu nospraušanā. Peives lomu akadēmijas tapšanā trāpīgi raksturojis pirmais ZA stenogrāfists, vēlāk pazīstamais valodnieks LZA goda loceklis Konstantīns Karulis, kurš bija cieši sastrādājies ar Jāni Peivi viņa “valdīšanas gados” un teicami pārzināja situāciju toreizējā Zinātņu akadēmijā: “Akadēmiķis sekretārs un vēlākais Zinātņu akadēmijas prezidents Jānis Peive bija pats operatīvākais akadēmiķis Zinātņu akadēmijas vadībā.

Ar visu sirdi akadēmijas veidošanai un attīstībai līdzī dzīvoja Paulis Lejiņš. Domas par akadēmiju aizņēma ne tikai visu viņa darbadienu, bet pat atpūtas brīžus <...> P. Lejiņš ar savu pirmskara laikā iemantoto lielo autoritāti varēja pie Zinātņu akadēmijas saistīt tos latviešu zinātniekus, kas bija auguši pirmskara Latvijā: P. Lejiņam uzticējās un zināja, ja viņš ko sola, tad uz viņu varēja paļauties. Viņš labi pazina Latvijas apstākļus un zināja, kādas zinātņu nozares jo sevišķi jāattīsta un ko zinātnieki var darīt, lai atjaunotu karā izpostīto Latviju, lai atjaunotu un veidotu to tālāk tādā virzienā, kāds vislabāk atbilst Latvijai un latviešu tautai. Daudzi P. Lejiņam ticēja jo sevišķi tāpēc, ka viņš nebija Komunistiskās partijas biedrs.

Taču P. Lejiņš nevarēja to, ko varēja J. Peive. J. Peive bija Latvijas Komunistiskās partijas CK loceklis, kādus gadus arī Vissavienības Kompartijas CK loceklis, viņam bija plaši sakari Maskavā. Dažreiz vajadzēja tikai vienu telefona zvanu no Peives kabineta, lai dažās minūtēs nokārtotu kādu mūsu Zinātņu akadēmijas organizatorisko vai finanšu jautājumu, kas bija iestrēdzis nepārskatāmos partijas un padomju iestāžu labirintos un ko nevarēja izkustināt nedēļas un mēnešos. Tāpēc, dabiski, visa Latvijas Zinātņu akadēmijas operatīvā vadība, pamatos arī plānošana un rezultātu apkopošana bija J. Peives rokās.

J. Peive bija plecīgs vīrs lielu galvu, platu pieri, plāniem, gaiši blondiem matiem. Viņa gaita bija lēna un pasмага, un, no malas raugoties, viņš vairāk atgādināja lauku saimnieku nekā zinātnieku. Kad Peive bija labā noskaņojumā (un tas bija bieži), viņa zili pelēkās acis laikiem dzirkstīja, ap acīm savilkās smieklu rievīņas un viņš

Jānis Peive

izskatījās pēc skolas puikas, kas gatavo kādas nerātnības. Tad viņš varēja jokoties un smieties uz nebēdu. Bet, kad Peive bija bargi nopietns un izteica kādam pārmetumus, viņa seja sastinga, uzacis savilkās un balss kļuva dzelžaini auksta.

Ļoti operatīvs, ar ļoti patstāvīgu domāšanu, J. Peive tomēr publiski nekad neapšaubīja partijas un valdības lēmumus un kā tribūns pārstāvēja un aizstāvēja tos auditorijas priekšā. Pat tādos gadījumos, kad skaidri bija zināms, ka viņa personiskie uzskati ir citi. Tad viņa sejai bija uzlikta it kā maska <...>”

Kad 1946. gada 7. februārī Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome ar Viļa Lāča parakstītu lēmumu nr. 94 pasludināja Latvijas PSR ZA par nodibinātu, tās statūtus un struktūru par apstiprinātu, tika nozīmēti pirmie 13 īstenie locekļi: valodnieks Jānis Endzelīns, ģeogrāfs Matvejs Kadeks, mežķīmiķis Arvīds Kalniņš, mikrobiologs un veterinārārsts Augusts Kirhenšteins, arhitekts Artūrs Krūmiņš, lauksaimniecības zinātnieks Paulis Lejiņš, purvu pētnieks Pēteris Nomals,

agroķīmiķis Jānis Peive, mediķis Pauls Stradiņš, bioķīmiķis Aleksandrs Šmits, arhitekts Ernests Štālbergs, rakstnieks un literatūrzinātnieks Andrejs Upīts un Kompartijas darbinieks un filozofs Pēteris Valeskalns. No 13 pirmajiem akadēmiķiem astoņi bija pirmskara Latvijas Universitātes profesori (atskaitot Andreju Upīti) un tikai četri – jauniebraucēji no Padomju Krievijas.

Jānis Peive ir cēlies no Krievijas latviešiem, no zemniekiem, kas labākas dzīves meklējumos savulaik bija izceļojuši no Valkas apriņķa uz Pleskavas guberņu. Viņi apmetās Toropecas pilsētiņas tuvumā, vectēvs bija kurpnieks un sīkzemnieks, rentēja zemi. Jānis Peive beidza pedagoģisko tehnikumu Veļikije Lukos, pēc tam – Timirjazeva Maskavas Lauksaimniecības akadēmiju, kur mācījās pie D. Prjaņiņņikova, V. Viljamsa, I. Kablukova. Pēc studijām strādāja Lauksaimniecības akadēmijas Linkopības pētniecības stacijā, vēlāk – uz tās bāzes organizētajā Vissavienības linu institūtā. 1944. gadā viņš tika norīkots uz senču dzimteni – par Lauksaimniecības akadēmijas rektoru (1944–1950) un arī jaundibinātās Zinātņu akadēmijas organizēšanas darbā, kur, kā jau teikts, bija pirmā prezidenta Pauļa Lejiņa tuvākais darbabiedrs.

Peive saglabāja saikni ar lauku dzīvi un samērā veselīgu zemniecisku uztveri. Tas ļāva viņam labi saprasties ar Latvijā augušajiem kolēģiem, īpaši Kārli Bambergu (kas Peivem bija autoritāte agroķīmijā un augsnes zinātnēs), tāpat ar Pauli Lejiņu, Arvidu Kalniņu u.c.

Jāņa Peives humoru un izturēšanos sabiedrībā atainojis Konstantīns Karulis citā savā atmiņu fragmentā: “Vēl pirms Zinātņu akadēmijas oficiālās nodibināšanas 1946. gadā P. Lejiņa dzīvoklī sapulcējušies visi Ministru Padomes ieceltie akadēmiķi, lai savā starpā sapazītos un pārrunātu par nākamo akadēmiju. Padzēruši kafiju, patriekuši. Sevišķi jautrs bijis J. Peive. Sākuši arī dziedāt; A. Kirhenšteins uzsācis “Pūt, vējiņi!” un – kā parasti – pats arī diriģējis. J. Peive pilnā balsī dziedājis līdz. Dziedājis līdz arī citas tautasdziesmas, visām zinājis vārdus. Citi izbrīnījušies: Latvijā dzimušie un augušie vairs nezina tautasdziesmām vārdus; kur Peive tos mācījies? J. Peive atbildējis – māte iemācījusi. Ļoti cildinājis savu māti, kas viņu un brāli labi audzinājusi, devusi viņiem izglītību un nostiprinājusi raksturu visam mūžam.

Lemīlotais vaļasprieks – medības

“Un es māku arī baznīcas dziesmas!” izsaucies J. Peive un sācis skaļi “Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils”. Nodziedājis pirmo pantu, tad vēl pāris citām dziesmām nodziedājis pa pantam.

P. Lejiņš pārsteigts priecājies, bet ievērojis, ka klātesošie komunisti nolaiduši acis un izskatījušies tādi sakautrējušies. Īpaši P. Valeskalns. Un arī A. Kirhenšteins piebildis: “Lai nu tās Dieva dziesmas šodien paliek!”

Bet P. Stradiņš tīri jautri izsaucies: “Tad jau jauno Zinātņu akadēmiju esam arī iesvētījuši!”

Kādreiz pēc daudziem gadiem (1980. gadā), kad gatavojām piemiņas krājumu P. Lejiņa simtgadei, iejautājos P. Valeskalnam, vai tā bija.

“Tā bija gan,” viņš teica. “Vai nu tā vajadzēja. Bet Peive bija toreiz ļoti jautrs, varbūt vairāk viņa iedzēris.””

Peive patiešām bija sabiedriska rakstura cilvēks – arī šis apstāklis sekmēja viņa virzību pa padomju režīma karjeras kāpnēm: viņš tika ievēlēts par Latvijas PSR Miera aizstāvēšanas komitejas priekšsēdētāju, pēc tam – par PSRS Augstākās Padomes Tautību padomes priekšsēdētāju (PSRS parlamenta vicespikeru) 1958.–1966. gadā un šī sava statusa dēļ (pēc atkārtotas ievēlēšanas amatā 1962. gadā) pārcēlās uz Maskavu. Pirms tam viņš trīs gadus (1959–1962) bija veicis Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja pienākumus (pēc Viļa Lāča).

Šie sabiedriskie un valsts amati, saprotams, ierobežoja Jāņa Peives zinātnisko aktivitāti, taču viņš ir publicējis vairākas nozīmīgas monogrāfijas par mikroelementiem, organizējis 1952. gadā Vissavienības mikroelementu pētīšanas zinātnisko padomi (pie Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas), izaudzinājis daudz skolnieku, vadījis Bioloģijas institūtā augsnes bioķīmijas un mikroelementu laboratoriju. 1964. gadā par mikroelementu pētījumiem J. Peive saņēma tolaik augstāko PSRS apbalvojumu zinātnē – Ļeņina prēmiju (kā otrs Latvijas zinātnieks pēc J. Endzelina).

Kā ZA prezidents Jānis Peive atbalstīja S. Hillera centienus izveidot Organiskās sintēzes institūtu, sekmēja Bioloģijas institūta izaugsmi (kurp bija pārgājis strādāt arī pats ar savu mikroelementu pētniecības laboratoriju, pēc tam kad lauksaimnieciska rakstura institūtus Ņ. Hruščovs bija “izslēdzis” no pakļautības Zinātņu akadēmijai). Peives prezidentūras laikā Zinātņu akadēmija saņēma arī mums tagad tik ierasto Augstceltni (kas sākotnēji bija iecerēta kā “Kolhoznieku nams”), tad sākās ZA Prezidija un tās struktūrvienību pāriešana uz šo dižceltni (1958–1960). Tiesa, Augstceltnes “izcīnīšana” un pielāgošanā zinātnes vajadzībām lielāki nopelni bija Peives toreizējiem līdzgaitniekiem, viceprezidentiem – Fricim Deglavam un Kārlim Plaudem, taču arī Peivem šajā lietā savs vārds ir bijis sakāms. Peive bija pirmais Zinātņu akadēmijas prezidents, kas “rezidēja” Augstceltnē, tiesa, neilgu laiku (kādu gadu vai pat nedaudz mazāk?). Viņa prezidenta kabinets, pēc G. Andrušaiša liecinājuma, atradās tur, kur tagad ir LZA Senāta sēžu zāle.

Mūža pēdējos gados J. Peive bija PSRS Zinātņu akadēmijas galvenais zinātniskais sekretārs (1966–1971) un PSRS ZA Vispārējās bioloģijas nodaļas akadēmiķis – sekretārs (1971–1975). No zinātniskās varas augstumiem Maskavā viņš atbalstīja zinātnes attīstību Padomju Latvijā, Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju, ne reizi vien sniedza palīdzīgu roku kolēģiem, nebija skaudīgs, nenovīdīgs, šaursirdīgs, varaskārs. Viņa nopelni Latvijas zinātnes pamatvirzienu nospraušanā un nodrošināšanā pirmajās pēckara desmitgadēs ir nenoliedzami. Kā attāls Peives pēcnācējs Latvijas ZA prezidenta amatā varu apliecināt, ka viena otra no Peives pozitīvām ierosmēm atbalsojās Latvijā vēl pēc vairākiem gadu desmitiem.

Jānis Peive nomira Maskavā 1976. gada 13. septembrī. Šī daudzpusīgā cilvēka nopelni klāstā līdz ar zinātnes organizatora veikumu atcerēsimies mikroelementu pētniecības jomas izveidošanu Padomju Savienībā (kopā ar PSRS ZA Vernadska ģeoķīmijas un analītiskās ķīmijas institūtu un saviem daudzajiem skolniekiem Latvijā).

Ēvalds Mugurēvičs

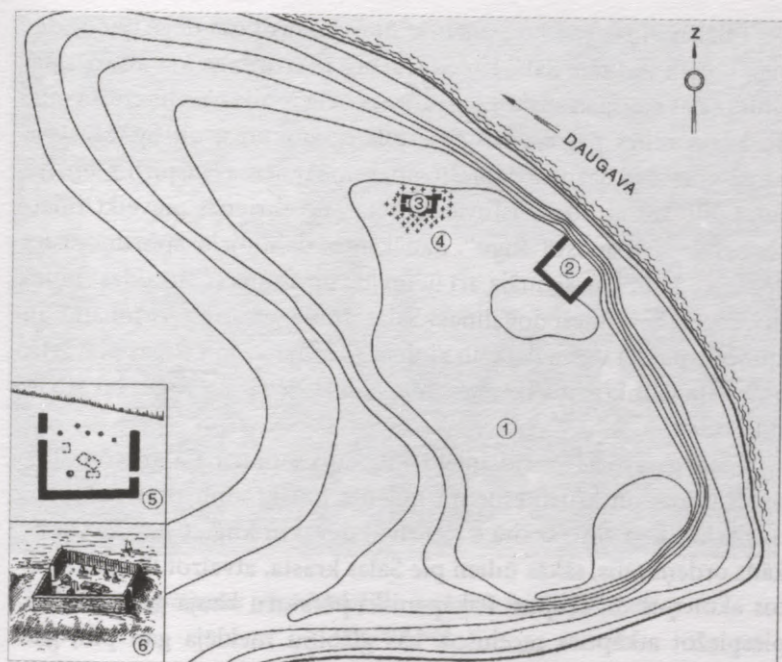
Daugavas lībiešu sacelšanās pret krustnešu kundzību 1206. gadā

Daugavas lībiešu apdzīvotā teritorija ieņēma apgabalu no upes lejteces augšup līdz Aizkrauklei. Krustnešu akciju rezultātā 1206. gada sākumā vācu varai nomināli bija pakļauti visi lielākie lībiešu centri pie Daugavas. Agrāko centru vietā ar pirmo misionāru un bīskapu darbību 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā Ikšķilē, Salaspilī un Rīgā tika celtas pirmās Rīgas bīskapijas mūra pilis. Pēc Zobenbrāļu ordeņa nodibināšanas 1202. gadā šī militārā organizācija pretendēja uz savu daļu un vēlāk ieguva zemes Salaspils un Aizkraukles novadā, savukārt bīskaps bez agrākajiem īpašumiem vēl pārņēma Lielvārdi un Doles salu.

Vērojot krustnešu militāro nostiprināšanos, lībiešu vidū sāka izpausties arvien lielāka neapmierinātība ar svešzemnieku politisko un ekonomisko varu. Pirms tam Daugavas lībieši zināmā mērā bija atkarīgi no Krievzemes Polockas kņaza, kam viņi maksāja meslus. Savā laikā varenā Polocka iekšējo juku dēļ šai laikā pārdzīvoja politisku pagrimumu, ar to izskaidrojama kņaza atļauja lībiešu kristīšanai katoļticībā, neceļot iebildumus vācu nocietinājumam un tirdzniecības atbalsta punktu celtniecībai. Taču krievi joprojām pretendēja uz tiesībām ievākt meslus. Šajā sakarībā, pēc Indriķa hronikas informācijas, 1203. gadā Polockas kņazs devies lejup gar Daugavu un no ikšķiliešiem saņēmis nodevas naudā, bet pie Salaspils uzdūrīs uz vietējā vācu garnizona sīvu pretestību, tāpēc bijis spiests griezties atpakaļ.

Par lībiešu sacelšanos pret svešzemnieku uzkundzēšanos minētās hronikas autors sniedz samērā sīkas ziņas. 1205. gadā lībieši no Ikšķiles un Lielvārdes cīnījās pret krustnešiem, kuri viņiem bija atņēmuši pļaušanai nobriedušos sējumus. No slēpņiem lībieši uzbruka krustnešiem, kas labību pļāva "cits ar sirpjiem, cits ar zobeniem. Nespēdami izturēt biežos pagānu uzbrukumus, viņi visi sējumus pļāva apbruņoti." Lai gan lībiešiem izdevās vairākus viņu sējumu postītājus nogalināt, tomēr kopumā krustnešu pozīcijas turpināja nostiprināties, jo militārā pārspēka priekšā lībieši no Ikšķiles un Lielvārdes bija spiesti kristīties, lai saņemtu atpakaļ savus ciemus un tīrumus, bet pilis viņi nedrīkstēja izmantot.

1206. gada pirmie mēneši iezīmējās gan ar vācu, gan lībiešu puses diplomātisko rosību, lai iegūtu Polockas kņaza atbalstu savu nodomu īstenošanai. Uz Polocku bīskaps Alberts nosūtīja Daugavgrīvas klostera abatu Teoderihu, kam vajadzēja vest pārrunas un labvēlības iegūšanai kņazam dāvināt bruņotu kaujas zirgu. Bīskapa sūtņi, kurus pa ceļam aplaupīja, Polockā pie kņaza sastapa jau agrāk ieradušos lībiešu pārstāvjus. Viņus bija pilnvarājuši lībiešu vecākie ar uzdevumu pārliecināt polockiešus kopējas cīņas uzsākšanai ar vācu krustnešiem, kuru uzspiestais ticības jūgs esot nepanesams. Kņazs bija gatavs dot rīkojumu karagājiena sagatavošanai, lai pavarī, izmantojot spēcīgo Daugavas straumi, ar plostiem, līdzīgi ņemot nepieciešamo, varētu doties lejup uz Rīgu. Izsauktie vācu puses sūtņi gan centās runāt par mieru un draudzību, taču lībieši to apstrīdēja,

Salaspils Mārtiņsalas situācijas plāns.

1. Ciema vieta. 2. Pils. 3. Baznīca. 4. Kapsēta. 5. Pils pamatu plāns.
6. Pils rekonstrukcijas skice

tādējādi kņazu vairāk noskaņojot uz kara uzsākšanu, nevis miera līgšanu. Ar kāda uzpirkta Salas pils vīra starpniecību abats par draudošo situāciju steidzīgi nosūtīja ziņu bīskapam, kas kopā ar krustnešiem paguva atlikt savu pavasara atgriešanās braucienu uz Vāciju.

Kņazs ar abatu vienojās par strīdīgo jautājumu apspriešanu maija beigās pie Ogres upes, saaicinot visus konflikta atrisināšanā ieinteresētos. Kņazs pilnvaroja savus sūtņus uzaicināt bīskapu, taču viņš, tāpat kā citi vācieši, baidīdamies no sazvērestības, atteicās piedalīties sarunās ārpus Rīgas. Lībieši labprāt vēlējās būt klāt, bet latgaļi no sarunām atturējās. Šķelšanās notika arī kristīto lībiešu vidū, kad sākās atklātas runas par vāciešu padzišanu. Tā kā divi jaunkristītie ikšķilieši nepakļāvās lībiešu kopīgajam lēmumam par vāciešu padzišanu, viņi tika sodīti ar nāvi.

Tālākās cīņas vadību uzņēmās Ako, ko hronists dēvē par nodevīgo lībiešu vadītāju Salā. Par Salu sauca Mārtiņsalu, kas atradās pie Doles salas augšgala. Salā 12. gadsimta beigās bija uzcelta mūra pils, no kuras cēlies pašreizējais Salaspils nosaukums, un Sv. Mārtiņa vārdā nosauktā baznīca. Lībiešu sanāksmē nolēma “vispirms ieņemt Salas pili, kas atrodas vistuvāk pilsētai, no turienes pieveikt rīdziniekus... un nopostīt Rīgu”. Sanāksmes dalībnieki apbruņojušies devās uz Salu, kur aicināja arī lietuvjus un Gaujas (Turaidas) lībiešus. Sacēlušies lībieši nogalināja Salas draudzes priesteri Johanu un apmetās pili. Ja viena daļa no viņiem turpināja cīņu Rīgas pievārtē, otra daļa jaunkristīto Lembevalda vadībā devās uz Rīgu, lai atbalstītu bīskapu.

Cīņai gatavojās arī rīdzinieki – bīskaps sapulcināja ordeņbrāļus, pilsētniekus un krustnešus un nolēma uzsākt cīņu pret tiem, kas bija Salā. Turp viņi (skaitā ~150 vīru) devās ar kuģi. Cīņa, ko vadīja kāds ordeņbrālis, sākās ūdenī pie Salas krasta, atvairot lībiešu mestos akmeņus un šķēpus. Pakāpeniski pārsvaru kaujā guva vācieši, piespiežot atkāpties sacēlušos, kas glābiņu meklēja gan pilī, gan pārpeldot upi. Daļa krita tuvčīņā, starp tiem bija arī lībiešu vecākais un vadītājs Ako, kas hronista izpratnē bija “visas nodevības un visa ļaunuma ierosinātājs... uzskūdot Polockas kņazu uz karu... kas bija sasaucis... visu Līvzemi cīņai pret kristiešiem”. Par izcīnīto uzvaru nekavējoties tika ziņots bīskapam, kam par uzvaras zīmi uz Rīgu aizveda un pasniedza Ako galvu.

Rīdzinieki atkaroja pili, un tiem, kas lūdza mieru, kā, piemēram, turaidiešiem, tas tika piešķirts. Salas vecākos aizveda uz Rīgu un ieslodzīja cietumā. Vēlāk bīskaps viņus aizveda uz Vāciju, “lai viņi tur skatīdamies un klausīdamies iepazītu kristiešu paražas”.

Par sacelšanās sakāvi lībieši ar sūtņiem ziņoja Polockas kņazam un aicināja viņu palīgā cīņā pret vāciešiem. Kņazs, savācis lielu karaspēku, devās kuģos lejup pa Daugavu. Pie Ikšķiles pils kņaza karaspēku atvaļināja vācu stopnieki. Cīņā pie Salas pils izpaudās vācu militārās tehnikas pārkums, jo stopnieki savas smagās bultas varēja raidīt tālāk nekā krievi, kas bultas šāva ar lokiem. Par krievu neprasmī lietot akmeņu metamās mašīnas hronists raksta šādi: “Arī krievi pēc vāciešu parauga izgatavoja nelielu mašīnu, bet, nepārzinādami akmeņu me-

Martiņšalas pils arheoloģisko izrakumu laikā 1967. gadā.

Autora foto

šanas prasmi, ievainoja daudzus no savējiem...” Pēc vienpadsmit dienu pils neveiksmīgas sturmēšanas kņazs bija spiests aplenkumu pārtraukt.

Tātad 1206. gada lībiešu sacelšanās un cīņa pret vāciešiem bija beigusies ar neveiksmi, tāpēc ka nebija panākta vietējo iedzīvotāju un pieaicināto palīgspēku saskaņota uzstāšanās pret militārā ziņā labāk apgādātu krustnešu karaspēku. Lībiešiem nekas cits neatlika kā padoties un lūgt mieru, kas uzreiz netika dots. Tikai pēc tam, kad kā Daugavas, tā Gaujas lībieši apsolījās kristīties, pie sevis uzņemt priesterus, maksāt nodevas un par ķilniekiem dot dižciltīgo zēnus no visas Līvzemes, iestājās miers. Pakļauto Līvzemi 1207. gadā sadalīja trijās daļas, no tām 2/3 ieguva Rīgas bīskaps, bet 1/3 – Zobenbrāļu ordenis. Bīskaps Alberts Līvzemi saņēma kā lēni un kļuva par Vācijas karaļa firstu.

Tālākā notikumu attīstība liecināja, ka no šī laika pašu lībiešu un viņu apdzīvotās teritorijas turpmāko likteni jau izlēma bez pamatiedzīvotāju līdzdalības. Pēc Jersikas latgaļu valsts sagraves

1209. gadā Polockas kņazs noslēdza līgumu ar bīskapu Albertu, vēl atzīstot kņaza tiesības ievākt meslus no libiešiem. 1212. gadā, kā raksta hronists, pēc abpusējas krievu un vācu krustnešu spēka demonstrācijas Jersikā starp Polockas kņazu un bīskapu Albertu notika vienošanās: "Tad kņazs bīskapam beidzot atstāja visu Līvzemi brīvu ar nosacījumu, ka viņu starpā tiktu salīgts mūžīgs miers kā pret lietuvjiem, tā pret pārējiem pagāniem un ka tirgotājiem ceļš pa Daugavu vienmēr būtu brīvs. Kad tas bija izdarīts, kņazs ar tirgotājiem un visu savu tautu devās augšup pa Daugavu un priecīgi atgriezās savā pilsētā Polockā. Bet arī bīskaps ar visiem savējiem vēl priecīgāks devās lejup un atgriezās Līvzemē."

IN MEMORIAM

Ēvalds Mugurēvičs

Arheologs Jānis Graudonis

(1913. 27. VIII – 2005. 06. II)

Mūžības ceļu ir aizgājis LZA Goda loceklis Latvijas vēstures institūta profesors Dr. habil. hist. Jānis Graudonis, republikas arheologu patriarhs, kam ir izcili nopelni Latvijas senākās vēstures pētniecībā. Gandrīz 50 gadu viņš ir bijis lielu arheoloģisko ekspedīciju vadītājs. Par savu izrakumu rezultātiem J. Graudonis ir uzrakstījis apjomīgus monogrāfiskus pētījumus, zinātniskus un populārzinātniskus rakstus, regulāri uzstājies ar referātiem gan mūsu valstī, gan ārzemēs (Anglija, Slovēnija, Ungārija, Vācija, Zviedrija u. c.). J. Graudona vārds ir labi pazīstams visā Latvijā, pateicoties viņa aktīvajam sabiedriskajam darbam vadošos amatos Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrībā, Tautas frontē, Zinātnieku savienībā, Daugavas komisijā, Rīgas Latviešu biedrībā, Triju Zvaigžņu ordeņa brālībā, Latvijas arheologu biedrībā u. c. sabiedriskās organizācijās.

J. Graudonis dzimis Madonas pusē, Sarkanu pagastā, 1913. gada 27. augustā trūcīga laukstrādnieka ģimenē. Jau agrā jaunībā viņš iepazīna lauku dzīves skarbumu, taču tam līdzī nāca krietns rūdījums, kas vēlāk bija nepieciešams arheologa darbā. J. Graudonis ir beidzis Madonas ģimnāziju, pēc tam, pats iztiku pelnīdams, 1937. gadā absolvējis Rīgas skolotāju institūtu. Gandrīz 20 gadu viņš ir bijis skolotājs lauku rajonos un Rīgā. Nodomu turpināt izglītību, lai specializētos arheoloģijā, J. Graudonim izdevās realizēt tikai pēc kara, kad viņš, paralēli strādājot par laborantu LPSR ZA Vēstures institūtā, 1949. gadā pabeidza LVU Vēstures fakultāti. 50. gadu sākumā J. Graudoni skāra staļiniskās represijas – viņam bija jāatstāj darbs Vēstures institūtā un jāpārtrauc sekmīgi uzsāktā aspirantūra

PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļā. Darbu LPSR ZA Vēstures institūtā viņš drīkstēja atsākt tikai 1958. gadā.

J. Graudoņa zinātniskās intereses vispirms saistījās ar bronzas un agrā dzelzs laikmeta pieminekļiem. Izdarot plašus izrakumus šī laika pieminekļos – pilskalnos un kapulaukos (Mūkukalns, Ķivutkalns, Reznas u. c.), tika iegūts bagātīgs materiāls. Lai nonāktu pie vēsturiski ticamiem rezultātiem, J. Graudonis pētāmos objektus iespēju robežās centās atsegt pilnībā. To zinātniskā analīze deva iespēju uzrakstīt un Ļeņingradā aizstāvēt kandidāta disertāciju (1963), kas pēc tam publicēta grāmatā par vēlo bronzas un agro dzelzs laikmetu Latvijā (1967). Viņš ir pētījis šo seno laiku celtniecību, iedzīvotāju nodarbošanos, apbedīšanas tradīcijas, kontaktus ar slāvu, somugru un ģermāņu ciltīm. Nozīmīgs ir J. Graudoņa ieguldījums šī laika saimniecības un etnisko jautājumu risināšanā, pētot baltu un Baltijas somu konsolidācijas procesu un nospraužot šo cilšu robežas.

Divas grāmatas (1985, 1989) uzrakstītas par Daugavas lejteces pilnībā izpētiem pilskalniem (Ķivutkalns, Vinakalns) un par unikālo bronzas laikmeta kapulauku Ķivutkalnā (kopā ar antropologiem). Jaunās atziņas par bronzas laikmetu Latvijā J. Graudonis rezumēja doktora disertācijā, kas sekmīgi aizstāvēta PSRS ZA Arheoloģijas institūtā Maskavā (1987). Ar paliekamu zinātnisku nozīmi ir viņa uzrakstītās nodaļas arheologu kolektīvajos darbos "Latvijas PSR arheoloģija" (1974) un "Latvijas senākā vēsture" (2001), kam J. Graudonis bija projekta vadītājs.

Liels un vēstures zinātnei nozīmīgs ir J. Graudoņa vadībā pētīto pieminekļu skaits (35 objekti), kas aptver laiku no akmens laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem. Par J. Graudoņa augsto pienākuma apziņu liecina tas, ka sakarā ar Pļaviņu un Rīgas spēkstacijas celtniecību viņš labprāt uzņēmās vadīt pētījumus viduslaiku pieminekļos Altenes pili un Ikšķiles senvietās (pils, baznīca, ciems, kapulauki). Savas zinātniskās darbības beidzamajās desmitgadēs viņš veica Latvijas starptautiskajam tūrismam nozīmīgās Turaidas pils arheoloģisko pētniecību, kas vainagojās ar monogrāfisku darbu divos sējumos "Turaidas pils arheoloģiskā izpēte" (2003). Paralēli iepriekš minētajiem darbiem J. Graudonis sagatavoja "Arheoloģisko terminu vārdnīcu", kas

Jānis Graudonis

senvēstures pētniekiem nozīmīgo terminoloģiju skaidro četrās valodās (1994).

J. Graudonis bija vairāku zinātnisko izdevumu redkolēģijas loceklis, t. sk. ilgus gadus darbojās "Zinātnes Vēstneša" redkolēģijā. Par izcilo devumu Latvijas zinātnē un kultūrā J. Graudonim piešķirta Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balva un Latvijas Valsts kultūrkapitāla fonda mūža stipendija. LZA Prezidijs J. Graudonim pirmajam no Latvijas zinātniekiem piešķīra Lielo medaļu (1993), 1996. gadā viņš ir apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, bet 1997. gadā ievēlēts par valsts emeritēto zinātnieku. 2003. gadā J. Graudonis saņēma Latvijas Ministru padomes balvu.

Darbabiedri un viņa daudzie skolnieki Jāni Graudoni atcerēsies kā dzīvespriecīgu kolēģi, talantīgu pedagogu, ar izcilām darbaspējām

apveltītu zinātnieku un pašreizējā sabiedriskā darba veicēju. Mūžībā aiziet Latvijas arheoloģijas leģenda, taču paliek Jāņa Graudoņa – kvēla Latvijas patriota bagātīgais devums zinātnei un sabiedrībai.

Jānis Stradiņš

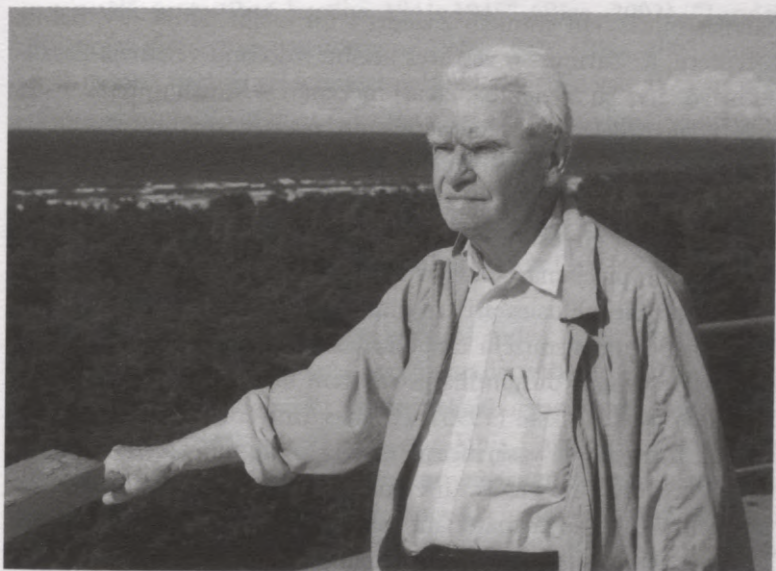
Leonīda Siliņa piemiņai **(12. 05. 1916.–31. 03. 2005.)**

Dienā, kad visa pasaule saspringti sekoja pāvesta Jāņa Pāvila II laicīgās dzīves pēdējām stundām, telefona zvans no Stokholmas atnesa ziņu, ka mūžībā aizgājis leģendārais latviešu patriots, Konstantīna Čakstes tuvākais līdzgaitnieks vēstures zinātņu goda doktors Leonīds Siliņš. Noslēdzies Latvijai un demokrātijai veltīts mūžs.

Visi esam liecinieki, ka Latvijas sabiedrībā pēdējos gados aktualizējusies interese par Latvijas Centrālās padomes (LCP) darbību 1943.–1945. gadā, par profesoru Konstantīnu Čaksti un viņa domubiedriem, par nacionālo pretošanās kustību abām svešajām okupācijas varām. Viena no “atslēgas figūrām” šajā procesā bija sakarnieks starp LCP un Stokholmu, resp., Rietumvalstīm, Leonīds Siliņš, jauns Latvijas Universitātes ģermāņu filoloģijas students. Kara gados šis “Čakstes kurjers” daudzkārt ļoti riskantos braucienos no Hitlera okupētās Latvijas devās pāri Baltijas jūrai, lai Rietumu pasaulei vestu patiesību par Latviju, lai organizētu latviešu politisko bēgļu glābšanu slavenajās “laivu akcijās”. Tieši Leonīds nogādāja Rietumos mikrofilmu ar 188 personu parakstīto LCP memorandu par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Pēc Otrā pasaules kara Leonīda Siliņa rīcībā palika savulaik visai slepenais un noslēpumainais LCP arhīvs, un tādēļ “Čakstes kurjers” varēja kļūt par šo vēsturisko norišu viskompetentāko apcerētāju.

Ideja uzrakstīt par Latvijas Centrālās padomes darbību Leonīdam Siliņam radās jau 20. gadsimta 50. gados. 1964. gadā viņš sāka kārtot LCP arhīvu izdošanai dokumentu krājuma veidā. Pensionējoties

Leonīds Siliņš Kurzemes jūrmalā 2004. gada vasarā

no svešvalodu skolotāja darba Stokholmas ģimnāzijās 1980. gadā, L. Siliņš tika uzaicināts par pagātnes notikumiem nolasīt lekciju ciklu latviešu emigrantiem ASV un Austrālijā. Lekciju laikā LCP darbinieks satuvinājās ar prominentu latviešu izcelsmes ASV vēsturnieku Sanhosē universitātes profesoru Edgaru Andersonu (1920–1989). Dzima doma Stokholmā, Dagnijas un Georga Šleieru vadītajā apgādā “Daugava”, Latvijas vēstures pētījumu sērijā izdot monogrāfiju par šo pretestības kustību “Trešā fronte”, taču apgāda īpašnieces D. Šleieres pāragrā aiziešana mūžībā un profesora E. Andersona traģiskā bojāeja autokatastrofā nodomu aizkavēja. Tād L. Siliņš sakārtoja un Stokholmā latviešu valodā pats izdeva pirmreizēju dokumentu apcerējumus un atmiņu krājumu par LCP. Pirmais izdevums bija 1994. gadā, atkārtotie izdevumi – 1995. un 2000. gadā. Rīgā iznāca autora komentēts dokumentu krājums “Nacistiskās Vācijas okupanti, mūsu tautas lielās cerības un vilšanās” (2001) – Latvijas situācijas atspoguļojums hitleriskās okupācijas gados un LCP sadarbība ar neatkarīgās

Latvijas bijušajiem sūtņiem Zviedrijā un Lielbritānijā – V. Salno, J. Tepferu, K. Zariņu. Šo vēstures liecību izdošanu veicināja Pasaulē brīvo latviešu apvienība, kā arī mecenāti – Konstantīna Čakstes tuvs līdzgaitnieks Jānis Sadovskis un nacistu nošautā kureliešu štāba priekšnieka Kristapa Upelnieka meita.

Līdz ar Leonīda Siliņa grāmatām un viņa sabiedrisko aktivitāti LCP darbība ir guvusi plašāku publicitāti neatkarīgajā Latvijā. Viņa grāmatas ir pieejamas Latvijas skolās un plašākā sabiedrībā, to izplatīšanā piedalījušies arī Latvijas Zinātņu akadēmija, LCP veikums atspoguļots muzeju ekspozīcijās. Ir atklātas piemiņas plāksnes profesoram Konstantīnam Čakstem un LCP Rīgā, pie mājas, kur dzīvojis K. Čakste (1993), Latvijas Universitātes Mazajā aulā (1994), Jūrmalā pie vasarnīcas, kur K. Čakste tika arestēts (2001), tāpat kureliešu ciņu vietās Kurzemē. Jau 1995. gadā par zinātnisko veikumu LCP arhīva materiālu sakārtošanā un izdošanā Latvijas Zinātņu akadēmija piešķīra Leonīdam Siliņam LZA *Dr. hist. h. c.* grādu. Būtībā bez L. Siliņa kā vēstures rakstītāja “Konstantīna Čakstes epopeja” varbūt būtu grimusi aizmirstībā, un lielā mērā tieši viņš ir uzturējis dzīvu šo nozīmīgo Latvijas vēstures epizodi. Pēdējos gados tai pievērsies vēsturnieks Dzintars Ērglis, Kara muzeja darbinieki un citi Latvijas vēsturnieki, bet šīs pētniecības pamatā ir bijis Leonīda Siliņa dokumentējums.

Leonīds Siliņš dzimis 1916. gadā Nižņijnovgorodā, bēgļu gaitās, pēc Latvijas neatkarības iegūšanas atgriezies Latvijā. 1943. gadā absolvējis LU Filoloģijas–filozofijas fakultātes Ģermāņu nodaļu, 1938.–1941. gadā strādājis LETA. Viņš bija viens no Zviedru–latviešu palīdzības komitejas dibināšanas rosinātājiem Stokholmā, tās sekretārs (1943–1945), vēlāk – ASV informācijas biroja Zviedrijā (USIS) darbinieks un svešvalodu skolotājs Stokholmas ģimnāzijās. Viņa darbību vētrainajos gados tendenciozi aprakstījis Arvīds Griģulis romānā “Kad vējš un lietus sitas logā” (1964) – patiesība varēja tikt izgaismota, tikai Latvijai atgūstot neatkarību.

Pēdējā gadu desmitā Leonīds Siliņš izvērta saviem gadiem fenomenālu vēsturiskās pētniecības un literāru darbību. Par spīti gadu nastai un veselības traucējumiem, viņš – bez jau agrāk pieminētajām – citu pēc citas izdeva grāmatas: “Latvija un Rietumi. Latviešu

nacionālā pretestības kustība 1941–1945” (Rīga, 2002), “Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945” (Rīga, 2003) un pēdējā mēnesī paguva vēl ieraudzīt iespiestu zviedru valodā savus pētījumus apkopojošo grāmatu “Baltija jūra: ceļš uz brīvību, 1943–1945”.

Leonīds Siliņš ir saņēmis Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balvu (2002), bet par nopelniem Latvijas labā – Triju Zvaigžņu ordeni (1995). Atmiņā palicis Leonīda Siliņa referāts par Konstantīnu Čaksti LZA Pilnsapulcē 2002. gada 2. maijā sakarā ar Čakstes 100. dzimšanas dienas atceri.

Man ir bijis gods un laime pēdējos gados tuvāk pazīt Leonīdu Siliņu, uzskatīt viņu par savu draugu un domubiedru, arī kolēģi vēsturiski nozīmīgajā latviešu akadēmiskajā organizācijā “Austrums”, kuru 1883. gadā Maskavā dibinājis Jānis Čakste un kuras aktīvs biedrs bijis arī Konstantīns – tieši no *austrumiešiem* nāca rosīgākie LCP aktivitāšu veicēji. Apbrīnoju Leonīda nenogurdināmību, rosmi, ne tikai grāmatas veidojot, bet arī apsekojot savas kādreizējās darbošanās vietas. 2004. gada vasarā viņš izbraukāja visas 14 laivu izbraukšanas vietas Kurzemes jūrmalā – no Pāvilostas līdz Kaltenei, fotografēja, komentēja, 2004. gada oktobrī – piedalījās braucienā uz kureliešu pēdējo cīņu vietu pie Zlēkām, kur iecerēts stādīt meža ķiršu piemiņas audzi. Optimistiski runāja par savas zviedru grāmatas klajā laišanas svētkiem, kas atklātu jaunas atziņas par Otro pasaules karu. Svētki gan vēl nav notikuši. Viņš aizkustinoši rūpējās par savu veco draugu un cīņu biedru Jāni Sadovski.

Leonīds bija nodomu pilns, bet ne jau visiem nodomiem lemts piepildīties. Neuzrakstīta palikusi aptverošā grāmata par latviešu politisko trimdu Zviedrijā pēc 1940. gada, līdz galam neapstrādāts L. Siliņa unikālais nacionālās pretestības kustības arhīvs, neizstāstīti daudzi stāsti, ko glabāja šī vienreizējā cilvēka vienreizējā atmiņa. Diemžēl iecerē ir palikusi arī Māra Čaklā biogrāfiskā grāmata par pašu Leonīdu Siliņu.

Līdz ar Leonīdu Siliņu nebūtībā aiziet kāds Latvijas vēstures laikmets, savdabīgs kultūrlānis. Mūs atstājis vēsturisku norišu aktīvs līdzgaitnieks un pagātnes norišu objektīvs izvērtētājs, spilgta, rosiņoša personība.

MĒS – JUMS, JŪS – MUMS

Zaiga Kipere

Gatavošanai un rēķināšanai

Olgas kundze jau vairākus gadu desmitus mīt citā pasaulē. Caur daudzām rokām pie manis nonākušas klades melnos dermatīna vākos, kurās Olgas kundze gadu gaitā pierakstījusi visdažādākās receptes. Tās ir kārtīgi sanumurētas, ar satura rādītāju pēdējā lap pusē. Taču recepšu lietošanu apgrūtina kāds nieks – produktu svars norādīts mārciņās un lotēs. Es, protams, varētu visu pārrēķināt gramos, taču neliegšu jums to prieku apbruņoties ar rakstāmriku un papīru un rēķināt pašiem, ja jums kāda recepte šķitīs atdarināšanas vērtā. Ja tās būs tikai amizanta lasāmviela, Olgas kundzes lietotie svara mēri, kā arī stopi, pusstopi un korteliši tilpuma mērišanai tikai bagātinās seno recepšu kolorītu. Nolēmu atstāt arī tādus vārdus kā *virces* (smaržīgie pipari) un *neļķes* (krustnagliņas).

Olgas kundzes receptēs lietotās svara un tilpuma mērvienības

Mārciņa – 0,4095 kg, noapaļoti – 400 g

Lote – 12,797 g, noapaļoti – 13 g

Stops – litrs

Pusstops – puslitrs

Kortelis – ceturtdaļlitrs

Pankoku pastēte no teļa gaļas

Pagatavo mīklu un izcep mazas pankūkas. Teļa cepeša atliekas samaļ, sagriež sīpolu un izvāra taukos. Tad ieliek kastrolī samalto gaļu un drusku krējuma vai buljona, sāli, divus graudiņus vircu,

divus graudiņus piparu, vienu lozbera (lauru) lapu un visu to sasutina. Ļauj drusku atdzist un pilda ar šo masu pankūkas pīrādziņu veidā. Saliek ar sviestu ieziestā un ar rīvmaizi izkaisītā formā, virsū uzlej šķidrumu no olām, piena, mazliet sāls un cukura tā, lai pankūkas būtu pārklātas, liek krāsnī un cep brūnas.

Medijuma pastēte

Materiāls: viens zaķis, divas mārciņas svaiga speķa, divas mārciņas teļa aknu, puspudele Madeiras vīna, ceturtdaļmārciņa sviesta, ceturtdaļmārciņa žāvēta speķa, viens kortelis skāba krējuma, sāls.

Gatavošana: notīra, iespeķo un uzcep zaķa cepeti. Kastrolī izsutina mīkstas divas mārciņas svaiga speķa un divas mārciņas teļa aknu, maļ gaļas mašīnā reizes trīs. Samalto masu berž caur saru (astru) sietu, allaž uzlejot maļamajai gaļai to zosti (mērci), kurā zaķis un aknas sutināti. Bļodā, ja vajadzīgs, pieber sāli un pielej puspuddeli laba Madeiras vīna. Stipri izmaisa un pilda patīkamākos traukos.

Skābi kartupeļu salāti

Materiāls: viens dziļais šķīvis novārītu kartupeļu, viena tējkarote sinepju, viena ceturtdaļtējkarote cukura, puskarote sāls, puskortelis etiķa, divas ēdamkarotes Provansas eļļas, desmit graudu piparu.

Gatavošana: novāra dziļo šķīvi kartupeļu un liek atdzist. Ieliek bļodiņā vienu tējkaroti iepriekšējā dienā pagatavotu sinepju, pieliek vienu ceturtdaļtējkaroti cukura, puskaroti sāls, puskorteli etiķa, divas ēdamkarotes eļļas un labi izmaisa. Nomizo atdzisušos kartupeļus un sagriež plānās šķēlītēs, liek pagatavotajā šķidrumā un uzkaisa 10 graudus parupji sagrūstu piparu, lēni izmaisa. Šos salātus pasniedz pie dažādiem cepešiem.

Zilie galviņu kāposti

Vienu lielāku vai divas mazākas galviņas zilo kāpostu sagriež smalki nūdeļveidīgi un kastrolī sutina ar karoti sviesta, drusku etiķa un drusku buljona vai drusku ūdens, kamēr suliņa izvārijusies un kāposti gandrīz mīksti tikuši. Tad pieliek vajadzīgo daudzumu sāls, ja

nepieciešams – vēl etiķi un cukuru pēc garšas. Izsutina vēl lēni cauri un lieto. Parasti kāpostus papildina ar āboliem, kurus savāra ar drusku cukura īpaši mikstus un biezus un tad gatavus piejauc klāt kāpostiem.

Silķu krēms

Materiāls: viena silķe, divi sīpoli, 8 graudiņi piparu, viens pilns kortelis skāba krējuma, trīs olas, divas ēdamkarotes miltu, apmēram ceturtdaļmārciņas sviesta, puskortelis piena.

Gatavošana: ieliek grāpītī ceturtdaļmārciņas sviesta un divus smalki sagrieztus sīpolus, izvāra mikstus, pieliek divas ēdamkarotes miltu, pielej puskorteli piena, vienu pilnu korteli skāba krējuma, pieliek no asakām iztīrītu, smalki sakapātu silķi, piparus pēc garšas un visu izmaisa. Tad saklapē trīs olas, pielej pie izvārītās masas, kārtīgi izmaisa un ielej sagatavotā formā, uzliek virsū mazus sviesta gabaliņus, krietni pārkaisa ar rīvmaizi un liek karstā krāsnī apcept gaiši dzeltenu. Pasniedz brokastīs, vakariņās vai pusdienās pirms zupas.

Karpa vai plaudis alus zostē

Materiāls: viena vidēja lieluma karpa vai plaudis, divas pudeles alus, viena karote sāls, viens sīpols, 10 graudiņi angļu vircu, viena lozbera lapa, viena karote sviesta, puskarote miltu, pusstopš zivs ūdeņa, 8 karotes sarīvētu piparkūku, trīs mazākas karotes etiķa, viena karote cukura, viens citrons.

Gatavošana: notīra karpu un uzliek vārīt ar tik daudz alus, lai zivs ir apsegta. Pieliek sāli un virces un vāra zivi 5–8 minūtes no vārīšanās brīža. Kastrolī ieliek vienu karoti sviesta un puskaroti miltu, uzvāra, pielej caur sietu aptuveni pusstopu no alus, kurā zivs bija vārīta, lai pietiktu zosteī, tāpat pieliek 2–3 karotes sarīvētu piparkūku, etiķi pēc garšas, vienu karoti cukura, uzvāra, izberž caur sietu, vēlreiz uzvāra un pieliek pāris citrona šķēles, no kurām izņemtās sēklas.

Paltes

Materiāls: trīs mārciņas miežu putraimu, divi stopi ūdens, divas karotes sāls, pusstopš cūkas gaļas buljona, divas mārciņas cūku tauku, divas mārciņas speķa, 6 tases grūbu, četri sīpoli, 24 graudiņi

piparu, 20 graudiņi angļu vircu, 10 graudiņi kardamona, divi citroni, 16 vircu neļķes, ceturtdaļmārciņa roziņu, divi stopi asiņu, 6–10 mārciņas rupju rudzu miltu.

Gatavošana: pagatavo tādu pašu masu kā putraimu desām, tikai cūku taukus ņem otrtik daudz, tāpat arī virces. Tad pielej vienu stopu cūkas asiņu, pieliek caur sietu izsijātus rupjus rudzu miltus tik daudz, līdz iznāk cieta mikla. Tad formē lielus apaļus ķilķenus, apvārta rudzu miltos un liek vārošā ūdenī vārīties 15–20 minūtes. Izliek lēzenā bļodā, atdzisušus sagriež šķēlēs, cep taukos vai sviestā, pasniedz galdā ar brūkleņu ievārījumu vai sutinātiem āboliem.

Putraimu desas

Materiāls: trīs mārciņas miežu putraimu, viena mārciņa cūku tauku, 2 un $\frac{3}{4}$ stopa ūdens, divas karotes sāls, pusstops cūkas buljona, viena mārciņa speķa, divas tases grūbu, divi sīpoli, 12 graudi piparu, 10 graudi angļu vircu, 5 graudi kardamona, viens citrons, viena karote cukura, 8 vircu neļķes, trešdaļa mārciņas roziņu, viens stops cūkas asiņu, viena karote majorāna, viena karote timiāna, zarnas.

Gatavošana: trīs mārciņas miežu putraimu vāra kopā ar 2 un $\frac{3}{4}$ stopa ūdens, vienu mārciņu kausētu cūku tauku, sāli un pusstopu cūkas buljona gandrīz mīkstu. Kad viena mārciņa svaiga speķa izvārīta pusmīksta, to bez kamaras sagriež un liek ar divām tasēm grūbu pie desām. Tālāk pieliek divus sarīvētus sīpolus, 12 graudu sagrūstu piparu, 10 graudu angļu vircu, 5 graudus kardamona, vienam citronam norīvētu mizu, sāli, vienu karoti cukura, 8 sagrūstas vircu neļķes, izsijātu majorānu un timiānu un, kam patīk, trešdaļu mārciņas nomazgātu izlasītu roziņu, tāpat vienu stopu cūku asiņu, kas izkāstas caur sietu. Kad viss labi izmaisīts, masu iepilda zarnās vaļīgi, labi aizsien, liek katlā ar aukstu ūdeni un drusku sāls un, tiklīdz uzvārās, noņem no uguns. Ļauj apsegtam vienu stundu stāvēt bez vārīšanās.

Bļini jeb krievu pankūkas no griķiem

Materiāls: divas glāzes griķu miltu, divas glāzes kviešu miltu, divarpus glāzes piena, četras glāzes ūdens, trīs lotes rauga, pusmārciņa sviesta, puskarote sāls, 5 olas, viena tase skāba krējuma, kaviārs.

Gatavošana: 5–6 stundas pirms laika, kad grib bļinus ēst, iemaisa divas glāzes griķu miltu ar vienu glāzi piena, uzlej virsū divas glāzes vāroša ūdens un maisa, kamēr mikla atdzisusi. Tad sajauc trīs lotes rauga ar drusku remdena piena, pieliek to pie masas, visu labi izjauc un noliek siltā vietā, lai uzrūgst. Tad krietni samaisa divas glāzes kviešu miltu, vienu glāzi piena, 8 lotes sviesta, sāli, 5 veselas olas, sakul to krietni kopā ar uzrūgušo masu un ļauj vēlreiz uzrūgt, tad piemaisa divas glāzes vāroša ūdens, ieliek pannā drusku sviesta vai tauku un cep pankūkas no abām pusēm vai nu uz plīts, vai labāk krāsnī uz karstām oglēm, drusku tālāk pret krāsns dibenu, vienmēr kustinot. Bļinus dod galdā ļoti karstus, ar izkausētu sviestu, skābu krējumu un kaviāru.

Mazie lašu pīrādziņi

Materiāls: viena mārciņa laša, viena karote sviesta, viena karote skāba krējuma, 5 olas, pusmārciņa miltu, viena tējkarote sāls.

Gatavošana: ieliek bļodā vienu karoti sviesta, vienu karoti skāba krējuma un tik daudz miltu, ka miklu var izrullēt. Miklu plāni izrullē, uzliek mazos gabaliņos sadalītu lasi, pārkaisa drusku sāli, pieliek mazās kaudzītēs cieti novārītas un sakapātas olas, tad pārsedz ar miklu un spiež ar limonādes glāzi mazus pusmēnešveidīgus pīrādziņus, liek uz sausas plāts, apsmērē ar sakultu olu un cep apmēram 20–30 minūtes. Laša vietā var ņemt arī novārītus vēžus.

Vistas frikasē

Materiāls: divas vistas, puskarote sāls, viens burkāns, viens pētersīlis, viens sīpols, trīs graudi piparu, trīs graudi angļu vircu, viena lozbera lapa, viena karote skāba krējuma, viena karote sviesta, viena karote miltu. Rīsu masai: $\frac{3}{4}$ mārciņas rīsu, viens stops ūdens, viens kortelis buljona, viena karote sviesta, puskarote sāls.

Gatavošana: divas jaunas vidēja lieluma vistas notīra, labi nomazgā un liek vārīties ar tādu ūdens daudzumu, ka vistas apsegtas. Tad pieliek sāli, vienu karoti sviesta, vienu lozbera lapu, vienu mazu sīpolu, trīs graudus piparu un trīs graudus angļu vircu, uzliek vāku un vāra uz lēnas uguns, kamēr mikstas. Tad vistas sagriež 6 gabalos.

Kastroli ieliek vienu karoti sviesta un vienu karoti miltu un uzvāra, tikai neļauj miltiem kļūt brūniem. Tad pamazām, stipri maisot, pielej tik daudz caur sietu izlaista buljona, cik vajadzīgs zostei, ļauj uzvārīties. Vistas gabalus sastāda piramīdas veidā un uzlej virsū pusi no zostes. Otru pusi servē zostes traukā. Vistas gabalu piramīdai apkārt apliek riņķi no vārītiem rīsiem.

Bešamela zoste

Te Olgas kundzes receptēs nepieciešams mūsdienīgs iestarpinājums. Mana radniece atgriezās no Itālijas apceļošanas un bija izdomājusi pacienāt radņus ar ēdieniem, kuri būtu gatavoti pēc itāliešu kulinārijas kalendāra receptēm. Sapirkusies visdažādākos un visneparastākos produktus, radniece apstājās pie bešamela mērces. Kur tāda būtu atrodama? Droši vien kādā no smalkajiem lielveikaliem. Sāka ar "Stokmann". Plauktos garu garās dažādu ārzemju mērču podiņu un pudelišu rindas, bet bešamela mērces nav. Radniece skaidro, ka viņai tā vajadzīga itāliešu ēdienam, pārdevēja piedāvā visdažādākās itāliešu mērces, tikai ne bešamela mērci. Meklē "RIMI", meklē "Sky", meklē pat "Mc2" – nav nekur. Neatceros, ar ko radniece izlīdzējās, bet garšīgi bija. Tagad, šķirstot Olgas kundzes recepšu klades, lasu – "Bešamela zoste"! Vienkāršāka par vienkāršu!

Materiāls: viena karote miltu, viena karote sviesta, divi sīpoli, 1–1½ korteļa buljona, pustases sarīvēta siera, viena tase salda krējuma, divas prižes (šķipsniņas) sāls.

Gatavošana: ieliek kastrolī divas karotes miltu un vienu karoti sviesta, maisa uz lēnas uguns, kamēr paliek par zalbi (smēri), pieliek 1–2 sarīvētus sīpolus un 1–1½ korteļa karsta buljona un ļauj uzvārīties. Tad pieliek pustases sarīvēta siera, sāli un vienu tasi saldā krējuma. Ļauj vēlreiz uzvārīties, izberž caur sietu (ja vēl ir par biezu, tad pielej buljonu). Lieto auksta cepeša uzsildīšanai.

Teļa cepetis bešamela zostē

Materiāls: auksts teļa cepetis un bešamela zoste.

Gatavošana: aukstu teļa cepeti sagriež šķēlēs, liek formā vai dziļā pannā, pārlej pāri bešamela zosti un apcep krāsnī jauki brūnu.

Piparu kūkas

Materiāls: 6 mārciņas miltu, 4 mārciņas sīrupa, 1 mārciņa sviesta, 1 mārciņa cukura, 1 glāzīte degvīna, par 4 kapeikām potašas, 4 kapeikām rauga, 4 kapeikām kanēļa, 4 kapeikām nelķķu, 4 kapeikām kardamona, 1 tējkarote ingvera, 1 ēdamkarote koriandra, 2 ēdamkarotes ūdens.

Gatavošana: kastrolī sakarsē 4 mārciņas sīrupa, pieliek 1 mārciņu cukura un ļauj uzvārīties. Sviestu izkausē citā kastrolī, izlej karsto sīrupu un izkausēto sviestu lielā bļodā. Tad pieliek minētās vircu lietas, izmaisa, ber karstajā maisījumā miltus, izmīca cauri, pieliek iepriekš 1 ēdamkarotē ūdens izkausētu potašu, atkal izmaisa, pielej 1 mazu glāzīti degvīna, atkal mīca, pieliek 1 karoti ūdens, kurā izmaisīts raugs, vēl krietni izmīca un ļauj 1 nakti stāvēt. Nākamajā dienā mīklu plāni izrullē un formē pēc patikšanas. Jācep lēnā siltumā. Siltas jānoņem no plāts.

Labu ēstgribu! It īpaši tiem, kuriem būs izdevies atšifrēt, cik potašas, rauga utt. tajā nenosakāmajā laikā varēja nopirkt par 4 kapeikām. Ja kādam par to ir kāda informācija, lūdzu, atrakstiet! Varat sūtīt arī savā ģimenē lietotās senās vai neparastās receptes. Izmantosim nākamajos "Dabas un vēstures" izdevumos.

PIELIKUMI

Sējas un ražas kalendārs 2006. gadam

Labākais sējas laiks un labākais novākšanas laiks – katram augam savs. Katrs augs plaukst un uzzied savā laikā. Augļi nobriest un sēklas nogatavojas katru gadu citā laikā. Lapas rudenī dzeltē vienu gadu ātrāk, citu vēlāk. Bioloģiskie jeb fenoloģiskie gadalaiki cits citu nomaina katrā Latvijas novadā citā laikā. Tas ir atkarīgs no sniega segas ilguma, gaisa un augsnes temperatūras, mitruma – tātad no meteoroloģiskiem faktoriem, taču tos prognozēt vairākus mēnešus uz priekšu mēs precīzi neesam iemācījušies. Tā katrs sējas un ražas kalendārs, pienākot sējas vai ražas laikam, ir katrā vietā jāprecizē pēc fenoloģiskiem indikatoriem.

Bioloģiskie gadalaiki un augu fenoloģiskās fāzes nemainās, kā pagadās. Tās mainās astronomisko gadalaiku, Saules gaitas, Mēness ceļa un arī citu astronomisko faktoru ietvaros jeb robežās. Tos astronomiskos faktorus, kuru ietvaros mainās augu bioloģiskie faktori, var prognozēt daudzus gadu desmitus uz priekšu ar lielu precizitāti (ja vien nenotiek kāda kosmiska katastrofa). Saules gaitas noteiktie gadalaiku sākumi, Mēness ceļa zīmes zodiakā, planētu kustība uz zvaigžņu fona, ascendants jeb lēkta punkta debesu adrese, dienas ilgums, riets, Mēness fāzes un augstums virs apvāršņa, Sietiņa gaitas un vēl daudz kas cits ir debesu norises, kuras precīzi prognozējamās ilgā laika periodam. Dzīvās dabas un augu dzīve noris tikai debesu norišu noteiktās robežās. Pēc astronomiskām norisēm sastāda sējas un ražas kalendāru, ko pēc tam precizē atbilstoši vietējām norisēm. Ja laika zīmes rāda, ka kaut kas ir jāsēj vai jāstāda, un ja arī sējas kalendārs rāda, ka tas ir tā, tad tā jau ir dubulta norāde, ka sējas

laiks izvēlēts pareizi. Ja dabas zīmes atšķiras no kalendārā prognozētā, tad ir iespēja sājas laiku precizēt.

Zodiaka Skorpiona zīmes nosaukums nav piemērots Latvijas lauka darbiem; šis nosaukums ir mākslīgi atvests no tuksnešiem. Mūsu zemē šī zodiaka un debesu vieta jāsauc par Bites zīmi kā indiešu zodiakā. Latvijas augu dzīve ir cieši saistīta tieši ar bišu un bišu dzimtas kukaiņu dzīvi, bet nekādi ne ar skorpioniem. Zodiaka Bites zīme ataino augu dzīvi. Gandrīz visu Latvijā mēs iesējam un iestādām tajā laikā, kad Saule debesīs iet pa Vērša zīmi. **Vēršim vajag leknu pļavu, bitei vajag pļavas ziedu.** Lielākā daļa Latvijas ziedu izzied tad, kad Saule tek pa Vērša zīmi. Ziedi ir tieši un cieši saistīti ar bitēm. Zodiaka Vērša zīme un Latvijas galvenais sājas laiks ir cieši saistāms ar zodiaka Bites zīmi, bet ne ar Skorpiona zīmi. “Latvju dainās” apdziedātais Sietiņš ir zodiaka Vērša zīmē. Apmainiet zodiaka Skorpiona zīmi ar Bites zīmi, un viss kļūs skaidrāks. Skorpioni nekādi nepiedalās Latvijas dabas norisēs. Latvijas daba bez bitēm un kameņiem nav iedomājama.

Sājas laikā atcerēsimies zodiaka Vērša zīmi un Bites zīmi. Tad, kad Saule iet pa Vērša zīmi, Latvijā ir visvairāk ziedu. Tad, kad Saule tek pa zodiaka Bites zīmi, Latvijā ir visvairāk medus – medus jau ir savākts kārēs, bet vēl nav sākušs tērēt. Medus ir ziedu raža. Zodiaka asi, kas saista Vērša un Bites zīmi, droši sauksim par Ziedu–Medus asi. Īstais sājas laiks zodiakā ir pie Ziedu–Medus ass. Laiki, kad Vērša un Bites zīmē viesojas planētas, ir īstie laiki.

2006. gadā Vērša zīmē Merkurs būs no 5. līdz 19. maijam, Venera – no 29. maija līdz Jāņu dienai. Savukārt Bites zīmē visu 2006. gadu līdz Ziemassvētkiem būs Jupiters, Merkurs no 2. oktobra līdz 8. decembrim, Venera no 24. oktobra līdz 17. novembrim, Marss no 23. oktobra līdz 6. decembrim. Katru mēnesi dažas dienas Vērša zīmē un Bites zīmē viesosies Mēness.

Sējas kalendārs 2006. gada pavasarim

Datums	Jāsēj, jāstāda
--------	----------------

Marts

- p. 20. PAVASARA SĀKUMS
- o. 21. Redīsi, tomāti u. c. dārzeni dēstiem
- t. 22. Dilles, salāti, puravi dēstiem
- c. 23. Selerijas, pētersīļi, puravi u. c. dārzeni dēstiem
- sv. 26. Introducētu krāšņumaugu dēsti
- p. 27. Burkāni, skābenes, kāpostaugi u. c. dārzeni ēstiem
- o. 28. Gurķi, salāti, ķirbjaugi un kāpostaugi dēstiem
- t. 29. Redīsi, tomāti, pētersīļi u. c. dārzeni dēstiem
- c. 30. Puravi, selerijas u. c. dārzeni dēstiem, dilles, tabaka
- pt. 31. Tomāti, krāšņumaugu dēstiem

Aprīlis

- sv. 2. Ganību zālaugi, ogu krūmi, rabarberi
- p. 3. Salāti u. c. dārzeni dēstiem, vītenaugi, dilles
- o. 4. Salāti, gurķi un kāpostaugi dēstiem, avenes
- t. 5. Salāti, gurķi, ķirbjaugi un kāpostaugi dēstiem
- c. 6. Salāti, gurķi dēstiem. Vītoli, lieloģu dzērvenes
- pt. 7. Rozes, ozoli, dekoratīvie krūmaugi
- s. 8. Dzīvzogu krūmi, rozes, oši, lazdas
- sv. 9. Ceriņi, jasmīni, rozes, zirņi
- p. 10. Ābeles, labība, ārstniecības augi
- o. 11. Ābeles, bumbieres u. c. augļu koki
- t. 12. Vasarāji, zālāji, ābeles, ogulāji
- c. 13. Vasarāji, zālāji, zirņi, ābeles, ogulāji
- pt. 14. Nektāraugi, garšaugi, mārrutki
- s. 15. Zālienaugi, mārrutki u. c. garšaugi, redīsi
- sv. 16. Dekoratīvie augi, nektāraugi un garšaugi
- p. 17. Kartupeļi, skujkoki, tūjas, cigoriņi
- o. 18. Kartupeļi, cukurbietes
- t. 19. Alpinārija augi, cigoriņi, kartupeļi
- c. 20. Kartupeļi, cukurbietes, burkāni u. c. sakņaugi

- pt. 21. Introducētie un neparastie krāšņumaugi
- s. 22. Introducētie koki un krūmi
- sv. 23. Ūdensbaseinu augi, ķirbjaugi u. c.
- p. 24. Gurķi, ķirbjaugi, vasaras puķes
- o. 25. Pākšaugi, mistri, kacenkāposti, vasaras ķiploki
- t. 26. Skujkoki, kartupeļi, garšaugi, tabaka, tūjas
- c. 27. Kartupeļi, ganību zālaugi, ābeles
- pt. 28. Labība, kartupeļi, zālaugi, vasaras puķes
- s. 29. Ganību zālaugi, pākšaugi, kartupeļi
- sv. 30. Dekoratīvie vītēnaugi un kāpelējoši augi

Maijs

- p. 1. Nektāraugi, dekoratīvie vītēnaugi un kāpelējoši augi
- o. 2. Ķirbji, kabači, patisoni, gurķi
- t. 3. Pākšaugi, zirņi, mistri, ķirbjaugi
- c. 4. Saulespuķes, ozoli, rozes
- pt. 5. Parku, dzīvžogu un skvēru augi
- s. 6. Vasarāji, kartupeļi
- sv. 7. Vasaras puķes, sīpoli, vasarāji,
- p. 8. Dālijas, gladiolas, ārstniecības augi
- o. 9. Vasarāji, vīnogulāji, kartupeļi, lini
- t. 10. Graudaugi, kartupeļi
- c. 11. Vasarāji, vīnogulāji, kartupeļi, lini
- pt. 12. Nektāraugi, garšaugi, sīpoli, ķiploki
- s. 13. Kartupeļi, sakņaugi dilles u. c.
- sv. 14. Rozes, ziedaugi, vasaras puķes
- p. 15. Galda bietes, burkāni, kartupeļi
- o. 16. Kartupeļi, dilles u. c.
- t. 17. Kartupeļi, sakņaugi
- c. 18. Introducētie augi
- pt. 19. Ekstravagantie un neparastie krāšņumaugi
- s. 20. Gurķi u. c. ķirbjaugi, salāti, dēstu izstādīšana
- sv. 21. Parku un skvēru ziedaugi, ūdensbaseinu augi
- p. 22. Gurķi u. c. ķirbjaugi, salāti, dēstu izstādīšana
- o. 23. Garšaugi, bietes, burkāni
- t. 24. Augi ar sārtām lapām un ziediem

- c. 25. Vasarāji, nektāraugi, kartupeļi
- pt. 26. Nektāraugi, labība, ganību zālaugi
- s. 27. Vītenaugi un kāpelējoši augi
- sv. 28. Dekorativie vītenaugi
- p. 29. Dēstu izstādīšana, ķirbjaugi, zaļbarības mistri
- o. 30. Dēstu izstādīšana, zālāji, gurķi
- t. 31. Siltummiloši augi

Jūnijs

- c. 1. Siltummiloši augi
- pt. 2. Zālāji, griķi, siltummiloši augi
- s. 3. Kartupeļi, dēstu izstādīšana
- sv. 4. Istabas augi
- p. 5. Ārstniecības augi, griķi
- o. 6. Griķi
- t. 7. Griķi
- c. 8. Ziemas rutki
- pt. 9. Burkāni, bietes, ziemas rutki
- s. 10. Dēstu izstādīšana, zālāji
- p. 12. Burkāni, bietes
- o. 13. Ziemas rutki
- t. 14. Kartupeļi
- pt. 16. Neparastie krāšņumaugi
- s. 17. Skābenes, burkāni, bietes, dēstu izstādīšana
- sv. 18. Krāšņumaugi un zālienaugi
- p. 19. Skābenes, bietes
- o. 20. Bietes
- t. 21. VASARAS SAULGRIEŽI

Septembris

- 1. Kaulenaugi, kartupeļi
- 2. Kartupeļi
- 3. Kartupeļi

Ražas kalendārs 2006. gadam

Datums	Jānovāc
Jūlijs	
s. 1.	Siens, liepziedi
sv. 2.	Siens, āboliņš, liepziedi
p. 3.	Puķu sēklas, liepziedi, ogas
o. 4.	Siens
t. 5.	Siens, garšaugi
c. 6.	Garšaugi, pelašķi
pt. 7.	Augi krāsvielām
s. 8.	Agrie kartupeļi
sv. 9.	Liepziedi, puķu sēklas
p. 10.	Agrie kartupeļi, sakņaugi
o. 11.	Sūnas guļbūvēm
t. 12.	Neparastie augi un to sēklas
c. 13.	Citzemju augu sēklas
pt. 14.	Skābenes u. c. lapu dārzeņi, salāti
s. 15.	Gurķi un lapu dārzeņi
sv. 16.	Garšaugi un to sēklas
p. 17.	Agrie kartupeļi
o. 18.	Ganību zālāju sēklas, siens
t. 19.	Ganību zālāju sēklas, ziedkāposti
c. 20.	Nektāraugu un ganību zālāju sēklas, siens
pt. 21.	Pākšaugi, vītenaugu sēklas, siens
s. 22.	Vītenaugi un pākšaugi
sv. 23.	Gurķi u. c. ķirbjaugi
p. 24.	Augļi un ogas pārstrādei
o. 25.	Augļi un ogas, labība
t. 26.	Labība, ķimenes, kumelītes
c. 27.	Graudaugi
pt. 28.	Augi dziedniecībai, labība
s. 29.	Ārstniecības augi un to sēklas, graudaugi
sv. 30.	Puķu sēklas, ogas, āboli
p. 31.	Labība sēklai

Augusts

- o. 1. Labība
- t. 2. Garšaugi, sīpoli, ķiploki
- c. 3. Garšaugi un to sēklas
- pt. 4. Kauleņaugi
- s. 5. Vasaras āboli, labība
- sv. 6. Puķu sēklas, ogas, āboli
- p. 7. Agrie kartupeļi
- o. 8. Agrie kartupeļi, sakņaugi
- t. 9. Citzemju augu sēklas
- pt. 11. Gurķi u. c. ķirbjaugi, kāpostaugi
- s. 12. Labība, garšaugi, ķiploki
- sv. 13. Āboli, puķu sēklas, jāņogas
- p. 14. Ganību zālāju un vasaras puķu sēklas
- o. 15. Sakņaugi, zālāju sēklas
- t. 16. Ziedkāposti, vasaras āboli
- c. 17. Vītenaugi un to sēklas
- pt. 18. Zirņi u. c. pākšaugi, sausie krāšņumaugi
- s. 19. Kabači, gurķi u. c. ķirbjaugi
- sv. 20. Jāņogas, savvaļas ogas
- p. 21. Kauleņaugi, magones
- o. 22. Āboli, bumbieri
- t. 23. Kauleņaugi, āboli
- c. 24. Ārstniecības augi, magones
- pt. 25. Ārstniecības augi un to sēklas
- s. 26. Sēnes, meža ogas
- sv. 27. Sēnes, meža ogas, puķu sēklas
- p. 28. Labība, griķi
- o. 29. Garšaugi, augi krāsvielām
- t. 30. Garšaugi un to sēklas, kaņepes
- c. 31. Griķi u. c. labība, kauleņaugi

Septembris

- pt. 1. Kauleņaugi, kartupeļi
- s. 2. Kartupeļi, rāceņi, kauleņaugi
- sv. 3. Aronijas, vasaras puķu sēklas

- p. 4. Kartupeļi, sakņaugi, rāceņi
- o. 5. Citzemju augļaugi, rieksti
- t. 6. Introducēto augu sēklas
- c. 7. Vīnogas, lini
- pt. 8. Lini, āboli
- s. 9. Pilādži, kartupeļi, griķi
- sv. 10. Sārtie augļaugi un savvaļas ogas
- p. 11. Vasaras puķu sēklas, sakņaugi
- o. 12. Vīnogas, kartupeļi
- t. 13. Pākšaugi un to sēklas
- c. 14. Vītenaugi un to sēklas
- pt. 15. Lini, ķirbjaugi
- s. 16. Ķirbjaugi, kāpostaugi
- sv. 17. Kabači, ķirbjaugi, bumbieri
- p. 18. Lini
- o. 19. Bumbieri, āboli, saulgriezes
- t. 20. Lielziedu krāšņumaugu sēklas
- c. 21. Sakņaugi, dārzāju sēklas, kāpostaugi, lini
- pt. 22. Ārstniecības augi un to sēklas
- s. 23. Kartupeļi, rāceņi, sakņu dārzeni
- sv. 24. Krāšņumaugu sēklas, sausie augi
- p. 25. Garšaugi un to sēklas, kaņepes
- o. 26. Tumšsārtie āboli, vilkābeles, rieksti
- t. 27. Nektāraugu sēklas, kartupeļi, augi krāsvielām
- c. 28. Kartupeļi, cukurbietes
- pt. 29. Āboli, lini, cidonijas
- s. 30. Lini, kartupeļi

Oktobris

- sv. 1. Rudens āboli, cidonijas, lini
- p. 2. Smilšērķšķi, lini
- o. 3. Citzemju un introducētie augi
- pt. 6. Ziemas āboli
- s. 7. Āboli, lini, vilkābeles
- sv. 8. Āboli
- p. 9. Sakņaugi, kartupeļi

- o. 10. Kartupeļi
- c. 12. Cukurbietes
- sv. 15. Pienepu sakneņi, ziemas āboli
- p. 16. Ziemas āboli, smilšērķšķi
- o. 17. Āboli
- t. 18. Cukurbietes
- c. 19. Āboli, sakņaugi
- pt. 20. Ziemas āboli
- s. 21. Cukurbietes
- sv. 22. Āboli, smilšērķšķi
- p. 23. Rutki u. c. sakņaugi
- o. 24. Ziemas āboli

Sastādīja Guntis Biezais

Satura rādītājs

Būt citādam – <i>Redkolēģija</i>	3
Neparastais – <i>Arturs Mauriņš</i>	5
Gada kalendārs 2006. gadam	7

Kalendārijs

Paskaidrojumi kalendārija tabulām – <i>Ilgonis Vilks</i>	8
Gadalaiki 2006. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	9
Aptumsumi 2006. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	9
Saules ceļš 2006. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	10
Mēness fāzes 2006. gadā – <i>Ilgonis Vilks</i>	11
Hronoloģiskie dati – sast. <i>Velga Kince</i>	14
Pirms 80 gadiem	15
Pirms gadu tūkstošiem, simtiem, desmitiem... – sast. <i>Velga Kince</i>	60
Fenoloģiskie novērojumi 2004. gada pavasarī – sast. <i>Andris Ģermanis</i>	68
Fenoloģiskie novērojumi 2004. gada vasarā – sast. <i>Andris Ģermanis</i> ...	70
Fenoloģiskie novērojumi 2004. gada rudenī – sast. <i>Andris Ģermanis</i> ...	72

Neparastais dabā

Trīcēj kalni, skanēj meži – <i>Valdis Segliņš</i>	74
Orkāna "Ervīns" postījumi Latvijas krasta joslā – <i>Guntis Eberhards</i>	79
Daba rāda zobus	82
Ziemeļgaujas ielejā vētrā gājis bojā ciltstēvs	84
Viesuļvētras varā. Pirms 35 gadiem – <i>Anīta Bormane</i>	86
Daži neparasti saindēšanās gadījumi ar sēnēm – <i>Edgars Vimba</i>	87
Uzmanīgi ar šīm sēnēm! – <i>Edgars Vimba</i>	90
Mikstmiešu vairošanās paradumi – <i>Mudīte Rudzīte</i>	92

Bišudzeņi Latvijā – <i>Andris Piterāns</i>	95
Vai baltais stārķis Latvijā dzīvojis vienmēr? – <i>Andris Piterāns</i>	97
Vai spāres uzbrūk? – <i>Andris Piterāns</i>	98
No kā vislabāk pagatavot “mīlas dzērienu”? – <i>Andris Piterāns</i>	99
Kas ir troglofili? – <i>Andris Piterāns</i>	100
Latvijā konstatēta jauna putnu suga – <i>Māris Jaunzemis</i>	101

Neparastais vēsture

Kā būvēja Daugavgrīvas cietoksni – <i>Ieva Ose</i>	106
1701. gada Spilves kauja – <i>Gvido Straube</i>	112
Latviešu inteliģence 1905. gada revolūcijas laikā – <i>Dainis Poziņš</i>	115
Baltu etniskās vides veidošanās Baltijā m. ē. 1. gadu tūkstoši – <i>Raisa Denisova</i>	120

Neparastais folklorā

Koki un akmeņi – ar Velnu saistīti un nesaistīti – <i>Liliņa Jakubenoka</i> ...	127
Kārķu Augstajā kalnā nogrimusi baznīca – <i>Sandis Laime</i>	135
Jaunatrastais svētums – <i>Sandis Laime</i>	138
Vārdošana mūsdienu latviešu folklorā – <i>Aigars Lielbārdis</i>	143

Neparastas personības

Gothards Frīdrihs Stenders (1714–1796) un ģeogrāfija – <i>Māra Grudule</i>	151
Elīza fon der Reke – <i>Gunita Mūrniece</i>	158
Kursenieces Lizelotes Šrēberes (dzim. Purvin) dzīvesstāsts – <i>Margita Zālīte</i>	164

Jubilejas

Augšņu pētniekam Kārlim Brīvkalnam – 100 – <i>Inta Gemste</i>	176
Ģeologam Eduardam Grīnbergam – 100 – <i>Ojārs Āboltiņš</i>	181

Folkloristei Vilmai Greblei – 100 – <i>Māra Viksna</i>	186
Ķīmiķim Augustam Kešānam – 125 – <i>Jānis Švirksts</i>	193
Jānis Peive un Latvijas Zinātņu akadēmija – <i>Jānis Stradiņš</i>	197
Daugavas lībiešu sacelšanās pret krustnešu kundzību 1206. gadā – <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>	203

In memoriam

Arheologs Jānis Graudonis (1913. 27. VIII – 2005. 06. II) – <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>	209
Leonīda Siliņa piemiņai (12. 05. 1916.–31. 03. 2005.) – <i>Jānis Stradiņš</i>	212

Mēs – jums, jūs – mums

Gatavošanai un rēķināšanai – <i>Zaiga Kipere</i>	216
--	-----

Pielikumi

Sējas un ražas kalendārs 2006. gadam – sast. <i>Guntis Biezais</i>	223
Gada kalendārs 2007. gadam	236

NATURE AND HISTORY
2006

“Zinātne” Publishers

Riga 2005

In Latvian

Editor-in-chief and Compiler

Zaiga Kipere

DABA UN VĒSTURE
2006

Redaktore *Mirdza Streipa*

Korektore *Brigita Vārpa*

Maketētāja *Gundega Kārklīņa*

Formāts 84×108/32. SIA Apgāds “Zinātne”,

Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.

Reģistrāc. nr. 40003576967.

Iespiesta VZD poligrāfijas daļā

“Latvijas karte”, Ojāra Vācieša iela 43,

Rīga, LV-1004.

Daba un vēsture 2006 / Sast. Zaiga Kipere. – R.: Zinātne,
Da 025 2005. – 234 lpp., il.

ISBN 9984-767-48-5

UDK 502+94(474.3)(059)

Gada kalendārs 2007

	JANVĀRIS					FEBRUĀRIS					MARTS				
P	1	8	15	22	29		5	12	19	26		5	12	19	26
O	2	9	16	23	30		6	13	20	27		6	13	20	27
T	3	10	17	24	31		7	14	21	28		7	14	21	28
C	4	11	18	25		1	8	15	22		1	8	15	22	29
Pt	5	12	19	26		2	9	16	23		2	9	16	23	30
S	6	13	20	27		3	10	17	24		3	10	17	24	31
Sv	7	14	21	28		4	11	18	25		4	11	18	25	

	APRĪLIS					MAIJS					JŪNIJS				
P		2	9	16	23 30		7	14	21	28		4	11	18	25
O		3	10	17	24	1	8	15	22	29		5	12	19	26
T		4	11	18	25	2	9	16	23	30		6	13	20	27
C		5	12	19	26	3	10	17	24	31		7	14	21	28
Pt		6	13	20	27	4	11	18	25		1	8	15	22	29
S		7	14	21	28	5	12	19	26		2	9	16	23	30
Sv	1	8	15	22	29	6	13	20	27		3	10	17	24	

	JŪLIJS					AUGUSTS					SEPTEMBRIS				
P		2	9	16	23 30		6	13	20	27		3	10	17	24
O		3	10	17	24 31		7	14	21	28		4	11	18	25
T		4	11	18	25	1	8	15	22	29		5	12	19	26
C		5	12	19	26	2	9	16	23	30		6	13	20	27
Pt		6	13	20	27	3	10	17	24	31		7	14	21	28
S		7	14	21	28	4	11	18	25		1	8	15	22	29
Sv	1	8	15	22	29	5	12	19	26		2	9	16	23	30

	OKTOBRIS					NOVEMBRIS					DECEMBRIS				
P	1	8	15	22	29		5	12	19	26		3	10	17	24 31
O	2	9	16	23	30		6	13	20	27		4	11	18	25
T	3	10	17	24	31		7	14	21	28		5	12	19	26
C	4	11	18	25		1	8	15	22	29		6	13	20	27
Pt	5	12	19	26		2	9	16	23	30		7	14	21	28
S	6	13	20	27		3	10	17	24		1	8	15	22	29
Sv	7	14	21	28		4	11	18	25		2	9	16	23	30

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPIĀRS**

31-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305072156

2005-3
L 703
G. E. STENDER
aus CUPSTADT.
1764

Die E. Kugel
ist vertheilt
in
G. E. STENDER
aus CUPSTADT.
1764

Die FÜRNEHMSTEN
AUFGABEN
NEBST IHREN
AUFLÖSUNGEN

I.
Die Weiten der
Orter zu messen.

Man nehme eine Karte mit einem
Gradnetz. Mit der
Hülfe des Lineals
bestimme man die
Längen und Breiten der
Orter. Man bestimme
dann die Distanzen
zwischen den Ortern.
Man bestimme die
Distanzen zwischen den
Ortern.

II.
Den nächsten Weg
einer Leinen See-
le zu bestimmen.

Man nehme mit einem
Handzettel 63 Grad der
Äquator.

1. A. Noah 21-27
2. B. David 21-27
3. C. Enoch 21-27
4. D. Methusalem 21-27
5. E. Loth 21-27
6. F. H. 21-27
7. G. Julianus 21-27
8. A. Erhard 21-27
9. B. Bearus 21-27
10. C. 21-27
11. D. Hyginus 21-27
12. E. Reinhold 21-27

ISBN 9984-767-48-5

9 789984 767482 >